

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00830

A TOG IN TREBLINKE

S. Polakiewicz

Permanent preservation of this book was made possible by

Lawrence D. Schaffer

in memory of

Esther & Max Schaffer

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שמחה פאליאקיעוויטש

א טאג אין טרעבלינקע

די הכנסה פונעם בוך איז באשטימט פאר
דער הילפס־ארבעט פונעם פוילישן יידנטום

ביכער-סעריע

דאָס פּוילישע יידנטום

31

טראַגטאָן :
פּאַר טראַגטאָן
פּאַר טראַגטאָן :
פּאַר טראַגטאָן

מ. פּוילישע פּרעס

די רשימה פון דערשינענע בענד — צום סוף פון בוך

שמחה פאליאקיעוויטש

א טאג אין טרעבלינקע

בראָניק פון א יידיש לעבן

ארויסגעגעבן דורכן
צענטראל-פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארנענשינע
צוזאמען מיט די
לאנדסלייט פאראיינען פון סאַקאַלאָוו - פאדלאסק אין
ארנענשינע און אורונוואי
בוענאַס איירעס, 1948

IMPRESO EN LA ARGENTINA

Copyright by
Symcha Poliakiewicz

Symcha Poliakiewicz
A T O G I N T R E B L I N K E
(Un día en Treblinka)

Buenos Aires, 1948

Hecho el depósito que marca la Ley 11.723
Industria Argentina

אִי נַה אַל ט

9	פּאַרוואָרט
13	I אין די שטעטלעך ארום טרעבלינקע
23	II די פארניכמונג
29	III איבער פעלדער און וועלדער
47	IV צום דריטן מאָל אנטלאָפן
53	V קיין טרעבלינקע
57	VI א טאָג אין טרעבלינקע
76	VII צוריק אין סאַקאלאָוו
129	VIII צו א נייער וואנדערונג
136	רשימה פון דער ביכער־סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום“
139	פרעסע שטימען

* * *

„ווער עס האט אזעלכעם נישט מיטגעמאכט, דעם איז ווירקלעך שווער צו באגרייפן ווי אזוי א מענטש קען איבערטראגן אזעלכע ליידן.. ליידער איז מײן פעדער צו שוואך, מײן שפראך צו אַרים אז איך זאל קענען אלץ אזוי גענוי דערציילן און באשרייבן, אז מען-משן זאלן עס קענען פארשטיין און גלויבן“...

דאס זענען עטלעכע שורות פון א לאנגן בריוו, וואס דער מחבר פון דער דאזיקער שילדערונג האט מיר געשריבן, ווען איך האב פרו-בירט קאנטראלירן, צי זענען געוויסע עפיוזאדן פון דער דאזיקער אומ-געווענלעכער עפאפייע, וואס שמחה פאליאקעוויטש האט דורכגע-מאכט, ניט איבערטריבן. צי קען מען זיך פארלאזן אויף דעם אלעס, וואס ער באשרייבט, אז די דאזיקע באשרייבונג זאל ווערן א בא-שטאנדטייל פון יענער דאקומענטאלער זאמלונג, וואס איז נויטיק בכדי די צוקינפטיקע פארשער זאלן זיך אויך דערמיט קענען באנוצן ביים באהאנדלען די טראגישע עפאכע פון דער צווייטער וועלט-מלחמה.

„איר פרעגט מיך, ווי אזוי איך האב עס געקענט אין א קאלטער נאכט אינגאנצן נאקעט שפרינגען פון פארנדיקן צוג? פראכירט בא-גרייפן, וואס פאר א ווילדער פרימיטיוו-מענטשלעכער אינסטינקט האט מיך געמוזט דאן באהערשן, אז זייענדיק אינגאנצן נאקעט, בין איך ווי א מאלפע געשפרונגען אויף א בוים, בכדי צו ראטעווען דאס לעבן. די שרעק פארן טויט, דער ווילן צום לעבן האבן זיכער אין יע-נעם מאמענט פארמינערט די פיזישע ליידן פון דער שניידנדיקער קעלט, וואס האט מיך געפייניקט“...

זיינע איבערלעבונגען האט שמחה פאליאקעוויטש באשריבן שוין נאכן אפראטעווען זיך קיין ארץ-ישראל, ווו ער לעבט היינט,

אָבער ביים שרייבן די דאָזיקע כראַניק פון זיין לעבן, וואָס איז אַ
כראַניק פון מיליאָנען יידישע לעבנס, וואָס בלויז יחידים איז געלונגען
זיך צו ראַטעווען, האָט ער נישט געפילט די וואַרעמקייט פון דעם
זוניקן יידישן היים-לאַנד, נאָר האָט זיך מיט זיינע מחשבות איבער-
געטראָגן צוריק אויף די פינסטערע וועגן, וואָס האָבן געפירט קיין
טרעבללינקע, אויף די וועגן, וואָס זענען דורכגעזאָפּט מיט יידיש בלוט,
אויף דער ערד, וואָס איז באַמיסטיקט געוואָרן מיטן אש פון די פאַר-
ברענטע יידישע לעבנס.

דער מחבר איז נישט קיין פראַפעסיאָנעלער שרייבער און זיין
שילדערונג אַנטהאַלט דעריבער ניט קיין שום ליטעראַרישע אַדער
קינסטלערישע באַפּוצונגען.

עס איז אַ פשוטע, טרייע שילדערונג פון די איבערלעבונגען פון
נאָך איין ייד, וואָס האָט געלעבט אין דער קליינשטעמלדיקער יידי-
שער פּאָלקס-סביבה און האָט מיטגעמאַכט דעם חורבן פון דעם שטעט-
טל און דעם אונטערגאַנג פון די יידן פון זיין שטעטל. און צווישן די
דאָזיקע יידן האָבן זיך אויך געפונען זיינע סאַמע נאָענטסטע, וועמענס
אַנדענק דער מחבר ווידמעט דאָס דאָזיקע ביכל.

„אַ טאַג אין טרעבללינקע“, וואָס מיר גיבן איבער דעם לייענער
אַלס דער 32-טער באַנד פון דער ביכער-סעריע „דאָס פּוילישע יידן-
טום“ איז נאָך אַ קאַפיטל אין דער געשיכטע פון דער יידישער מאַר-
טיראַלאָגיע. עס איז נאָך אַ קאַפיטל יידישע כראַניק.

אָבער די באַדייטונג פון דער דאָזיקער כראַניק באַשטייט ניט
בלויז אין דעם אַזוי טראַגיש איבערגעלעבטן טאַג אין טרעבללינקע —
צוזאַמען מיט די טעג און וואָכן ערב דעם מחברס אַנקומען קיין
טרעבללינקע און מיט די טעג און וואָכן נאָך זיין אַנטלויפן פון דאַרט.
די באַדייטונג פון דעם ביכל באַשטייט אויך דערין, וואָס מיר
באַקומען דאָ אַ באַריכט וועגן דעם אונטערגאַנג פון דעם אַלטן פּויליש-
יידישן שטעטל סאַקאַלאָוו-פּאַדלאַסק.

אין אונזער ביכער-סעריע איז אַלס 4-טער באַנד דערשינען דאָס
בוך פון דעם היגן יידישן שרייבער און עסקן פּרץ גראַנאַטשמיין,
וואָס האָט געשילדערט פאַר אונדז ווי אַזוי דאָס כאַראַקטעריסטישע

שמעמל האָט געלעבט, ווי אזוי מען האָט דאָרט געשאפן, געחלומט
און געקעמפט אין די רואיקע פאר-מלחמהדיקע צייטן.
איצט, אין דעם בוך פון שמחה פאליאקעוויטש, קומט דער סוף
פון דעם שמעמל, זיין חורבן, זיין אונטערגאנג.

די טראַגישע איבערלעבונגען פון שמחה פאליאקעוויטש ענדיקן
זיך נאָך נישט אין דעם דאָזיקן בוך, ווען ער האָט זיך געראטעוועט פון
איין פייער, אַנטלאָפן מיט די אַרישע פאַפירן פון זיין געבורטס-שמע-
טל סאַקאַלאָוו. ער איז דאָן געקומען קיין וואַרשע, געלעבט אויף דער
אַרישער זייט, דאָן אוועקגעשיקט געוואָרן אַלס פּוילישער יַשקלאַף קיין
דייטשלאַנד, וווּ ער האָט געאַרבעט צוזאַמען מיט סאַוויעטישע קריגס-
געפאַנגענע אין די קוילן-גרובן אין וועסטפּאַליען צו 16 שעה אַ מעת-
לעת.

יעדעס בוך וואָס ווערט געשריבן און פאַרעפנטלעכט וועגן יע-
נער עפאַכע, איז נישט מער ווי אַ פראַגמענט. אונזער פליכט איז אַבער
די דאָזיקע פראַגמענטן צונויפואַמלען, אויפהיטן זיי דורכן פאַרעפנט-
לעכן זיי אין בוך פאַרם און זאַרגן, אַז קיין שום פרט זאָל פאַר דער
געשיכטע נישט פאַרלוירן גיין.

אויב נישט פאַר דער אלגעמיינער מענטשלעכער געשיכטע, זאָל
עס כאַטש אַפּגעהיטן ווערן פאַר אונדזער אייגענער, פאַר דער יידי-
שער געשיכטע.

אויב די גרויסע און אזוי רשעותדיקע וועלט וויל גאַרנישט אַפּ-
לערנען פון דעם אַלעס, וואָס ווערט דערציילט און געשילדערט אין די
דאָזיקע ביכער, אפשר וועלן מיר אַליין עפעס דערפון אַפּלערנען.

ווייל די דאָזיקע שילדערונגען טאַרן נישט זיין בלוז אַ מצבה פאַר
דער חרוב-געוואָרענער פאַרגאַנגענהייט.

די דאָזיקע שילדערונגען דאַרפן קודם-כל זיין אַ וואַרענונג פאַר
אונדזער אייגענער צוקונפט.

מאַרק טורקאַוו

בוטאַס איירעס, מערץ 1948.

דאָס דאָזיקע בוך איז געהייליקט דעם אָנדענק פון

מיין פאָטער אברהם צבי,

מיין מוטער רייזל,

מיין פרוי רוזשע מעלניק פון קאליש מיט אונזער פיר-
חדשימדיק קינד שיינע העניעלע, וואָס זענען אומגע-
קומען אין טרעבלינקע,

מייע ברידער און שוועסטער,

דעם קוטנער חזן שלמה מיט זיין פרוי און דריי קינדער,
וואָס זענען אומגעקומען אין קוטנער קאָנצענטראַציע-
לאַגער.

עליעזריים מיט זיין פרוי און זעקס קינדער, וואָס זענען
אומגעקומען אין טרעבלינקע,

רחל מיטן מאן און זון, וואָס זענען אומגעקומען אין
ווארשעווער געטאָ,

לאה מיט איר מאן יעקב לעלמשיק און אכטייעריק
טעכטערל לוישיא, וואָס זענען אומגעקומען אין וואר-
שעווער געטאָ,

יואל, פסח און משהלע — דער יינגסטער פון אונזער
משפחה, וואָס איז מיט נאָך יידן דערמאָרדעט געוואָרן
דורך פוילישע באנדיטן אין די סטערדינער וועלדער.

זאָל געהייליקט ווערן דער אָנדענק פון אלע קדושים פון
אונזער שטעטל סאָקאלאָוו, וואָס זענען אומגעקומען אין די
טרעבלינקער גאזקאמערן.

ד ע ר מ ח ב ר

תל אביב, 1947.

I

אין די שמעטלעך ארום טרעבלינקע

אין מאי 1942, גלייך נאָכן באַזוך פון וואַרשעווער גובערנאַטאָר ד"ר פישער אין סאַקאַלאָוו-פּאָדלאַסקי, האָט זיך שוין געלאָזט מערקן דער מער-דערלעך צוגעגרייטער פּלאַן קעגן די יידן פון די שמעטלעך נעבן טרעבלינקע, ווי סאַקאַלאָוו, ווענגראָוו, קאַסאָוו, סטערדין אד"ג.

א גרויסע טייל פון די יינגערע מענער פון די שמעטלעך האָט מען מיט צוואַנג אַרויסגעפירט אין די אַרבעטסלאַגערן פון דער אַרומיקער געגנט, ווי קורטשעוו, סקשעסק, לובלינער געגנט און אנדערע ערטער, און אַנגעהויבן צו קאַנצענטרירן זיי הינטער שמעטיקע דראָטן מיט באַוואָפנטע וואַכן פון פּאָלס-דייטשן און אוקראַינער. אנדערע יידן האָט מען געמאַכט פאַר קאַסאַנירטע, ד"ה אָפגעזונדערטע פון זייערע פאַמיליעס, וואָס האָבן געהערט בלוז אונטערן מיליטערישן באַפעל פון אַרבעט און האָבן גע-וווינט אין אַ לאַגער הינטער דער שטאָט.

צו דער דאָזיקער גרופע האָבן איך אויך געהערט.

א געוויסער טייל יידן האָבן די מערדער געגעבן די מעגלעכקייטן צו קענען אַרבעטן ביי גוטבאַזיצערס אויף לאַנד-אַרבעט.

חוצדעם האָט מען אויך דורכגעפירט אַ רעגיסטראַציע פון די אלע יידן, וואָס האָבן נאָענטע קרובים אין אויסלאַנד, אויף צו „געבן די מעגלעכקייטן“ צו קענען עמיגרירן צו זיי... עס איז געווען אַ ספּעציעלער פּלאַן פון צערזיסן פאַמיליעס און שאַפן אַן אַנטאַנאַניזם צווישן דער יידישער באַפעלקערונג גופא, צעטיילן אויף פּריווילעגירטע, וואָס האָבן געקענט בלייבן אין געטאָ (דער פאַרמעגלעכער שיכט) און אויף אַזעלכע, וואָס האָבן זיך גע-

מוזט צעשיידן מיט זייערע פאמיליעס און פאָרן אין ארבעטס־לאַגערן אויף שווערע ארבעט (דער אָרומסטער טייל פון די געטאָ־איינוווינער).

די מערדער האָבן גוט געוואַסט, אז מיר וווינען נאָענט פון טרעבלינקע און מיר קענען שנעל דערשפירן די גאז־ריחות, האָבן זיי אלץ געטון אויף אָפּצולענקען די אויפּמערקזאמקייט, דעזאָרענטירן די יודישע באַ־פעלקערונג און האָבן אפילו פארלייכטערט דעם געטאָ־רעזשים.

איז טאקע צוגעגאנגען אַן איבערקויף־פּאַליטיק צווישן יודנראט מיט די פירער פון טרעבלינקע, צו וועלכע עס האָבן געהערט ס.ס. פירער גראמס (סאָקאַלָווער בירגערמייסטער) און זיין פארטרעטער ד"ר הערמאן. מען האָט געצויגן פון דער געפייניקטער יודישער באַפעלקערונג וואָס מער שטייט ערן און ווערטפולע הפצים, ווייל די רויבער האָבן זיך זייער לייכט געלאָזט איבערקויפן.

ס.ס. פירער גראמס, דער בירגערמייסטער פון סאָקאַלָו, דער דיק־טאַטאָר פון דער גאַנצער געגנט, א הויכ־וואַסער, א שלאַנקער, מיט א שטרענגן מיליטערישן אויסזען, שטענדיק מיט א גרויסן הונט און א מיר־ליטערישן באַגלייטער געבן זיך, האָט אויף קיין יידן נישט געקענט קוקן. ווען דער דאָזיקער פארשוין פלעגט אמאָל דורכגיין דעם געטאָ אויף אַן אינספּעקציע, פלעגן די יידן פארשווינדן, נישט וועלנדיק זיך באַגעגענען מיט זיינע מערדערישע בליקן. ער פלעגט שטענדיק גיין אין מיטן גאַס, בכדי זיך נישט אָנרירן אָן די „אַנשטעקנדיקע רעקישע יידן“. אזוי פלעגט ער די יידן רופן. דערזעלביקער גראמס איז געווען גוט באַקאנט אין דער גאַנצער ארומיקער פּויערישער געגנט אלס דעספּאָט. דער קלענסטער ברודער קעגן זיינע פאראַרדענונגען איז נישט אדורך שטראַפּלאָז. פאר דעם מינדסטן פארשפּעטיקן זיך ביים צושטעלן די קאָנטינגענטן תבואה פלעגט ער די פּויערים מאַסנווייז אוועקשיקן אין קאָנצענטראַציע־לאַגער טרעבלינקע נומער 1.

ד"ר הערמאן, אין אויסזען דער קעגנזאץ פון דערמאָנטן גראמס, א ביסל נידעריקער פון מיטעלן וואַקס, א ברייט־פלייציקער, מיט א פאָר־בינאָקלען. דאָס פנים זיינס האָט זיך צו יעדער צייט געקענט ענדערן. דאָ איז ער שטרענג אָנגעבלאָזן מיט אויסגעשטעלטע בייזע אויגן ביים אַרויס־געבן שטרענגע געטאָ־באַפעלן, אין א מינוט שפּעטער פלעגט ער סאדיס־

טיש שמייכלען, ווען מען איז אים געווען נאָכגיביק און אונטערטעניק. דאָ זעט מען אים מיטן קאָפּ פּאַרריסן אין מיליטערישן טריט, ווי וועלנדיק דערמיט אָנזאָגן די געטאָ-אינווינער, אז ער איז דאָ, א צווייט מאָל פּלעגט ער אריין און געטאָ, קיינער זאָל אים נישט באַמערקן, כדי צו קענען אָב-סערווירן דאָס, וואָס איז אים נויטיק געווען. טיילמאָל פּלעגט ער קומען צום יידנראַט און אויף דער גאַס, נעבן זיין אויטאָ, זיך פאַרשטענדיקן מיט דעם סעקרעטאַר יצחק שלאַפּמיץ אָדער מיט דעם פּרעזעס נחום לעווין. אַן אנדער מאָל פּלעגט ער אומגעריכט אליין אריינגיין אין דער יידישער גמינע.

וויי איז געווען צו א ייד אָדער פּאָליאַק, וואָס איז אריינגעפאלן אין זיין נעז. ער האָט אים געמאַכט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר יעדער טעטיקייט פון דער פּוילישער אונטערערדישער באַוועגונג אין דעם גאַנצן קרייז. צו זיין דיספּאָזיציע האָט ער אויך געהאַט פּאָלקס-דייטשקעס פון פּוילונער גע-גנט, וועלכע האָבן אים געהאַלפּן מיט זייער פאַררעטערישער טעטיקייט. ווען דער דאָזיקער פאַרשוין פּלעגט כאַפּן יידן אויף די וועגן אויסער דעם געטאָ זוכן א שטיקל ברויט פאַר די קינדער, וואָס זענען אויסגעגאַנגען אין געטאָ פון הונגער, פּלעגט ער זיי ברענגען צו זיך אין שטאָט, דערשיסן, און דעם יידנראַט געלאָזט וויסן, אז מען זאָל קומען אָפּנעמען די „גע-פּאַנגענע“ יידן...

ער פּלעגט צו זיך ארויסרופן אָפּט דעם יידישן דאָקטאָר פון געטאָ, לודוויג האַלצער, און קאָנטראָלירן וויפּל טויטן-שיינען ער שרייבט אויס א וואָך פאַר די אויסשטאַרבנדיקע יידן פון הונגער און עפידעמיעס. אָט די דאָזיקע פאַרשוונען האָבן זיך געלאָזט איבערקויפּן און פאַר-זיכערט, אז אונדז וועט קיין שלעכטס נישט געשען, זיי האָבן שטענדיק פאַרזיכערט, אז מיר, אלע יידן פון די דערמאָנטע שטעטלעך, זענען אַר-בעטער-נוצלעכע.

אזא איבערקויף-פּאָליטיק איז אָנגעגאַנגען, ביז עס האָט זיך אָנגע-הויבן דאָס ארויספירן די יידן פון וואַרשעווער געטאָ כלומרשט אויף אַר-בעט קיין טרעבלינקע.

אין יולי 1942, ווען אלע יידן-טראַנספּאָרטן זענען פאַרבייגעפּאַרן די באַן-ליניעס סאָקאָלאָוו-קאָסאָוו, ווען צו אונדז האָט אָנגעהויבן דערגיין

דער ריה פון די גאדקאמערן פון דעם טויטן-לאגער, דאן האָבן די מערדער גענומען פייערלעך פארזיכערן, אז מען מיינט נישט אונדז יידן פון די שטעטלעך נעבן טרעבלינקע. דער פירער פון טרעבלינקער טויטן-לאגער, דער שרעקלעכער מערדער זאגע פלעגט זיך צייט נעמען... און קומען איי-ניקע מאָל אין וואָך קיין סאַקאַלאָוו צום יידנראַט און פארלאנגען פארשי-דענע מאטעריאַלן ווי דראָט, טשוועקעס, בלעך, אין לאגער אריין און פאר זיך ווערטפולע הפצים, און פלעגט אונדז שטענדיק ציניש פארזיכערן, אז מיר קענען לעבן רואיק, אונדז וועט קיין שלעכטס נישט געשען, ער האָט דערמיט אויף א מערדערלעך ראפינירטן אופן געוואלט אָפנארן און פאר-טושן די אויפמערקזאמקייט פון אונדז צו די שוידערלעכע טויט-קאמערן, וואָס האָבן זיך געפונען נישט ווייט פון אונדז.

ספעציעלע אנענטן פלעגן ארומגיין און פארשפרייטן פארשוידענע ווערסיעס, וואָס האָבן געהאט איין אינהאלט: „מיר וועלן בלייבן“... די פלענער פון די מערדער האָבן געגעבן די געהעריקע רעזולטאטן, פון דער יידישער באפעלקערונג אין די שטעטלעך האָבן זיי געמאכט א צעברעקלטע מאסע אָן א וועלכן עס איז געמיינשאפטלעכן דענקען. די שטי-מונג פון די יידן איז געוואָרן א פארצווייפלטע, וועלנדיק געפינען א שטיקל „טרייסט“, האָבן א סך אויפגעכאפט די דאָזיקע פארשפרייטע פאלשע ווערסיעס.

אזוי איז צו יענער צייט פארשפרייט געוואָרן אַ קלאַנג, אז דער אינ-טערנאַציאָנאַלער רויטער קרייז אין דער שווייץ האָט זיך דערוואוסט וועגן טרעבלינקע און צו וויסן געגעבן דער וועלט און אינטערווענירט ביי היט-לערן, און אז דאָס וועלט-געוויסן איז אויפגעציטערט געוואָרן, און אַט-אַט איז צו דערווארטן, אז די טויט-צוגן וועלן אויפהערן צו לויפן קיין טרעבלינקע.

די דאָזיקע ווערסיעס זענען פארשפרייט געוואָרן דורך די דייטשן גופא ספעציעל פאר די יידן פון די דערמאָנטע שטעטלעך.

אזוי זענען אדורך אייניקע מאָנאטן. דורך דער באן-ליניע סאַקאַלאָוו-קאַסאָוו פלעגן נישט אויפהערן יעדן טאָג דורכלויפן די טויט-צוגן מיט טויזנטער יידן פון די ווייטסטע געגנטן אין דער ריכטונג פון שוידערלעכן גיהנום טרעבלינקע.

BEKANNTMACHUNG

Mit sofortiger Wirkung

verbiete ich

sämtlichen Reichsdeutschen und Nichtdeutschen, seien es Uniformträger oder Zivilisten,

das Betreten des früheren Ghettos.

Sokolow, den 22. September 1942.

Der Kreishauptmann in Sokolow
Gramss

Belegnummer 16 226

BEKANNTMACHUNG

Unter Hinweis auf meine Bekanntmachung Nr. 125 bezüglich der Bildung eines jüdischen Wohnbezirks in Kossow mache ich auf folgendes aufmerksam:

Ab 1. 12. 42 darf keine Dienststelle, kein landwirtschaftlicher oder sonstiger Betrieb, kein Arbeitslager, keine Privatperson mehr einen Juden beschäftigen.

Jüdische Gewerbetreibende, die vor dem oder von dem Wohnbezirk ausgeben und öftlicher mit diesem begehrt.

Eine Beschäftigung von Juden über den 31. 12. 42 hinaus kann nur mit einem schriftlichen Dienstzeugnis, das die für jeden besonderen gelegenen Fälle gegebenen Angaben enthält, erfolgen.

Wer nach dem 1. 12. 42 einen Juden beschäftigt wird unter die Bestimmung des Art. 3 Absatz 2 der Führerverordnung vom 26. Okt. 42

und kann demzufolge in schweren Fällen sogar mit dem Tode bestraft werden.

Sämtliche Dienststellen und Betriebe sind verpflichtet, das die Führer bei ihrer beschriebenen Juden bis zum 30. 11. 42 in den Aufnahmeverzeichnisse angeführt worden sind.

Anträge auf Gewerbetreibung von Wohnbezirk hinaus der Juden sind bis neuer Dienstzeugnis, Nummer 22 zu stellen.

Der Kreishauptmann in Sokolow
Gramss

Sokolow, den 20. November 1942.

אָנטייטשע געזעצן און אַרבעטס־אָנטייטשע

דורך דער צייט פלעגן צו אונדז דערגיין אלץ מער ידיעות וועגן דעם, וואָס עס קומט פֿאַר אין טרעבלינקע. די יידן האָט אַרומגעכאַפּט אַ האַפּענונגסלאָזע פּאַרצווּיפּלונג, אַ שרעקלעכע אפּאַטיע, אַ לאַגע אָן אַן אויס-וועג. ביי אַזאַ שטימונג האָט די פּאַרצווּיפּלעטע מאַסע אויפּגעכאַפּט יעדעס וואָרט, וואָס האָט נאָר געקענט אויף אַ מאַמענט פּאַרטרייבן די פּאַרצווּיפּ-לונג, וויסנדיק אפילו אַז עס איז ווייט פּון אמת, זיך אַליין איינרעדן אפּשר...

אפּשר וועט דאָס אונדז אויסמיידין.

ביז עס איז געקומען ענדע אויגוסט 1942, וואָס האָט געברענגט מיט זיך די אויסראַטונג פּון די שערלעצער און לאַשיצער יידן (דרייסיק קילאָמעטער פּון אונדז). די דאָזיקע יידן זענען דורכגעפירט געוואָרן דורך דער סאָקאַלאָווער באַן-סטאַציע קיין טרעבלינקע. די דאָזיקע ידיעה איז אַדורך ווי אַ בליץ איבער די געטאָ-איינוווינער פּון סאָקאַלאָוו. סטיכיש, ספּאַנטאָן, האָבן זיך כמעט אלע יידן אַרויסגעלאָזט אין די פעלדער און וועלדער, געשטויסן פּון אַ שרעקלעכן פּסיכאָז פּון גרויזאמער שרעק אָן גרענעצן. בלויז די עלטערע זענען געבליבן און געווארט מיט אַ שוידערלע-כער גלייכגילטיקייט אויף די מערדער.

איך בין דאָן אַנטלאָפּן פּון מיין אַרבעטס-לאַגער, כדי זיך צו פאַר-אייניקן מיט מיינע נאָענטסטע, מיט מיין פּרוי און קינד. אָבער איך האָב שוין קיינעם נישט געטראָפּן, בלויז עטלעכע שכנים האָב איך געזען, די גרעסטע טייל זענען געלעגן אין די בעטן מיט דער „טרייסט“ דערשאַסן צו ווערן אין דער אייגענער היים. ווער עס האָט זיך קראַנק געמאַכט, איז קיין טרעבלינקע נישט געפירט געוואָרן, נאָר אין בעט דערשאַסן געוואָרן.

מיין שווער אַברהם יצחק מיעלניק פּון קאַליש טרעף איך ליגן אין בעט, אַרומגעוויקלט איבערן לייב מיט די מאַנוסקריפטן פּון זיינס אַ רע-ליגיעזן ספּר, ער זאָגט צו מיר: „מיט דעם וועט מיר זיין לייכטער צו שטאַרבן“. ער זאָגט מיר: „אַנטלויף. דו ביסט נאָך יונג, אפּשר וועסטו זיך ראַטעווען, „זיי“ קענען יעדע מינוט קומען. אין פעלד, אין וואַלד וועסטו געפינען דיין פּרוי און קינד“.

אויף די אויסגעשטאַרבענע גאַסן פּון געטאָ טרעף איך בלויז איינצלי-נע יידן מיט בלייכע געזיכטער און דערשראָקענע אויגן, באַהערשט פּון משוגענע-פּסיכאָז, לויפּן זיי פּון איין גאַס אויף דער צווייטער. זיי ווייסן

נישט ווי אזוי צו זוכן א רעטונג. יידישע פאָליציי־לייט דרייען זיך אומ־
 רואיק ארום דער קהילה, וווּ די יידנראטמענער זיצן מיט פארלוירענע קעפּ.
 דורך א לאַך אונטער די געטאָ־דראַטן האָב איך מיך ארויסגעקראַגן,
 אראָפּגעריסן פון זיך דעם שאנד־צייכן און געלאָזט זיך הינטער דער שטאָט.
 אין א פארנאכט, ווען עס האָט שוין אָנגעהויבן צו ווערן טונקל,
 האָב איך מיך דורך די קריסטלעכע געסלעך געלאָזט אין פעלד אריין. איך
 וויל־ביי די איינוווינער עפעס איבערפרעגן: „אנטלויף, אנטלויף!“ פאר־
 יאָגט מען מיך ווי א בין, מ'האָט מורא פאר מיר ווי פאר א ווילד באַ־
 שעפעניש.

איך לאָז מיך אין דער ריכטונג פון די פעלדער, וואָס געפינען זיך
 א פאַר קילאָמעטער הינטער דער שטאָט. גייענדיק אין דער נאכט־פינסטער־
 ניש, דערזע איך פארדעכטיקע ליכט־סיגנאלן, איך לויף אויפן פעלד טי־
 פער, גראָב זיך איין אין א בערגל היי, אין דער שטילקייט פון דער נאכט
 דערהער איך פארשטיקטע מענטשלעכע געשרייען, און באלד דערנאָך הער
 איך לויפן אין מיין ריכטונג, איך דערהער געמיינע זידל־ווערטער אין דער
 פוילישער שפראך, איינער פרעגט דעם צווייטן:

— האָסט דעם זיינער?

— יאָ.

— דאָס געלט אויך? — דער קרעציקער ייד האָט זיך נאָך געווערט...
 א קאלטער שווייס האָט מיך באדעקט, ווען די רויבער זענען פארביי
 מיר אדורך. און פארשוונגן אין דער נאכט־פינסטערניש.

אויף צומאָרגנס האָבן באקאנטע פאָליאקן געפונען אין פעלד א צע־
 שטאָכענעם און בארויבטן דעם סאָקאָלאָווער תבואה־הענדלער מיכולקע.
 איך גיי ווייטער אין דער ריכטונג פון נאָענטסטן וואַלד און דערזע
 אין דער פינסטערניש סילוועטן פון מענטשלעכע געשטאלטן, וואָס גייען
 ארויס פון א קליין וועלדל. איך וואַרף מיך שנעל אויף דער ערד און אַב־
 סערוויר די ריכטונג, וווּ זיי גייען. איך דערהער יידיש רעדן! איך דערנענ־
 טער זיך צו זיי און דערקען גלייך די צוויי זין פון נפתלי דעם פערד־
 הענדלער און זייער חבר דעם קצב שמשערב (אלע סאָקאָלאָווער). זיי גייען
 אוועק פון וואַלד אין אן אנדער ריכטונג. זיי לעבן שוין אין וואַלד א לענ־
 גערע צייט. זיי זאָגן צו מיר: דאָס אָרט זעט פאר אונדז אויס צו געפערלעך,

אין די ערטער זענען פאראן צופיל יידן, וואָס בלאַנדזשען ארום אנטלאָג-פענע פון די שטעטלעך, נישט באוואָפנט, נישט אָרגאניזירט, ארומגערינגלט מיט א שרעקלעך אַנטיסעמיטישער באפעלקערונג; זיי ראטן מיר צו גיין אין א צווייטן וואלד, איך צעשייד זיך מיט זיי, מייד אויס דעם וואלד און גיי אין א צווייטער ריכטונג.

איך גיי אין דער פינסטערניש אָן א ציל, אָן א פלאַן, איך פארליר די אַריענטאציע, וווּ איך געפין זיך, איך מייד אויס די פויערישע קאָלאָ-ניעס, עס זאָל מיך נישט פארראטן דאָס בילן פון די הינט. איך בין אליין, מיט מיר בלויז איז די נאכט־שטילקייט, וואָס ווערט פון צייט צו צייט איבערגעריסן פון הינט־בילן. מיט מיר איז אויך די נאכט־פינסטערניש, וואָס שיצט מיך קעגן די חיות אין מענטשלעכע געשטאלטן. אלץ וואָס איז אויס־געלאָשן פון לעבן, אלץ וואָס באהעפט זיך מיט טויטקייט באגלייט מיך. איך וויל אנטלויפן פון טויט, אָבער וווּ געפינט מען א רעטונג צום לעבן? אזוי פייניקן מיך די געדאנקען, בעת איך ליג הינטער געדיכטע ביימלעך ביים ראנד פון א וואלד. עס גייט אויף די לבנה נאָך האלבער נאכט, די פינסטערניש פארשווינדט, א שרעק נעמט מיך ארום, אין ליכט האָב איך מורא פאר מיין אייגענעם שאַטן. פלוצלינג דערהער איך ווי פון א דערנעבנדיק פעלד הייבט זיך אן ברעכן דאָס טרוקענע היי פון די אויפ־געשטעלטע בערגלעך, די העלע נאכט־שטילקייט ווערט איבערגעריסן פון א געדיכט שושקען זיך פון מענטשן און באלד לויפן פארביי מיר דורך שווער סאפנדיקע, איינגעבויענע, א טייל מיט קליינע קינדער אויף די הענט אין דער ריכטונג צום וואלד. איך פארשטיי גלייך, אז דאָס זענען יידן, וואָס זעען פאר זיך א געפאר, איך לויף זיי נאָך. אין וואלד דערקען איך אין זיי סאָקאָלאָווער יידן, גאנצע משפחות, אויך ווענגראָווער ארומבלאָג־דזשענדיקע יידן. רויבער זענען א טייל פון זיי באפאלן. דערפילנדיק פאר זיך א געפאר, זענען זיי ארויס פון די באהעלטענישן און אנטלאָפן אין וואלד, מען צעטיילט זיך אויף קלענערע גרופן און מען נעכטיקט דורך די נאכט. אזוי זענען אוועק צוויי וואָכן ביז דער ערשטער העלפט סעפטעמער בער 1942. יעדער טאָג און יעדע נאכט איז געווען א קאמף פאר קענען דורכלעבן דעם טאָג, ווער אין א לאָך אונטער דער ערד, ווער אויף א בוים אין וואלד, ווער אין די בערגלעך היי אין פעלד.

אזוי זענען אוועק טעג און נעכט פארפאלגט ווערנדיק פון דייטשע זשאנדארמען, פוילישער פאליציי, געשיקט אין דער ריכטונג צום וואלד, ווו די יידן זענען געווען באהאלטן.

אָפּקלאַנגען פון מאַשין־ביקסן־שאַסן פּלעגן אָנזאָגן וועגן די מאַסן־קברים פון די אַרומבאַלאַנדזשענדיקע יידן.

צוויי וואָכן זענען אזוי אוועק לעבנדיק אין פּעלד און וואַלד, נישט זיכער זייענדיק מיטן לעבן, אויסגעהונגערטע, אויסגעמאַטערטע, באַרויב־טע און באַליידיקטע, נישט געפינענדיק קיין שוץ אפילו דאָרט, ווו די טריט פון די מערדער זענען נישט דערגאַנגען.

טיפּ אין די וועלדער האָבן אויך געלעבט געוועזענע רוסישע קריגס־געפאַנגענע, אַנטלאָפּענע פון סוכאַזעברער לאַגערן (אויפן וועג פון סאַקאַָ־לאָו־שעדלעץ). אין יענער צייט נאָך נישט אָרגאַניזירט, נישט באַוואָפּנט, געלעבט ווי רויבער־באַנדעס, אויך די אַנטי־סעמיטישע אַטמאָספּער האָט אויף זיי געוויקט, און זיי האָבן אין אונדז געזען נישט מער ווי אַ פּג, ווי רויב־פּייגל צו שטילן זייערע אפּעטיטן.

די מערדער, וואָס האָבן שוין געהאַט באַשטימט אַ טערמין פון אומ־ברענגען אונדז, איז נאָר נישט געווען באַקוועם זייערע קרבנות צו זוכן אין די צעשפּרייטע פּעלדער און וועלדער. זיי האָבן געלאָזט וויסן דעם יידנראַט און אויסגעדריקט זייער פאַרוונדערונג, פאַרוואָס מען איז אַנט־לאָפּן, בעת אונדז דראָט נישט קיין שלעכטס...

האַט מאַקע דער יידנראַטניק, דער שעף פון אַרבעטס־אַפּטיילונג ביים יידנראַט קלמן קליין (ראָזען איז זיין ריכטיקער נאָמען), געלאָזט אונדז וויסן דורך פאַרשידענע אומוועגן, אז מען קען צוריק קומען אין געטאָ. „מען פאַרלאַנגט פון אונדז נישט מער ווי אַרבעט“... וועגן דעם זענען די יידן אין פּעלד און וואַלד געוואָר געוואָרן, און די שוּצלאָזע, באַרויבטע, פאַר־צווייפּלטע און מיט טויט־געפאַר אַרומבאַלאַנדזשענדיקע יידן האָבן זיך בלינד געלאָזט פאַרפירן, און בלינד געגלויבט, אפּשר... איבעריקנס האָט די אפּאָ־טיע און גלויבניגקייט שוין דערגרייכט אזא מדרגה, אז דער ווילן צום לעבן איז אָפּגעשטאַרבן. זאָל זיין וואָס עס וועט זיין — האָבן יידן געזאָגט — און כמעט אלע אַנטלאָפּענע זענען צוריקגעקומען אין געטאָ אָן שטע־רונג מצד דער מאַכט.

גאנצע מחנות יידן האָבן זיך געמאָלדן פון די פעלדער און וועלדער אויפן רוח פון יידנראט צו דער ארבעט.

ספעציעלע דייטשע מיליטערישע וואכן פלעגן קומען אין געטאָ צו נעמען וואָס מער יידן צו אומנויטיקער ארבעט, ספעציעל ארויסצורופן דעם גלויבן, אז מען האלט אונדז פאר ארבעטסנוצלעכע.

עס האָט אָבער געשוועבט איבער אונדז דאָס געשפענסט פון טויט. יעדער מיט זיינע נאָענטסטע קרובים האָבן זיך אין די הייזער געמאכט אונטערערדישע וויילן, טאָפּלעטע ווענט, טאָפּלעטע בוידיםער, פארמאסקירטע קעלערס, נישט גלויבנדיק אין די פארזיכערונגען פון די מערדער. אלע יידן האָבן זיך פארצווייפלטערהייט געוואָלט ראטעווען אין מוסטערהאפט אויס-געקלערטע באהעלטענישן.

אזוי איז דאָס לעבן, וואָס איז קיין לעבן נישט געווען, צוגעגאנגען אין כסדרדיק אָפּווארטן, וואָס וועט זיין מיט אונדז? מען פלעגט נעכטיקן פארזאמלט צוזאמען מיט דער נאָענטסטער פאמיליע, און ביטן זיך מיט דער צייט פון שלאָפן, בכדי עס זאָל שטענדיק זיין איין וואכנדיקער אויג-טערצהערן יעדן פארדעכטיקן שאַרף, און ביי יעדער אומרואיקייט פון דרויסן פלעגן זיך אלע אריינלאָזן אין דער באהעלטעניש.

דער געטאָ-קאמאנדאנט סורדיק, א פאָליאק פון פויזנער געגנט (ראד-גאָזשנע), פלעגט אונדז נישט קארגן קיין שרעק און אומרואיקייט, ער פלעגט ספעציעל ארומלויפן גאנצע נעכט אין געטאָ באוואָפנט, שיסן און וויל-דעווען אין א שכורן צושטאנד, ציווילע דייטשן פלעגן מאכן רויב-אָנפאלן און געשלעגן אין די נעכט, ספעציעל מאָראליש צו דערדריקן און אריינ-צווארפן די געפייניקטע יידן אין א צושטאנד פון דעפרעסיע און מאכט-לאָזיקייט. אזוי האָבן די מערדער געפייניקט אין טויט-שרעק, און דאָס לעבן האָט זיך געצויגן אין מאטערנישן, אין א ווארטן, וואָס איז נישט געווען קיין טויט און נישט קיין לעבן, ביז עס איז געקומען דער 22סטער סעפ-טעמבער 1942.

די מערדער האָבן ספעציעל אויסגעקליבן די דאטע פון מוצאי יום-כפור. אין טאָג פון יום-כפור זענען זיך די יידן אין געטאָ צונויפגעקומען אין די שטיבלעך דאוונען (פון אונדזער לאגער האָט מען אלע צום דאוונען געשיקט...). עס איז שווער צו שילדערן דאָס בילד, ווי עס האָט אויסגעזען

כיים דאוונען. דאָס גאנצע יום־כפורדיקייט האָט זיך צעגאָסן אויף יעדן
 איינעם. יונגעלייט, וואָס זענען פרעמד געווען פון רעליגיעזן לעבן, זענען
 אויך געקומען דאוונען, געשטויסן פון אן אינערלעך געפיל, אפשר איז
 דאָס שוין דאָס לעצטע מאָל, טאָ זאָל מען נאָך מיט יידן זיין צוזאמען ביי
 די תפילות, וואָס האָבן אויסגעזען ווי א ודוי אין די לעצטע מינוטן פון לעבן.
 שטייט דער אלטער סאָקאלאָווער בעל־תפילה ישראל הענעך ביים
 עמוד און וויינט און שרייט, און רופט צו גאָט, ווי ער וואָלט געוואָלט ביי
 גאָט די שרעקלעכע גזירה אָפשרייען. דער געשטאפּאָמערדער ד"ר הערמאן
 מיטן געמאָקאָמאנדאנט סורדיק זענען אין דער צייט ארומגעגאנגען אין
 געטאָ, ציניש גיריגע נאָך יידיש בלוט, געשמייכלט פון די יידישע רחמים־
 געבעטן, וואָס זענען שוין נישט געווען מער ווי א ודוי אין די לעצטע שעהן
 פון לעבן. בינאכט נאָכן דאוונען, ווי דער יידישער שטייגער נאָכן תענית,
 האָבן אויך יידן נישט פאָרגעסן צו טרינקען לחיים. אָבער שוין דאָס לעצטע
 מאָל, נישט וויסנדיק אז עס ווארטן שוין א פאָר שעה שפעטער אויף זיי
 אָבטיילונגען פון ס.ס., אוקראינער, ליטווינער און לעטן דורכצופירן דעם
 שוידערלעך־צוגעגרייטן מאָרד־פלאן.

II

די פארניכטונג

צומאָרגנס נאָך יום־כפור, 5 אזויגער פרי, זענען מיר אין אונזער לאגער נעבן דער שטאָט דערציטערט געוואָרן פון א מוראדיקער שיסעריי ארום געטאָ. דריי שעה האָט געדויערט אַן אומאויפהערלעך שיסן, 8 אינדערפרי זענען די מערדער אריינגעדראַנגען אין געטאָ, באוואָפנט מיט האנט־גראַנאַטן, מיט מאשין און האנט־ביקסן, כדי צו באזייטיקן די יידן פון די באהעלטענישן.

מיט דער הילף פון מוראדיקע אויפרייסן, פון שרעקלעכסטן טעראָר, ווי אויך מיט דער הילף פון א טייל יידישער פאָליציי, וואָס האָבן געוואָלט זייער לעבן ראטעווען דורך א צווייטנס טויט, איז די מערדער געלונגען דעם ערשטן טאָג צונויפזאמלען אויפן שול־פלאץ כמעט א העלפט יידן פון די באהעלטענישן, און פון דאָרט טרייבן צו דער באן אין א ספעציעל צוגעגרייטן צוג קיין טרעבלינקע.

שוידערלעך איז געווען דאָס בילד פון טרייבן די ערשטע פיר טויזנט יידן אין זייער לעצטן וועג. פיר טויזנט יידן, געטריבן ווי סטאדעס בהמות מיט שנעלע טריט, געיאָנט פון באוואָפנטע מערדער. יעדע פאָר טריט — א מערדער מיט אַן אויסגעשטעלטן אויטאָמאט גלייך צום שיסן. א שוואַרצער וואָלקן פון שטויב האָט באַדעקט די שנעל געטריבענע מענער, פרויען און קינדער; יונג און אלט, אלע זענען גענאנגען צונויפגעגאָסן, צוזאמענגע־דריקט, געברידערט זיך אין לעצטן וועג, גאנצע משפחות זענען גענאנגען אונטער די הענט צוזאמענגעשלאָסן. שטום, אַן לשון זענען די דאָזיקע מענטשן גענאנגען זייער לעצטן וועג, ווי זיי וואָלטן מיט זייער שווייגן געוואָלט אויסדריקן זייער עקל קעגן דעם שרעקלעכסטן פון שרעקלעכן,

קעגן דעם בארבארזום, קעגן דעם גרויל, וואָס די מענטשלעכע געשיכטע האָט נישט געקענט ביז איצט.

מוטערס האָבן געטראָגן אויף זייערע הענט פּיצלעך זויגקינדער און פּאַרשטאַפּט די מיילעכלעך פון די וויינענדיקע קינדער מיט זייערע לידיקע בריסטן, אז די קינדער זאָלן נישט שמערן און נישט איבערדרייסן די שטיל-קייט פון דעם טרויעריקן מאַרש צום טויט.

מענער טראָגן זייערע קינדער און שלעפּן מיט זייערע האַלב פּאַר-האַלשטע פּרוינען, וואָס קענען שוין מער נישט טראָגן אין זייערע הענט דעם לעצטן מאָל זייערע קינדער; א גאַלפּ-מאַרש צום טויט. ווי אלע וואָלטן זיך געאַיילט שנעלער צום אומקומען! ווי זיי וואָלטן שוין געוואָלט שנעלער אנטלויפן פון דער נידערטרעכטיקער וועלט, וואָס האָט דערלאָזט צו אַזאַ שרעקלעך פּאַרבּרעכן קעגן אומשולדיקע מענטשן. פון די זייטן שטייען די אַריער, די פרומע קאַטאָליקן און קוקן זיך גלייכגילטיק צו צום דאָזיקן טויט-מאַרש.

צווישן די לעצטע געטריבענע לויפט נאָך אַן אלטע פּרוי מיט איין פּוס, אונטערגעשפּאַרט אויף צוויי קוליעס, לויפט נאָך ווילד, מיט אלע כּוחות געטראָגן פון די צוויי העלצער, ווי זי וואָלט זיך נישט געוואָלט שוידן מיט אלע ירדן און אומקומען צוזאַמען מיט זיי. אירע כּוחות גייען אויס און זי פּאַלט א דערשאַסענע לענגאויס אונדזערע לאַגע-דראָטן.

די לעצטע גייען יונגע ליטווינער, מערדער, וואָס שייסן אין די אלע יידן, וואָס קענען שוין נישט מיטמאַכן דעם שנעלן מאַרש. דער וועג איז באַדעקט געוואָרן מיט אזעלכע דערשאַסענע.

עס איז איבעריק צו שילדערן, וואָס מיר האָבן דורכגעלעבט הינטער די דראָטן, צוזעענדיק דעם דאָזיקן שוידערלעכן טויט-מאַרש, וווּ יעדער האָט זיינע נאָענטע קרובים געזען צום לעצטן מאָל. ווער א ברודער, א שוועסטער, א פּרוי, א קינד און טאַטע-מאַמע.

די מערדער האָבן געהאַט א גאַנץ גענויע רשימה פון די אלע יידן וואָס האָבן געדאַרפט דורך זיי פּאַרניכטעט ווערן, יעדער וואַגאַן איז געווען גענוי געציילט, וויפּל יידן עס גייען אין אים אריין, און לויט דער רשימה האָבן זיי גענוי געוואָסט וויפּל נאָך צו זוכן אין די באהעלטענישן.

האַט זיך אָנגעהויבן א קאַמף מיט די נאָך באהאַלטענע יידן, וואָס

האָט געדויערט איבער 10 טעג. אלע אונטערערדישע און אנדערע באַ העלטענישן זענען אָבסערווירט געוואָרן דורך ספעציעלע מערדער, וואָס האָבן שוין געהאט דערפארונג ביים אומברענגען יידן אין אנדערע שמעט און שטעטלעך. אממיינסטן פלעגן פארראטן די קליינע קינדער מיט זייער פארשטיקט געוויין. עס זענען געווען פיל פאלן ווען אין מאָמענטן פון שרעק, אויסגעמישט מיט משוגעת, האָבן פאָטערלעכע הענט דערשטיקט זייערע קינדער, כדי נישט פארראטן צו ווערן.

די יידן, וועלכע זענען אנטרעקט געוואָרן די ערשטע פאָר טעג פון דער פארניכטונג, פלעגן די מערדער דערשיסן אין מאסן־קברים אין געטאָ. אזעלכע מאסן־קברים געפינען זיך אין סאָקאלאָוו אייניקע.

ביי אזא מאסן־קבר האָב איך געזען אויספירן די שוידערלעכע מאסן־ דערשיסונגען מיט א פולקאָמער גלייכנילטיקייט מצד די מערדער.

געווען איז דאָס אזוי. איך מיט נאָך א גרופע ארבעטער פון אונדזער לאַגער, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען די ברידער ישראל און הערשל גרינבערג, משה קרייטמאן, שלמה גאָלדוואסער, זענען געשיקט געוואָרן ארבעטן אין א מיל, וואָס איז געווען דאן פארוואנדלט אין א מיליטערישן מאַנאַזין. די מיל איז געשטאנען אָפגערוקט פון די געטאָ־דראָטן אן ערך הונדערט מעטער. נישט ווייט פון די דראָטן אין געטאָ, אויף א גרעסערן פלאַץ, זענען פאָרגעקומען די שוידערלעכע אויסשיסונגען ביי דעם מאסן־ קבר, מען האָט געקענט אלץ גענוי זען. דאָס איז געווען אין 4טן מאָג פון דער פארניכטונג.

דער שוין דערמאָנטער קלמן קליין איז געשטאנען מיט א פאפיר אין די הענט און געשריבן, ווער עס ווערט אלץ דערשאָסן און באַמיט זיך צו דערקענען די אראָפגעברענגטע טויטע קערפערס פון די הייזער, וואָס זענען שוין דאָרט א פאָר טעג געלעגן.

א הימל שרייענדיקער מאָרד־טאַט איז דאָרט געוואָרן אויסגעפירט. איין שאָס האָט געמוזט טויטן צוערשט איין ייד, און דאן צו 2, 3, 4, 5, עס איז אויך געווען צו זען, ווי די בעסט־אלישע מערדער האָבן אויסגע־ שמעלט צו 10 מענטשן און פון איין שאָס האָבן אלע געדארפט געטויט זוערן. אזוי ווי דאָס איז אוממעגלעך געווען, האָבן די לעבנגעבליבענע פון דעם איינציקן שאָס געמוזט פארשאַטן ווערן לעבעדיקערהייט. נישט וועלנ־

דיק באגראָבן ווערן לעבעדיק, האָט זיך יעדער געריסן צו זיין פון די ערשטע, אז די קויל זאָל אים דורכלעכערן. גאנצע פאמיליעס האָט מען געטריבן האלב-פארחלשטע, איינער האלטנדיק זיך פארן צווייטן אויף צו קענען; נאָך דערניין ביז דעם אָרט פון מאסן-קבר. טאטעס און מאמעס פארדעקן די פנימער פון זייערע קינדער, אז זיי זאָלן נישט זען פארן טויט די הארץ-רייסנדיקע סצענעס.

א יונג מיידל דערקענט אין א יידישן פאָליציאנט איר געליבטן, ביי וועלכן זי בעט הילף. מערדערישע הענט שלידערן זי שנעל אריין אין גרוב. צווישן די טרייבנדיקע האָבן אויך נישט געפעלט קיין יידישע פאָ-ליצי-לייט, צו שאנד זאָלן דערמאָנט ווערן זייערע נעמען. דאָס זענען געווען די יידישע פאָליציאנטן: משה וואלנאוויטש, שפיגעלמאן, שעפסל ראָזענ-בערג (אלע סאָקאָלאָווער), פרענקעל (געשטאמט פון קאוונע), ארבוז (א קאלישער), יאנקל פארבשטיין און נאָך אנדערע, וועלכע איך האָב נישט געקענט גענוי דערקענען. א טייל יידישע פאָליציי און א טייל באגרעבער האָבן געמוזט שטיין און צוקוקן ווי זייערע נאָענטסטע קרובים ווערן קאלט-בלוטיק געטויט.

אין די לעצטע פאָר טעג פון דער פארניכטונג. זענען א סך יידן אליין ארויס פון די באהעלטענישן זיך איבערגעבן אין די הענט פון די מערדער, דערשעפטע פון הונגער, האלב בלינדע פון ליגן אין דער שטענדיקער פינס-טערניש, פארשמונקענע פון דער מענטשלעכער אומריינקייט, פארעפושט פון די געשטאָרבענע. די כסדרדיקע טויט-שרעק האָט זיי דערפירט צו דער העכסטער מאָס פון רעזיגנאציע, אויסגעמישט מיט משוגעת. אָט די מענטשן, וואָס זענען שוין קיין מענטשן נישט געווען, האָבן שוין געוואָלט בעסער טרעבלינקע, איידער א לאַנגזאמען אומפארמיידלעכן טויט אין די אונטער-ערדישע היילן און אין אנדערע באהעלטענישן. זיי זענען געזאמלט געוואָרן צו אייניקע הונדערט און ווען עס פלעגט אדורך א צוג מיט יידן קיין טרעב-לינקע, פלעגן אויך די רעשטלעך סאָקאָלאָווער יידן מיטגעשיקט ווערן.

אין דער צייט איז דער פירער פון טרעבלינקער טויטן-לאגער, זאנע, ארומגעפאָרן איבער אלע שטעטלעך ארום טרעבלינקע און קאָנטראָלירט ווי די פארניכטונג גייט צו, אמלענגסטן האָט ער פארבראכט אין סאָקאָ-

לאָוו. דעם לעצטן שאָס האָט ער געגעבן צום פרעזעס פון יידנראט, נחום לעווין, נאָכן אויסנוצן אים צו דער פארניכטונג.

אין די לעצטע פּאָר טעג האָבן אקטיוו אנטויל גענומען אין דער פאר-ניכטונג די פּוילישע פּאָליציי מיטן קאָמענדאנט אַנטאָניעוויטש בראש, דיי טשע זשאַנדארמען און מיליטערייט. עס האָבן אויך אַנטוילגענומען פיל ציוויל-באאמטע דייטשן מיט דעם מאַגיסטראַט-באַאַמטן ברינינג בראש. ווען אין איין טייל פון דער שטאָט האָט זיך געאַסן יידיש בלוט, ווען דאָס יידישע בלוט איז נאָך נישט פארטרוקנט געוואָרן אונטער דער ברענענדיקער זון, איז אין דער ארישער זייט דאָס לעבן געפלאָסן נאָרמאַל. פּויערים זענען געקומען פון די דערפער פארקויפן די תבואה אויף די מערק, איינקויפן אין די פּוילישע קלייטן, הענדלער פון טישלעך מיט שפּילצייג פאר קינדער אויפן מאַרק רעקלאַמירן זייער סחורה, מען האַנדלט און מען לעבט ווי קיינמאָל גאָרנישט.

די שאָסן און גראַנאַט-אויפרייסן האָבן קיינעם פון זיי נישט געקיר-מערט. די שאָסן האָבן פאר פיל אריער אָנגעזאָגט, אז עס בלייבט שוין קיינער נישט, כדי שפעטער זיך צו מאַנען דאָס צוגערויבטע פארמעגן פון די געפּיניקטע יידן. בלויז אין די נעכט האָט זיי אביסל געשטערט, די שאָסן און גראַנאַט-אויפרייסן האָבן זיי נישט געלאָזט רואיק שלאָפן. די פרומע קאַטאָליקן פלעגן זיך דערויף באַקלאָנגן...

מיט א פּאָר טעג שפעטער נאָך דער פארניכטונג האָבן די פּאָליאַקן גענאַסן פון א ביליקן אויספארקויף פון די מלבושים, מעבל, נעשיר, בעט-געוואנט, דער דראַנג צו דעם איז געווען זייער גרויס. פּויערים פון דאָרף האָבן געמאַנט פאר זיך דאָס ערשטע רעכט צוליבן פינקטלעכן צושטעלן די קאַנטינגענטן תבואה. שטאַטישע פּאָליאַקן האָבן אויסגענוצט זייער פּראָטעקציע ביי די מערדער אריינצוקריגן זיך פריער אין דעם אויסגע-שטאַרבענעם געטאָ, בכדי צו זיין די ערשטע אויסצוקלייבן זיך א בעסערן רויב. געווען אזעלכע יחידים, וואָס האָבן קיין געדולד נישט געהאט אָפּ-צווארטן אויף דעם רעכט פון אריינטריט אין געטאָ און זענען דאָרט דער-שאָסן געוואָרן צוליב עובר זיין אויפן פארבאָט.

וויי איז געווען צו די פּאָליאַקן, וואָס עס איז זיי צוגעטיילט געוואָרן פארבליטיקטע מלבושים אָדער בעטגעוואנט, און די דאָזיקע בלוט-פלעקן

איז זיי געווען שווער צו דערוואשן. אָדער אזעלכע וואָס האָבן אָנגעטראָפן אויף דורכגעשאַסענע מעבל פון מערדערישע קוילן. גליקלעך זענען געווען די, וואָס האָבן אין מלבושים און בעטגעוואנט געפונען באהאלטן געלט אָדער אנדערע ווערטזאכן.

אין אונדזער לאַגער, וווּ קיין באפעל אונדז צו פארניכטן איז נאָך נישט געווען, פלעגן זיך אנדערע מערדער אין דער פרייער צייט אביסל לוסטיק מאכן און אָנפאלן אויף אונדז. ביי אזעלכע אָנפאלן איז אומגעקומען דער לאַדזשער יידישער שילער הערשעק בוב. ער איז געפאלן נעבן די לאַגער-דראָטן אנטקעגן א פויערישער כאטקע און די פויערים האָבן זיינע מלבושים אראָפגענומען און באגראָבן אים נעבן זייער כאטע; עס איז אויך געפאלן דער סאַקאָלאָווער יונגטלעכער ארלאָווסקי, וואָס איז ארויסגעשפרונגען פון צוג קיין טרעבלינקע און זיך אויסבאהאלטן ביי אונדז אין לאַגער. דער ווארשעווער יידישער שילער יצחק גאָלדוואסער (זיין ברודער שלמה, וואָס איז דאן ניצול געוואָרן, איז געלאָפן אים געבן הילף, אויך ער איז שוין געווען נאקעט, זיינע מלבושים האָט מען שוין געהאט פון אים אראָפגעשלעפט) און נאָך אנדערע. בלויז אדאנק אונדזער שטענדיקן זיין אויף דער וואך און דער גוטער געהיימער באהעלטעניש האָבן מיר פארלויפיק אויסגעמיטן דעם טויט.

מיט צען טעג שפעטער בין איך צוזאמען מיט אנדערע יידן פון דאָזיקן לאַגער געשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע.

III

איבער פעלדער און וועלדער

אין די אומרויאקע טעג פון סוף אויגוסט 1942, ווען די יידן פון די שטעטלעך נעבן טרעבלינקע זענען זיך צעלאָפּן אין די פעלדער און וועלדער, דערפילנדיק, אז די ריי פון פארניכטונג קומט אויך צו זיי. צווישן די אנטלאָפּענע בין איך אויך געווען, און געוואנדערט דורך וועגן און שטעגן, דורך וועלדער און פעלדער און געזוכט מײן פרוי און 4-חדשימדיק קינד, וועלכע איז אנטלאָפּן דורך אנדערע וועגן, נישט זייענדיק דאן צוזאמען מיט מיר. דער געדאנק, אז זי איז איינזאם און היילפלאַז מיט דעם קליינעם עופהלע, האָט מיך געפייניקט און געמאטערט. איך האָב מיך נישט געקענט באַרויאַקן און לעבן מיט דעם געדאנק, אז איך זאָל זוכן שוין נאָר פאַר מיר אליין. צוזאמען איז דאָך גרינגער אריבערצוטראָגן די גרעסטע לידן. אָבער ווי אזוי געפינט מען זי אין אזא צייט, ווען א ייד האָט זיך נאָר געקענט באַווייזן אין דער נאַכט־פינסטערניש? ווי אזוי שטעלט מען זיך איין צו וואַנדערן בייטאָג, ווען אזוי פיל אויגן לױערן אויף א ייד? א דערשלאָגענער שלעפּ איך מיך איינמאַל איבער די פעלדער, וווּ איך דערזען פון דערווייטנס נעבן א קאָלאָניע א פויערישע פאמיליע, וואָס גראָבט אין פעלד קארטאָפּל. איך דערנענטער זיך צו זיי און לייג פאַר מײן הילף ביי דער ארבעט פאַר א שטיקל ברויט אָדער אפּשר א נאכט איבערצונעכ־טיקן. אַן עלטערער פויער איבער די פופציקער מיטן נאָמען פאיקע, מיט איין האנט א פאַראַליוירטע, שלעפּט מיט דער צווייטער געזונטער האנט א קויש קארטאָפּל און בלייבט שטיין ביי א האלב שוין אָנגעפילטן זאַק, וואָס שטייט אויף דער צעגראָבענער ערד. דער פויער דערקענט אין מיר אַן ארומבלאָג־דזשענדיקן ייד און פרעגט מיך, פון וועלכן שטעטל איך בין. איך זאָג אים, אז איך בין א סאָקאַלאָווער.

מיט אים זענען דאָ זיינע צוויי זין, מאריאן און סטאך: דער עלטערער מאריאן, א שיינער יונגער פויער, מיט העל בלאַנדע האָר, וואָס זענען אביסל צעשוויכערט פון דער ארבעט, מיט א פאָר מילדע בלויע אויגן, נישט אזעלכע אויגן וואָס מען פלעגט זען ביי אנדערע אין זיינע יאָרן, ווען זיי פלעגן באגעגענען אין פעלד א ייד.

דער יינגערער סטאך, א דיקער מיט אַן אָנגעפוישט פנים, אונטער די באקן אויפן האלז שקראפול צייכנס. מיט א בייזן אויסזען — ביידע ברידער לייגן אוועק די גראַב־אייזנס, הייבן אָן פארדרייען סיגארעטן פון היימיש פויערישן גרינעם טאבאק און קומען הערן, וואָס איך פארלאנג פון זייער פאָטער. ביידע זין הערן זיך צו, וואָס זייער פאָטער פרעגט מיך אויס אויף זיינע באקאנטע יידישע קרעמער, שניידער און שוסטער, פון וועלכע ער טראָגט נאָך אַט די הויזן ביי דער ארבעט, און פון דעם שוסטער, וואָס האָט געווינט אין קליינעם מארק, טראָגט ער אלע זונטיק זיינע יום־טוב שטיוול אין קלויסטער.

די אלטע פויערטע, דאָס ווייב פון פאיקע, רייסט אויך איבער איר ארבעט און בלייבט אויף די קני שטיין אין דער זעלבער פּאָזע ווי ביים גראַבן די קארטאָפּל, אונטערנעשפארט אויף דעם גראַב־אייזן און הערט זיך אויך צו ווי איך דערצייל זיי, פארוואָס די יידן זענען זיך צעלאָפּן פון די שטעטלעך. די פויערים דערציילן מיר טאקע, אז מען האָט געזען איבער די פעלדער פיל יידן ארומבלאָנדזשען, אָבער איצט זעט מען זיי זעלמן בייטאָג. מערסטנטייל קומען זיי ביינאכט און בעטן עסן. דער פויער ווונדערט זיך, וואָס קיינער פון זיינע באקאנטע יידן קומט נישט צו אים, ווייל ער וואָלט זיי גערן געגעבן הייל. דאָס מאכט מיר היימלעכער אויפן הארצן און איך דערפיל, אז איך האָב אָנגעטראָפּן אויף גוטע מענטשן.

דער פויער ווייזט מיר אויף זיין קראנקער האנט און זאָגט מיר: „דאָס האָבן מיר אויך די הינטישע זין (די דייטשן) געמאכט“. ער דער־ציילט מיר, ווי זיי האָבן אים אמאָל געפאנגען אין שטאָט מיט פערד און וואָגן און אים מיט נאָך אנדערע פארשלעפט הינטערן פראָנט אין רוסלאנד צווישן מינסק און סמאָלענסק, ווי ער איז פארווונדעט געוואָרן פון א שפּליי־טער אין האנט, און פון דאָרט אנטלאָפּן איבערלאָזנדיק פערד און וואָגן. איצט מוז די אָרימע פויערישע משפחה אויסבאָרגן זיך פערד ביי בא־

קאנטע פויערים אויף טאָגלוינ. פון א קריגל, וואָס שטייט הינטער א בערגל איינגעדארטע קארטאָפֿל צווייגן, ניסט מען מיר אָן א טעפֿל מילך מיט ברויט און איך שטיל דערמיט מיין שטארקן הונגער. דער פויער ליינט מיר דערנאָך פֿאַר, איך זאָל גיין מיט איינעם פון זיינע זין צו די דערביי איקע קאָלאָניעס, וווּ ער וועט מיר געבן אַן אָרט זיך צו באהאַלטן.

איך לאָז מיך פירן פון דעם יונגן פויער א גערירטער פון דער הילף, וואָס עס גיבן מיר די גוטע מענטשן פון דער פויער פויער פאמיליע. צווישן פעלדער, אָפגעשניטענע פון תבואהזאנגען, וואָס ווערן איצט ווידער צעאקערט און גרינע לאַנקעס גראָז, וואָס ווערט געשניטן דאָס צווייטע מאָל אין דעם זור מער, נישט ווייט פון א קליין שטייענדיק וואסער, וווּ די בהמות, וואָס פאשען זיך אין פעלד, טוען זיך אַנטרינקען, שטייט אַן אַרים פויערישע כאַטקע, וועלכע איז צוזאמען געבויט מיט א שיער, האַלב אָנגעפילט מיט תבואה סנאָפֿעס. אויך דער צווייטער בוידעם פון דער כאַטקע איז האַלב אָנגעפילט מיט פריש געשניטן טרוקענעם היי. אויף דעם שיער-בוידעם מאכט מיר דער יונגער סטאָד א נעסט וווּ זיך צו באהאַלטן.

דורך די ברייטע שפארעס פון דער בוידעס-וואנט זע איך א דערנע-בנדיקן וואַלד, וואָס שאַטנט מיט זיין געדיכטיקט אונטער דער שפעט זומערדיקער הייסער זון. פון דעם געדיכטן וואַלד ביים ראנד זעען זיך ארויס ווייס זילבערנע בעריעזענע ביימער.

אין דעם דאָזיקן שיער שמעקט פון דער פריש געשניטענער תבואה, עס שמעקט דאָס פרישע היי און איך פיל מיך אזוי גוט פון דעם מענטש-לעכן מיטגעפיל מצד די פויערים, וואָס לאָזן מיך מיינע מידע גלידער אויסרוען. כאַטש איך בין אזוי טויט מיד, לאָזן מיך מיינע פארשידענע געדאנקען נישט איינשלאָפֿן, עס שרעקט מיך דאָס כסדרדיקע בילן פון הונט, אפּשר גייט ווער זוכן א באהאַלטענעם ייד, דעריבער צעבילן זיך אזוי די הינט? צעלויפן זיך די פאַשענדיקע בהמות אויף די דערבייאיקע לאַנקעס, מיין איך, אז מען יאָגט נאָך באהאַלטענע יידן... איך קוק אלע מאָל ארויס דורך די שפארעס און עס שרעקט מיך, טאָמער זעט מען מיך פון די שכנותדיקע קאָלאָניעס... אָבער קיינער זעט מיך נישט און קיינער זוכט מיך נישט אין באהאַלטענעם לאַך צווישן דעם שטרוי. און דאָך קען

איך רואיק נישט איינליגן, עם פייניקט מיך נאָר איין געדאנק, איך מוז געפינען מײן ארומבלאָנדזשענדיקע פרוי און קינד. זיי ווארטן זיכער אויף מײן הילף. דאָ אין דעם נעסט, צווישן די שטרויענע בינטלעך, וואָלטן מיר צוזאמען זיך געקענט אויסבאהאלטן פון די מערדער.

מיינע אויגן פארקוקן זיך שטארק אויפן צווייטן בוידעם פון דער כאטקע, דאָרט הענגען אויסגעצויגענע שטריק, אויף די שטריק הענגט די גאנצע אָרימקייט פון דער פויערישער פאַמיליע.

פלוצלינג פאלט מיר איין א געדאנק זיך איבערצומאַן, איבעראנדערשן מײן קליידונג, מאכן זיך פארענדערט מיט נישט קיין יידישן אויסזען, און אזוי וואנדערן ביז איך וועל זיך נישט דערפרעגן אויף מײן פרוי און קינד.

אזוי טראכטנדיק, דערפיל איך א שטארקע מידקייט אין מיינע גלידער און פאל אריין אין א טיפן, מידן שלאָף.

אין שלאָף הלומט זיך מיר מײן אויסזען אלס איבערגעטוענער קריסט, מיט פארבויגענע גראָבע פויערישע הויזן, מיט א פויעריש העמד און קראגן וואָס איז מער געל ווי ווייס, מיט אן אָפגעבלאַקעוועט דאָרפיש רעקל, א גראנאט היטל און איך לויף באַרוויס פון דאָרף צו דאָרף, פון קאָלאָניע צו קאָלאָניע, איבער פעלדער און וועלדער, און פרעג זיך נאָך אויף מײן פרוי און קינד.

פלוצלינג דערזע איך נאָענטע מחנות געטריבענע יידן, געטריבן פון שלעכטע פויערים און דייטשיש מיליטער, און צווישן די מחנות געטריבענע זע איך מײן פרוי און קינד, וועלכע ווערן געטריבן קיין טרעבלינקע. איך הייב מיך אָן רייסן צו דער מחנה יידן, פון וועלכע איך וויל מײן פרוי און קינד באַפרייען, אָבער מען פארייאַגט מיר, און מען שלאָגט מיר, ווייל איך וויל אלס קריסט צו הילף קומען די יידן.

איך אמפער זיך מיט די, וואָס לאָזן מיר נישט צו, און קעמף זיך אדורכצורייסן צו דער מחנה יידן, אונטער די קלעפ פון ביקסן־קאָלכן און נאַגיקעס. אזוי אמפערנדיק זיך, דערפיל איך מיר אן אויסגעווייקטער אין קאלטן שווייס, ארום מיר איז א שטארקע פינסטערניש, איך בין צעטומלט, איך ווייס נישט, וווּ איך געפין זיך, עם איז מיר שווער זיך צו אָריענטירן, אָדער שלאָף איך נאָך און האלט די אויגן פארמאכט, ערשט נישט לאנג

נאצישע זעלנער איודעקעווען זיך איבער יידן

ר' שכנא רובינשטיין, ר' הערש'מענדל סאפירשטיין און א פולטוסקער ייד

איז דאך נאך טאג געווען. די שליופן האקן מיר פון קאפ־שמערצן, מיר איז קאלט און שלעכט אויפן הארצן, פיינפולע געפילן באהערשן מיך. עם מאכן מיך מער וואכנדיק די באוועגונגען פון דער פויערישער משפחה אונטן. איך קען זיך נישט אָריענטירן, ווי לאנג זיי זענען שוין דאָ פון פּעלד.

אזוי א צעטומלטער, דערהער איך ווי עם קריכט ווער אויפן לייטער צום אָרט, וווּ איך געפין זיך. דאָס קומט מיך סטאך וועקן צום אָונט־ברויט. פאר דער כאטע שטייט דער אלטער פאיקע און גיט אכטונג, צי עם גייט נישט קיינער פון די שכנותדיקע קאָלאָניעס צו אים. עם מאָר קיינער נישט וויסן, אז ער באהאלט אום א ייד. ער שטייט אזוי לאנג, ווילאנג עם דויערט מיין עסן מיט דער משפחה.

אין מיטן פון דער האלב־פינסטערער כאטקע, באַלויכטן פון א נאפט־לעמפל, וואָס געפינט זיך אין לאָך פון באק־אויבן, שטייט א נידעריק רונד טישל, שיעור אזוי גרויס ווי די שיסל וואָס איז פול מיט קארטאָפּל, באַנאָסן מיט מילך, און מיר עסן אלע צוזאמען פון דער שיסל ארויס. די איינציקע טאָכטער זייערע, מיט א קרענקלעכן אויסזען, טראָגט א טיכל אויפן האַלדז, וואָס פארדעקט אירע סקראפּול־ווינדן, שטייט קניענדיק אין א ווינקל אַנט־קעגן א הייליק בילד, מיט די הענט פלאַך צוזאמענגעדריקט איבער דער ברוסט און איז פארטיפט אין א נאכט־פיליה.

די אלטע פויערטע דערציילט, אז אין די הייליקע ביכער שטייט גע־שריבן, אז עם וועט אמאָל זיין א קריג און ס'וועלן אומקומען אזוי פיל מענטשן, אז נאך דעם קריג וועט איין לעבנגעבליבענער דעם צווייטן זוכן אין ווייטע געגנטן.

— היטלער — זאָגט זי — פארניכטעט היינט די יידן און מאָרגן די פּאָליאַקן. דעם גאנצן קריג פון מענטשן־פארניכטונג זעט די אלטע פויערטע נאָר אין פוילן. ווען מיר ענדיקן דאָס עסן און קלייבן זיך ארויס־צוגיין אין דרויסן, בלייבט דאָס יונגע פויערישע מיידל נאָך אלץ פארטיפט אין אירע נאכט־פילות.

פאר דער כאטקע רעד איך מיך אדורך מיט די פויערים. איך לייג זיי פאָר, זיי זאָלן מיר דערלויבן איבערצוצאָגן זיך אין זייערע מלבושים, ביז וואנען איך וועל נישט געפינען מיין פרוי און קינד. די גוטע מענטשן

דערלויבן מיר און זענען מסכים, אז איך זאל מיט איר קומען און זיין אזוי לאנג, ביז די לאגע אין שטעטל וועט קלאָר ווערן. אויף צו מאַרגן פרי טו איך מיך איבער אזוי ווי איך האָב זיך געזען אין חלום אין פויערישע קליידער, באַרוויס, מיט די שייך צוזאמענגעבונדן אויף א שטעקן, וואָס איך טראָג אויף מיין אקסל. מיט אַנגעפילטע טאשן מיט ברויט פארלאָזן איך די פויערישע כאטקע און לאָז מיך ווידער אין מיין וואַנדער-וועג.

דעם קאַלטן פרימאַרגן דערפיל איך גלייך אין מיניע באַרוויסע פיס, זועלכע ווערן נאס פון דעם מאַרגן-טוי, וואָס האָט זיך צעשפרייט איבער די גרינע פעלדער.

צוזאמען מיט דער אויפגייענדיקער זון לאָזן זיך די פויעריס פון די ארומיקע קאַלאַניעס אויף זייערע פורלעך צו די נאָענטע פעלדער, פון דערווייטנס טרייבט א פויעריש יונגל אויף פאשע בהמות, וועלכע באַגריסן דעם פרימאַרגן מיט א ברומען, וואָס צעהילכט זיך אין דער פוסטער ארומיקייט.

אויף א וועגל, וואָס צעשניידט די גרינע פעלדער, לאָז איך זיך אין דער ריכטונג, וואָס פירט צו א דאָרף.

איך גיי, נישט וויסנדיק ווו עס איז דער ציל, אז איך זאל זיך קענען טרעפן מיט מיין פרוי. איך בין אָבער באהערשט פון א געפיל, אז א צופאל וועט מיך מיט איר צוזאמענברענגען. איך גיי מיט דער זיכערקייט, אז די פויערישע קליידער וועלן מיך שיצן קעגן די, וואָס פארפאָלגן יידן.

איך גיי אריין אין א דאָרף. ווו נישט ווו שטייען פויערטעס ארום זייערע כאטעס, איך באַגריס זיי, אדורכגייענדיק, מיטן טראַדיציאָנעלן „זאל זיין געלויבט יעזוס“. „אויף אייביקע אייביקייטן, אמן“ — ענטפערן מיר אָפ די פויערטעס. אזוי גייענדיק טיפער דורכן לאַנגן דאָרף, באַמערק איך א שטארקע באַוועגונג, אן אומרואיקייט צווישן די דאָרפס-איינוווינער. איך קען אין מאַמענט זיך נישט אַריענטירן, וואָס דאָ קומט פאָר. אָבער באַלד דערנאָך איך צוויי מיליטערישע אויטאָס מיט דייטשער זשאַנדארמערע, וועל-כע זענען פלוצלינג אַנגעקומען אין דאָרף. עס באהערשט מיך א שרעק, אָבער איך ווייס, אז איך דארף זיך איצט פילן דרייסט. און שפילן די ראָלע פון א פויער. איך פארקירעווע מיך צו א הייזל, פון וועלכן עס קומט ארויב א פויערטע דורך די פענסטער אין דער ריכטונג צו די אויטאָס. „געלויבט

זאָל זיין יעזוס־כריסטוס". — „אויף אייביקע אייביקייטן, אמן" — ענטר פערט מיר די פויערטע און איך פרעג זי, צי די זשאנדארמען כאפן נישט קיין פאָליאקן אויף ארבעט קיין דייטשלאנד. די פויערטע ווייסט מיר נישט וואָס צו ענטפערן, פרעג איך זי ווייטער: צי קען איך אריין צו איר אין שטוב, ביז די הינטישע זין וועלן אוועקפאָרן? איך דערצייל איר ווייטער, אז איך גיי אין א שכנותדיקן דאָרף צו א באקאנטן פויער, ביי וועלכן איך וויל קויפן א קו פאר מיין ווירטשאפט. און דאָ קענען מיך נאָך די הינטישע זין כאפן קיין דייטשלאנד אויף ארבעט.

די פויערטע דערלויבט מיר אריינצוגיין און איך לייג אראָפ אויף דער ערד מייע הענגענדיקע שיך אויפן שטעקן.

די פויערטע, וועלכע געפינט זיך אליין אין שטוב מיט א קליין קינד, וואָס קריכט ארום אויף אלע פיר איבער דער פויערישער כאטקע, דערציילט מיר, אז אויף די וועגן איז היינט אומרואיק. דייטשן פאָרן ארום און זוכן ארום די יידן, וואָס זענען זיך צעלאָפן פון די שטעטלעך. מיר צערעדן זיך וועגן די שווערע צייטן פאר די פויערים, וואָס מוזן צושטעלן די קאָנטינענטן תבואה, וועגן כאפן קיין דייטשלאנד אויף ארבעט, וועגן דעם יקות אין די שטעט.

אין מיטן קומט אריין דער פויערטעס א שכנטע, א צעטראָגענע, און דערציילט, אז די זשאנדארמערע האָט ארעסטירט אייניקע פויערים פאר נישט צושטעלן פינקטלעך די תבואה. איצט זענען זיי ביים סאלטים פון דאָרף, ווו עס זענען געלעגן ארעסטירט א פאָר פארווגנדעמע יידן, וואָס זענען געשפרונגען פון די טויט־צוגן קיין טרעבלינקע. מען האָט די יידן דערשאָסן.

איך מאַך מיך פארזאָרגט און זאָג צו זיי, אויך איך דארף צושטעלן אין די נאָענטסטע טעג מיין קאָנטינענט און די תבואה איז נאָך נישט גרייט.

די פויערטעס באקלאָגן זיך אויף די שלעכטע צייטן, אויף דעם אָנ־קומענדיקן ווינטער.

איך הייב מיך אויף פון דעם נידעריקן בענקעלע, אויף וועלכן איך בין געזעסן, מיט א באהאלטענער אומרואיקייט, קוק ארויס דורכן פענסטער און זע שוין נישט די זשאנדארמערע מער. איך באדאנק דער פויערטע

און פארשווינד פון דאָרף אויפן פרויען פעלד, וווּ איך זען זיך אונטער א געדיכטן בוים, וואָס שטייט פאראיינזאמט אין פעלד. איך בין פארטראכט, עסנדיק דאָס צעקרישטע פויערישע ברויט פון דער טאש. איך טראכט וועגן די יידן, וואָס מען האָט ערשט דערשאָסן אין דאָרף.

פון דערווייטנס פאשען זיך בהמות אויף די לאַנקעס, פויערים שניידן דאָס גראַז און שארן עס צונויף אויף בערגלעך.

זיצנדיק אזוי פארטראכט אונטער דעם נידעריקן בוים, וואָס שאַמנט מיט זיינע געדיכטע צווייגן, אויף וועלכע עס וואקסן ווילדע פעלד-באר-נעלעך, באמערק איך פון דערווייטנס צוויי יינגלעך מיט טאַרבעס אין די הענט נייען אין מיין ריכטונג.

איך הייב מיך אויף פון דעם אָרט, נעם דעם שטעקן מיט די שוך אויפן אקסל און גיי זיי אנטקעגן.

פּלאַצלינג הייבן זיי אָן לויפן, עס יאָגן זיי נאָך יונגע שקצים מיט אַן אָנגערייצטן הונט. אלע לויפנדיקע דערנענטערן זיך שנעל אין מיין ריכטונג, די צוויי יינגלעך מיט די טאַרבעס אין די הענט הייבן אָן יאָמער-לעך צו וויינען, דער אָנגערייצטער הונט אויף זיי בייסט און רייסט פון זיי ארויס די טאַרבעס, מיט וועלכע זיי האָבן זיך געוואַלט אָפּיאָגן פון כוין אָנגערייצטן הונט, די שקצים לאכן און רופן „בייס די יידן“. איך ווער פארציטערט פון אויפגענונג, איך גיי צוריק אריין אין ראָל פון פרי-ערדיקן פויער, כאפ מיין שטעקן און פארטרייב דעם הונט, און צו די שקצים זאָג איך: ווער האָט אייך געהייסן דאָס טון קעגן די אָרימע יינגלעך וואָס נייען אויפן פעלד און שטערן קיינעם נישט? די פויערישע שקצים קוקן אויף מיר מיט פארווגנדערונג און זאָגן צו מיר: דאָס זענען דאָך יידן! — אנטלויפט שנעל — זאָג איך, די יידן האָבן גענוג, אז די דייטשן שיסן זיי, יאָגן און פייניקן, די דייטשן הרגענען אויך אונדז פּאַליאקן! די שקצים אנטלויפן און לאכן זיך אויס פון מיר פארוואָס איך פארטיידיק די צוויי יידישע יינגלעך. דער הונט בלייבט נאָך שטיין און בילט אויף אונדז.

די צוויי יינגלעך קוקן אויף מיר מיט אויסגעשטעלטע אויגן, וועלכע דערקענען אין מיר א באקאנט פנים אונטער דעם לאקירענעם דאשיק פון מיין פויעריש היטל. זיי בלייבן שטיין האלב דערשראָקן מיט מיר אין פעלד,

נישט וויסנדיק וואָס צו טון, אויפקלײבן דאָס צעשאַטענע ברויט פון די טאַרבעס אָדער אנטלויפן פון מיר.

די צוויי יידישע יינגלעך, אין עלטער פון 14-16 יאָר, האָבן איך גלייך דערקענט, דאָס זענען געווען די צוויי זין פון מיין אַרימען שכן פון סאַקאַלאָווער געטאָ. זייער פאָטער האָט מען גערופן „הונדערטער“, ביי זיין ריכטיקן נאָמען האָבן איך אים קיינמאָל נישט געהערט רופן. דער נאָמען איז אים געבליבן פון זיינע אמאָליקע גוטע צייטן אין שמעטל, ווען ער איז נאָך רייך געווען. ביים אויפרופן אין דער שול צום ספר פלענט ער זאָגן, „וואָס איז שוין ווייניקער ווי אַ הונדערטער“. דער דאָזיקער אַרימער שכן מיינער, אַ קליינער מיט אַ קורצן בערדל, כמעט אַ שוואַרצער אויפן פנים, האָט תמיד געטראָגן האַלב צעריכענע קליידער, שמענדיק פאַרשמירט פון די קישקעס פון די בהמות, מיט וועלכע ער פלענט האַנדלען און פאַרקויפן די פּוילישע ווורשט־מאַכערס. אין שטוב ביי זיי איז געווען אַ שרעקלעכע אַרימקייט. די פאַמיליע מיט ניין קינדער פלעגן צען מאָל אַ טאָג שטאַרבן פון הונגער, פלעגן טאַקע די קינדער זיך אַרויסגנבענען דורך די געטאָ־דראָטן אונטער מיין פענסטער און ברענגען צושלעפן פון דער פּוילישער זייט אַ ביסל קאַרטאָפֿל, פּוֹלע קעשענעס מיט אָנגעבעטלט ברויט. זייער מור טער איז דערשאָסן געוואָרן דורך די דייטשן פאַר געפינען ביי זיי אין דער וווינונג אַ געשאַכטענע קו. זי האָט גענומען די שולד אויף זיך, אָפּראַ־טעווענדיק דערמיט דאָס לעבן פון איר מאַן און קינדער. אויך דאָס לעבן פון שוחט און קצב, צו וועמען דאָס פלייש האָט געהערט.

אָט די דאָזיקע צוויי אַרימע יידישע יינגלעך מיט די זעלבע טאַרבעס, מיט וועלכע זיי פלעגן זיך אַריינגנבענען צוריק דורך די געטאָ־דראָטן, אין די זעלבע טאַרבעס טראָגן זיי דאָס אויסגעבעטלטע ברויט פאַר דער אַנט־לאָפענער גאַנצער משפּחה, וואָס לעבט איצט אין וואַלד. ווען איך לאָז זיך דערקענען פאַר זיי, בלייבן זיי צופרידענע און דערציילן מיר, ווי אזוי זיי פאַרשאַפן פאַר אלע עסן און אין וועלכן וואַלד זיי לעבן אין באַהעלטעניש. איידער איך באַווויז זיי נאָך צו פרעגן אויף מיין פרוי און קינד, דערציילן זיי מיר, ווי זיי האָבן זי געזען אַנטלויפן פון שטאָט צוזאַמען מיט אלע יידן, און אפילו געזען וואַנדערנדיק מיט דעם קינד אין די אַרעמס נישט ווייט פון דער באַן־ליניע. אזוי גייען מיר איבער פּעלדער און וועגן, וואָס פירן

צו דעם וואלד, ווו זיי האָבן זייער באהעלטעניש. די קינדער ראטן מיר, אז איך זאָל מיטגיין מיט זיי אין וואלד, ווו עם ליגן א סך יידן אויסבאהאלטן און צווארטן ביז נאכט, ווען יידן הייבן זיך אָן באווייזן פון די באהעל-טענישן זוכן עסן. אפשר ביי זיי וועל איך זיך עפעס דערוויסן וועגן מיין פאמיליע.

עס איז שוין געווען שפעט בייטאָג, ווען די יינגלעך זענען פאר-שווינדן געוואָרן אין די געדיכטענישן פון וואלד. איך בלייב יצן באהאלטן צווישן געדיכטע ביימלעך. איך ווארט, ביז די נאכט וועט אָנקומען. אין וואלד הערשט א טויטע שטיִלקייט. פון צייט צו צייט צעזינגט זיך א פויגל, וואָס צעהילכט זיך איבער דעם גאנצן וואלד. ערגעץ ווייט אין די טיפענישן פון וואלד הערט זיך ווי א פויער האקט ארום א בוים, וועלכער ברעכט זיך איין און פאלט מיט א גערויש, אזוי ווי צענדליקער ביימער וואָלטן זיך איינגעבראָכן אין אלע עקן וואלד.

אזוי ליג איך, ביז עם פאלט-צו די נאכט, וועלכע פארפינסטערט דעם וואלד און מאכט אים נאָך מער הפקרויקער און שרעקנדיקער. צו גיין א טריט פאָראויס אין דער פינסטערניש, מוז מען טאפן מיט די הענט, בכדי זיך נישט אָנצושטויסן אויף א בוים. איך שמעל מיך אויף און האלט מייע אויערן אָנגעשפיצט, צי מען הערט אימיצן פון די יידן ארויסקומען פון דער באהעלטעניש.

פלוצלינג הער איך א פייפן, וואָס דערטראַגט זיך פון די טיפענישן פון וואלד, און באלד ווערט אין אלע עקן וואלד אן אומראיקע פייפעריי, וואָס ווערט איבערגעריסן און צוריק באנייט. ביז עם ווערט שטיִל און עם דעהערן זיך אָנקומענדיקע טריט פון צעשאַטענע וואלד-מענטשן, וואָס שארן זיך אין שטארקער פינסטערניש צום אויסגאנג פון וואלד. איך מיין, אז דאָס זענען יידן און איך וויל זיך צו זיי דערנענטערן, אָבער אין דעם מאַמענט דעהער איך רעדן רוסיש און איך גיי צוריק אין מיין באהעל-טעניש.

ווען זיי פארשווינדן אין דער פינסטערניש און עם ווערט ווידער א טויטע שטיִלקייט, דערטראַגט זיך פון די ארומיקע קאָלאָניעס א בילן פון הינט, וועלכע זאָגן אָן, אז די צעלאָפענע רוסישע קריגס-געפאנגענע לאָזן זיך צו די פויערים נאָך עסן. איך בלייב ווייטער ליגן מיט אומהיימלעכע

געפילן פון שרעק — פון דער נאכט און פון וואלד. איך ליג, נישט וויסנ-
דיק וואָס איך זאָל ווייטער טון. פלוצלינג דערהער איך, ווי מען הייבט זיך
אָן דראַפען אויף ביימער און מען גיט זיך איבער סיגנאַלן דורך א קורץ
פייפן און באלד ווערט א דראַפּעריי אויף ביימער נישט ווייט פון מיר. עס
הייבן אָן זיך ברעכן צווייגעלעך, וואָס פאלן אַרונטער פון די ביימער, איינ-
ציקווייז לאָזן זיי זיך אַראָפּ פון די ביימער אויף דער ערד.

נאָט מיינער, ווער קען דאָס זיין? שפּרינגען פון די ביימער? מאל-
פעס? שרדים? ווילדע מענטשן? ניין! דאָס זענען יידן! איך דערהער קלאַנגען
פון יידיש. איך הייב מיך האַסטיק אויף און דערנענטער זיך צו זיי. אונטער
מיינע פיס ברעכן זיך דארע צווייגעלעך און דאָס קוקט פאר די יידן אויס
פארדעכטיק, זיי פרעגן זיך אין פּויליש — ווער איז דאָרט? איך ענטפער
אויף יידיש, אז זיי זאָלן זיך נישט שרעקן. זיי דערנענטערן זיך צו מיר,
און עס ווייזט זיך אַרויס, אז דאָס זענען באַקאַנטע. צוויי פון זיי זענען
געווען אַנטלאָפּענע פון מיין אַרבעטס-לאַגער, די וואַרשעווער תּושבים פּאָ-
טער און זון באָום. און איינער אַ תּבואה הענדלער, וואָס שטאַמט פון אַ
דאָרף נעבן סאַקאַלאָוו מיטן נאָמען היים. ער האָט גוט געקענט מיין פרוי
און דערציילט מיר, אז זי זאָל זיך געפינען אין דעם זעלבן געגנט וואָס די
צוויי יידישע יינגלעך האָבן דערציילט.

זיי זענען שוין דאָ אויף די ביימער פון האַלבן טאָג — דערציילן זיי
מיר — נישט האָבנדיק ווי זיך אויסצובאהאַלטן. אין דער אַרומיקער געגנט
איז געווען אַ שלעכטער טאָג — זשאַנדאַרמערע און פּוילישע פּאָליציי
האַבן געהאַלטן אין איין נאָכזוכן אַרומבלאַנדזשענדיקע יידן. איצט ציען
זיי זיך אויס, אויסצוגלייכן די ביינער, וואָס טוען זיי וויי פון אַ גאַנצן
טאָג זיצן איינגעקאַרטשעט אויף די ביימער.

אין פעלד גייען די יידן גרופּנווייז, טייל באַוואָפּנט מיט מעסערס,
כדי זיך קענען אַנטקעגנשטעלן די כּוליאַנישע רויב-אַנפּאלן אויף זיי. עס
דערהערן זיך געשרייען פון פעלד און מיר צעלויפן זיך אין פאַרשידענע
ריכטונגען.

איך הייב אָן וואַנדערן צום אָרט, ווי עס זאָל זיך געפינען מיין פרוי
און קינד.

אין פעלד איז אומרואַיק. פאר די נעכט אין פעלד האָבן מורא בלויז

די, וועלכע האָבן אונדז פאָרזאָגט אין די וועלדער, און זיי באַוווּיזן זיך
נישט אַצינד. די וועלכע קענען געניסן פון טאָג־ליכט, האָבן איצט מורא
פאר די וואַלד־מענטשן, וועלכע זענען באַוואָפנט און גרייט צו פארטידיקן
זייער לעבן. אין דער נאכט זעט אױס אַ שטעקן אויפן אַקסל ווי אַ ביסל.
די נאכט געהערט איצט צו אונדז.

פון ארום הערט מען פייפן. דאָס פארשטענדיקן זיך אזוי די רוסישע
אַנטלאָפּענע און גיבן זיך צייכנס. פון די דערבייאיקע קאָלאָניעס הערט מען
רייסן די פארמאכטע טירן פון די פויערישע כאַטקעס. דאָס בילן פון די
הינט מיט זיך אױס מיטן געזאַנג פון רוסישע לידער, וואָס עס זינגען די
רוסן, שכורע פון היימישן פויערישן בראָנפן.

אזוי וואַנדערנדיק קום איך צו אַ קליין וועלדל און נעכטיק איבער
די נאכט. אינדערפרי האָבן מיך אויפגעוועקט די בהמות, וואָס האָבן זיך
געפאַשעט ארום מיר.

ווען איך האָב מיך ווידער געלאָזט אין וועג, האָב איך זיך דערנעבן
טערט אין דער ריכטונג פון צעוואָרפענע קאָלאָניעס לענגאױס דער באַך
ליניע און איך בין ארויף אויף אַ זאַמדיק־באַרגיקן געגנט. נישט ווייט
פון וועג אויף אַ בערגל איז געשטאַנען אַ פויעריש הייזל, אַ ביסל ווייטער,
צופוסנס פון בערגל, איז געשטאַנען אַ שייער מיט תבואה. מיטאַמאָל באַ־
מערק איך ווי אַ פויעריש מיידל טראָגט עסן אין שייער אריין און איך
האָב פארשטאַנען, אז זיכער איז דאָרט באַהאַלטן עמיץ פון די אַנטלאָפּענע
יידן. אפשר מיין פרוי? אזוי אַרומקרייזנדיק די פויערישע ווירטשאַפּט,
האָט זיך מיר געדאַכט, אז עס וויינט אַ קינד. איך זעץ מיך אַנידער אַנט־
קעגן דעם שייער און דערהער נאַנץ דייטלעך אַ פאַרשטיקט וויינען פון אַ
קינד, אין מיר בליצט אויף דער געדאַנק, אז דאָס איז מיין קינד. ווען דאָס
פויערישע מיידל איז אַרויס פון שייער, האָב איך מיך אַריינגעגנבעט און
געבליבן שטיין אינעווייניק. אין מיטן שייער שטייט אַ לייטער, דורך וועלכן
מען קען זיך אַרויפקריגן אויפן בוידים. איך קריך אַרויף און קום זיך
אַרום און זע קיינעם נישט. איך הייב אָן צו רופן אויף יודיש מיין פרויס
נאָמען און זי דערשיינט פאַר מייע אַויגן אַ שטאַרק דערשראָקענע.
ווען זי האָט מיך דערזען אין די פויערישע קליידער, האָט זי זיך
שטאַרק צעוויינט פון איבעראַשונג. ווען זי האָט זיך אַביסל באַרואיקט,

הייבט זי מיר אָן צו דערציילן, ווי זי וואלגערט זיך ארום, בלויז צוליב דעם קליינעם עופהלע האָט מען אויף איר רחמנות און מען לאָזט זי ווי נישט וווּ איבערנעכטיקן. ווען דאָס קינד צעוויינט זיך, טרייבט מען זי ארויס פון דעם באהעלטעניש אין פעלד. איצט — דערציילט זי מיר ווייטער — האָט זי אָנגעטרָאָפן אויף א גוטע פויערטע, וואָס האָט אויך א קליין קינד און האלט זי שוין א פאָר טעג. נאָר די פויערים פון ארום האָבן זיך דערווייט און האָבן די פויערטע אָנגערעדט, אז זי זאָל זי פארטרייבן.

„גוט וואָס דו האָסט מיך אָפגעפונען — זאָגט זי מיר — צוזאמען איז גרינגער אריבערצוטראָגן די שווערע ליידן.“ דאָס קינד שלאָפט איין אין איר שויס. און איך זיין לעבן איר און פארטרייב די פליגן, וואָס קלייבן זיך אויף דעם קינד, וואָס איז פארשוויצט פון דער שטיקנדיקער לופט אויפן בוידים. איך דערצייל איר, ווי אזוי איך האָב זי אָפגעפונען, ביי וועמען איך האָב זיך איבערגעטון אין פויערישע קליידער און טרייבט זי, אז אין אונדזער שטעטל איז רואיק. יידן גייען צוריק אין זייערע היימען. זי לינגט דעם קאָפ אויף מיין אקסל און ווישט זיך די טרערן פון אירע אויגן. טרערן פון טרייסט און פון אומענדלעכע יידישע ליידן.

פון דער דערביאיקער באַן־ליניע, וואָס פירט קיין טרעבלינקע, הערט זיך דאָס רוישן פון א צוג. זי הייבט אויף דעם קאָפ פון מיין אקסל און זאָגט מיר, אז עס איז שוין דער דריטער צוג מיט יידן דעם היינטיקן טאָג קיין טרעבלינקע. איך קוק ארויס דורך א לאַך פון דער בוידים־וואנט און צייל די וואגאָנען. 20—40—60—70 וואגאָנען, געשלעפט פון 2 לאַקאָ-מאָטיוון. אויף די טרעפלעך פון די וואגאָנען שטייען די מערדער מיט אוי-טאָמאַטן און קוקן אין דער ריכטונג פון די קליינע פענסטערלעך, גרייט יעדן מאָמענט צו שיסן. דער צוג גייט פארבוי און איך קוק אין יענער ריכטונג, וווּ דער צוג פארשווינדט מיט די יידן קיין טרעבלינקע. דער צוג איז שוין לאנג פארשווינדן און איך קוק נאָך אלץ אין דער ריכטונג. עס זשומעט מיר נאָך אין די אויערן דאָס קלאַפן פון די רעדער. איך זע נאָך די פנימער פון יידן, וואָס זענען געשטאנען אין די פענסטערלעך, איך זע איצט די יידן אראָפּקריכן פון די וואגאָנען, אראָפּרייסן פון זיך די קליי-דער, גיין צו דער שחימה. איך זע איצט טרעבלינקע...

איך קוק מיך אום צו מיין פרוי און קינד. דאָס קינד האָט זיך צע-

וויינט, די מוטער פארשטאָפט נערוועז דאָס מייַלכל פון קינד מיט דער ברוסט, עס זאָל קיינער נישט דערהערן דאָס געוויין...

איך בלייב מוטלאָז זיצן און טראכט נאָר וועגן טרעבלינקע, צוקוקנד דיק מיט צער אויף מיין פרוי מיטן האלב פארהלשטן קינד. פלוצלינג דערהערן מיר טריט און מיר דערזען צוויי פויערים גיין גלייך צו אונדז.

עס עפענען זיך די טירן און די פויערים קריכן איבערן לייטער צום בוידים. מיר ליגן אין דער נאָרע באהאלטן מיט קלאפנדיקע הערצער. — עס איז דאָך קיינער נישטאָ — זאָגט איינער צום צווייטן...

אַבער צום אומגליק צעוויינט זיך דאָס קינד, און מיר ווערן אנטדעקט. די פויערים שרייען צו אונדז:

— מאַרש פון דאנען, יידן!

פארצווייפלט נעמען מיר דאָס קינד און גייען אוועק אין פעלד.

מיר גייען אין דער ריכטונג פון פויער פאיקע. די פויערים אין פעלד קוקן אונדז נאָך, וווּ מיר גייען. בכדי נישט צו ווערן צופיל אויפפאלנדיק, כאשלים איך צו גיין פאָראוים אלס גוי, און מיין פרוי און קינד הינטער מיר. ביז מיר זענען אזוי דערגאנגען צו דער קאָלאָניע פון פויער פאיקע. איך לאָז מיין פרוי ווארטן און גיי זיך אינפאָרמירן, אויב עס זענען נישטאָ קיין פרעמדע שכנים פון די דערבייאיקע קאָלאָניעס. קומט מיר אנטקעגן די אלטע פויערטע און דערציילט מיר, אז איר מאן איז געוואָרן ארויסגע-רופן צום בירגערמייסטער און איז דאָרט ארעסטירט געוואָרן. זיי קענען זיך נאָרנישט אינפאָרמירן וועגן זיין גורל. זייערע אלעמענס שטימונג איז א שלעכטע און זיי ריכטן זיך אויף פאָליציי. עס ווערט מיר אומהיימלעך אויפן הארצן. איך טו מיך שנעל איבער אין מיינע אלטע קליידער און לאָז זיך צוזאמען מיט מיין פרוי און קינד אין וועג אריין, נישט וויסנדיק וווּ זיך אהינצוטון. מידע און דערשלאָגענע דרייען מיר זיך ארום אין די פעלד דער און מיר באשליסן צו גיין צוריק אין שטאָט.

אויפן וועג הינטערן שטאָט באגעגנט אונדז א פויער, וואָס פאָרט פון סאָקאלאָוו. ער שטעלט אונדז אָפ און פרעגט אונדז וווּ מיר גייען.

— צוריק אין שטאָט — ענטפערן מיר.

מיר באקלאַגן זיך פארן פויער אויף אונדזער גורל, ווי מיר וואלגען זיך ארום אזוי טעג און נעכט אין פעלד און וואלד.

דער פויער רייסט אונדז איבער דאָס רעדן און דערציילט אונדז, אז אין דער שטאָט איז שרעקלעך אומרואיס. די דייטשן הרגענען יידן — זאָגט צו אונדז דער פויער מיט פיל ערנסטקייט — זעצט זיך אויף מיין פורל אין איך וועל איך אוועקפירן צו מיר אין דאָרף. דאָרט וועל איך איך בא- האַלטן, ביז עס וועט זיך באַרוואַיטן אין שטעטל. מיר בלייבן דערשראָקן פון די רייד פון פויער און אויך איבערראשט פון זיין מיטלייד צו אונדז. מיר קוקן זיך איבער — איז דאָס אַ מלאַך פאַר אונדז? מינט ער עס אויף- ריכטיק? האָט ער נישט קיין בייזע געדאַנקען? איך פרעג אים וווּ ער וווינט, ווי ער הייסט? ער זאָגט אונדז — 12 ק"מ פון סאַקאָלאָוו, אויפן וועג קיין קאַסאָוו. זיין נאָמען איז בוטשינסקי, ער פאַרזיכערט אונדז אַ גוט באַהעל- טעניש. קיינער וועט נישט וויסן, אז ער וועט אונדז אויסבאהאַלטן.

געיאָגט פון אומרו און שרעק, פון וועלן געפינען אַ שטיקל רעטונג אין אונדזער פאַרצווייפֿלטער לאַגע, לאָזן מיר זיך איינרעדן און דער פויער בוטשינסקי פירט אונדז אוועק הינטער דעם דאָרף. פאַרנדיק אויפן וועג, האָט דער פויער באַמערקט, ווי אונדז איז אביסל אויפפאַלנדיק זיין ביזן אויסזען — אַ רויט פנים, מיט אַ פאַר זייער בייזע אויגן, שוואַרצע וואָנסן, וואָס האָבן נאָך מער פאַרברייטערט זיין מויל — דער פויער באַמיט זיך צו מאַכן מילך און טרייסט אונדז אין דער שווערער לאַגע, ווייזט אַרויס פיל מיטלייד פארן קליינעם קינד. קומענדיק הינטערן דאָרף, פירט ער אונדז צו צווישן ביימער וואָס קרייזן אַרום אַ קליין שטייענדיק וואַסער. אונטער די ביימער הייסט ער אונדז וואַרטן, ביז עס וועט טונקל ווערן, וועט ער קומען נאָך אונדז, און מיר וועלן קענען אַריין אין דער באַהעל- טעניש, וואָס ער וועט אונדז צוגרייטן. מיר קוקן נאָך ווי עס פאַרשווינדט פון אונדז דער ברייט־פלייציקער מאַסיווער פויער, אין וועמען מיר ווילן געפינען אַ רעטונג.

בינורלבינו ווערט טונקל. פון דערנעבנדיקן דאָרף דעהערט זיך אַ באַוועגונג פון די דאָרפֿס־איינוווינער אַרום זייערע הייזלעך. פויערטעם צע- קלאַפן און מאַכן ווייך זייער ליין, פון וואָס זיי מאַכן אין ווינטער די הייר

מישע שטאָפן. ערגעץ ווי שלעפט זיך נאָך א פארשפעטיקט פויעריש פורל פון פעלר.

מיר זיצן צווישן די ביימער און ווארטן אָפּ, ביז דער פויער וועט קומען אונדז נעמען. עס פאלט צו די נאכט. עס גייט פארביי א לענגערע צייט און מען זעט קיינעם נישט. עס באהערשט אונדז א גרויסע אומרוי איקייט. מיר הייבן אָן פארשטיין, אז דער פויער בוטשינסקי האָט אונדז פארפירט.

פלוצלינג דערהערן מיר א שטילע געריידעריי פון מענטשן, וואָס נרופירן זיך נאָענט פון אונדז. איך אָריענטיר זיך שנעל אין דער לאַגע און דערפיל מאַמענטאַל א געפאר. מען מוז פון דעם אָרט אוועק. איך כאפּ שנעל דאָס קינד און לאָז זיך מיט דער פרוי אנטלויפן פון דעם אָרט. אָפּ לויפנדיק א קליינעם שטח, דערזעען מיר, אז מיר זענען ארומגערינגלט. מיר הייבן אָן לויפן אין ריכטונג צום דאָרף. אין דעם מאַמענט דערפיל איך ווי מען לויפט אונדז נאָך און מען כאפט מיך ביים האַלז און מען שטיקט מיך. עס פאלט מיר ארויס דאָס קינד פון די הענט. איך ראנגל זיך מיט אלע כוחות זיך צו באפרייען, אין דעם מאַמענט קריג איך א קלאפ איבערן קאָפּ מיט א טעמפן קעגנשטאנד און פאל אין אָנמאכט.

* * *

ווען איך בין צו זיך געקומען, האָט מיך מיין פרוי געמינטערט א וויינענדיקע, דאָס קינד איז געלעגן פארשטיקט פון א געוויין אויפן גראָז. פון מיר איז אלץ געווען אראָפגעצויגן. בלויז אין די הויזן בין איך גע- בליבן מיט איבערגעדרייטע צעריסענע טאשן. אויך ביי דער פרוי האָבן די באנדיטן אלץ אוועקגערויבט. אונדז איז געבליבן דאָס האלב נאָקעטע קינד, וואָס האָט זיך פארקייכט פון געוויין.

פון דאָרף זענען זיך צוזאמענגעלאָפן פויערים און פויערטעס פון די הילפסדרופן. דאָס איינציקע, וואָס מיר האָבן געהערט פון זיי, איז געווען, אז די רוסן האָבן דאָס געטון... איין פויערטע דערלאנגט אונדז א פארטוך און מיר וויקלען איין דאָס קינד. מיר דערציילן, אז אונדז האָט אהער גע- בראכט בוטשינסקי. די פויערטע פירט אונדז צו זיין וווינונג. די טיר איז

פארשפארט, מען לאָזט אונדז נישט אריין. קיינער פון די ארומיקע פויערים וויל אונדז נישט אריינלאָזן איבערצונעכטיקן. דערשלאָגענע און שרעקלעך איבערגעשראָקענע, האָבן מיר מורא זיך צו לאָזן אין פעלד־אריין. מיר הייבן אָן רייסן ביי דער טיר פון בוטשינסקיס ווייננג. אויף אונדזער קלאַפן עפנט אונדז די טיר א שכן פון הויז, א פויער פון פויער געגנט. מיר דערציילן אים די געשיכטע. ער הייבט מיט די אקסלען. „קלאַפט אין דער אנדערער טיר“ — זאָגט ער — „דאָרט וויינט בוטשינסקי“. די אנדערע טיר וויל אָבער קיינער אונדז נישט עפענען. מיר רייסן אזוי לאַנג, ביז עס עפנט אונדז א פויערטע דערשראָקן, מיר רייסן זיך אריין אין דער ווייננג און פרעגן זיך אויף איר מאן, פארוואָס האָט ער אונדז פארפירט. די פויערטע צלמט זיך און ברעכט מיט די הענט: ער האָט שוין ווידער איר א שאנדע אָנגעטון און דערצו נאָך מיט יידן! זי וויינט, זי שרייט, אז זי איז קראַנק, פאלט אויף דער ערד, איר טאָכטער ווערט צעמישט, ווייסט נישט וואָס צו טון, צי ראטעווען די מוטער אָדער אונדז פארטרייבן. מיר שווינדלט פאר די אויגן, אלץ קומט פאָר אין דער טונקל. די פרוי מיינע שאַקלט דאָס וויינענדיקע קינד און בעט זיך, מען זאָל אונדז לאָזן דאָ איבערנעכטיקן, צוליב דער שולד פון איר מאן זענען מיר דאָ פארפירט געוואָרן. „גייט“ — שרייט די טאָכטער. — איר מוטער האָט מורא פאר יידן און שטויסט אונדז צום ארויסגאנג. מיר קלאַמערן זיך אָן די ווענט, נישט לאָזנדיק זיך באַזייטיקן. די טאָכטער צעוויינט זיך און די פויערטע קרעכצט לינגדיק אויפן בעט.

מיר פאררוקן זיך אין א ווינקל. פלוצלינג עפנט זיך די טיר און עס דערשיינט בוטשינסקי. ער איז שכור און לויטן ווייסן העמדל, וואָס ער האָט געטראָגן, האָבן מיר גלייך דערקענט, אז ער איז איינער פון די אַנ־פאלער אויף אונדז אין וואַלד.

עס ברעכט אויס א סקאנדאל צווישן בוטשינסקין און זיין פרוי. זי זידלט אים אויס, וואָס ער האָט געבראכט יידן אין דאָרף אריין. זי איז נאָר וואָס געקומען פון שפיטאָל און שוין אזא אומגליק אויף איר קאָפּ. דער שכורער פויער בלייבט איר אָבער אויך נישט שולדיק און זידלענדיק זי, די יידן און די גאנצע וועלט, פאלט ער אוועק א מידער אויפן בעט.

מיר ליגן די גאנצע צייט איינגעקארטשעטע און פארציטערטע אין זוינקל.

עס גייט נישט דורך קיין האלבע שעה און דער פויער קריכט אראָפּ פון בעט און ברומענדיק אונטער דער נאָז פארשידענע זידלווערטער, הייבט ער אונדז אָן צו זוכן אין דער פינסטערניש. ער גיט זיך ווילדערהייט א וואָרף אויף מיין פרוי און רייסט פון איר די קליידער. מיר אמפערן זיך און שרייען. מיין פרוי שלעפט אראָפּ דאָס גאַלדענע חופּה־רינגל און גיט עס דעם שכורן פויער. דאָס קינד וויינט ביז אין הימל־אריין, ווי עס וואָלט געוואָלט מיטן געוויין אַפּראטעווען די מוטער פון דער שאַנד־טאַט. דער פויער נעמט דאָס גאַלדענע רינגל און וואקלענדיק זיך, דערשלעפט ער זיך צוריק צו זיין בעט מיט ביזע קללות קעגן דער גאַנצער וועלט. מיר באַ־פרייען זיך פון זיינע ווילדע לאַפּעס.

קוים האָט אין דרויסן אָנגעהויבן מאַגן, ווען די שטוב־מענטשן זענען נאָך געשלאָפּן, זענען מיר ווי ביזע שאַטנס ארויס פון דער פויערישער כאטע און דורכן פעלד זיך געלאָזט לויפן צוריק אין אונדזער שטעטל אריין. מיר האָבן באשלאָסן אונדזער גורל פאראייניקן מיטן גורל פון אלע יידן, וואָס זענען נאָך פארבליבן אין דעם שטעטל.

* * *

אָנהייב סעפטעמבער 1942 האָבן פיל יידן פון די ארומיקע וועל־דער, מידע און אויסגעמאטערטע פון די וואַנדערונגען אָן א ציל און פון די פארפאָלגונגען מצד די דייטשן און מצד די פויערים זיך אָנגעהויבן אומקערן קיין סאַקאָלאָוו.

דעם 23סטן סעפטעמבער האָבן די דייטשן אָנגעהויבן דורכפירן די נייע ליקווידאציע פון די סאַקאָלאָווער יידן, ארויספירנדיק זיי קיין טרעבלינקע.

צווישן די פיל קדושים, וועמענס לעבנס זענען פארוואַנדלט געוואָרן אין הויפּנס אש, וואָס איז צעשפּרייט געוואָרן איבער דער טרעבלינקע־ערד, האָט זיך אויך געפונען מיין יונגע פרוי מיט אונדזער קינד.

IV

צום דרייטן מאָל אַנטלאָפֿן

אַנפֿאַנג אָקטאָבער 1942 בין איך ווידער געווען אין אַרבעטסלאַגער פֿון סאַקאַלאָוו פּאָדלאַסקי.
דער לאַגער האָט זיך געפֿונען הינטער דער שטאָט, אויפֿן וועג צו דער באַן. פֿון ביידע זייטן שאָסיי אויף אַ גרעסערן שטח. זענען געווען אויסגעשטעלטע באַראַקן, געדיכט אַרומגעצוימט מיט דראָטן. שטענדיקע וואַכן האָבן אָבסערווירט, אז קיין פֿרעמדער פֿום זאָל נישט באַטרעטן דעם פֿלאַץ, וואָס האָט געדינט אלס מיליטערישער מאַנאַזין פֿון פֿעלד־בעטן, שטולן, טישן, געשיר, אויוונס, פֿאַר דער גאַנצער אומגעגנט מיליטערישע גאַרניזאַנען.

אין אַ ווינקל פֿון דעם גרויסן אַרומגעצוימטן פֿלאַץ איז געשטאַנען אַ געמויערט הייזל, איינגעאַרדנט ספּעציעל פֿאַר די שטענדיקע יידישע אַר־בעט־שקלאַפֿן, וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט און געלעבט אָפּגעזונדערט פֿון זייערע פּאַמיליעס אלס „קאַסאַנירטע יידן“. אויסער די דראָטן פֿון אַרומיקן שטח איז אויך דער פֿלאַץ, וווּ דאָס דאָזיקע הייזל איז געשטאַנען, געווען אַרומגעצוימט מיט שטעכעדיק דראָט צוויי מעטער הויך. נאָך דער אַרבעט, וואָס איז שטענדיק פֿאַרענדיקט געוואָרן מיט אַן אַפּעל, זענען אלע יידן אַריין הינטער די דראָטן פֿון וואַנען מען פֿלעגט אַרויסגעלאָזט ווערן אין די מאָרגן־שעהן ווידער צו דער אַרבעט. דאָ האָבן מיר געלעבט צוזאַמען איבער 30 יידן פֿון וואַרשע, קאַליש, לאָדזש און דער גרעסטער טייל פֿון סאַקאַלאָוו.

דער קאַמענדאַנט פֿון לאַגער, אַ פּאָלקס־דייטש פֿון אויבערשלעזיע, סאַראַצקי, אַ דיקער אָנגעפֿרעסענער מיט ברייטע פֿלייצעס, אַ פֿנים מיט

א מערדערישן אויסזען, ווען ער פלעגט ביז ווערן. טיילמאָל, ווען ער פלעגט זיך כלומרשט גוט מאכן פאר אונדז און אויך א שטייכל טון, פלעגט מען גלייך דערקענען, ווי ער צווינגט זיך צו דעם. א דעגענעראט און אויסוואַרף, שטענדיק אין א שיכורן צושטאנד, איז ער געווען דער פאראנטוואָרטלעך כער אויך פאר אונדזער רו און זיכערהייט. געקומען איז ער צו אונדז אלס ניער קאָמענדאנט מיט א גאנץ רייכער „יידן־פאראנאגעהייט“. ער פלעגט אונדז גאנץ אָפט דערציילן, ווי אזוי עס זענען אומגעקומען די יידן אין שעדלעך, פון וואנען ער איז געקומען, און זיינע שמוציקע הענט זענען באַ־ פלעקט געווען פון יידיש בלוט. בלויז צו אונדז האָט ער שטענדיק געהאט א „שטארקע ליבע“ און האָט אונדז אָפטמאָל פארזיכערט, אז מיר וועלן דאָ בלייבן אלס שטענדיקע ארבעטער און אויסמירן טרעבלינקע. נאָר דער־ פאר האָט ער פארלאנגט פון אונדז, ווער עס האָט נאָך גוטע זאכן, נאָרד, ברייאַנטן, זאָל ביי אים דאָס באהאַלטן, ער מיינט דאָס חלי־ה נישט פאר זיך, נאָר דאָס זאָל אונדז נישט פארלוירן גיין... פון די פאָר יידישע גע־ פייניקטע מיידלעך, וואָס האָבן געארבעט אין קיך, האָט ער פארלאנגט, אז זיי זאָלן קומען צו אים נעכטיקן, דאָס מיינט ער בלויז זיי צו „שיצן“ פאר א מעגלעכן איבערפאל. ער האָט שטענדיק ליב געהאט צו קוקן, ווי דער משוגע געוואָרענער פון שרעק סאָקאָלאָווער יונגערמאן משה ראָזענ־ בויס זוכט נאָך לעכער אין די ווענט אָדער שמאָלע אויוון־רערן און שטופט אהין דעם קאָפּ אָדער א פוס, וועלנדיק אריינקריכן אין דער דאָזיקער באַ־ העלטעניש... אין מאָמענטן פון אונדזער איינזאמקייט און טרויער פלעגט ער אונדז באזוכן און ציגיש אויספירן ראָמאַנטישע מעלָדיעס. טיילמאָל פלעגט דער דאָזיקער אויסוואַרף זיך אָנשיכורן מער ווי געווענלעך און אנדערע מערדער וויסן און קומען צו אונדז שלאָגן און הרגענען. נאָך אזעלכע איבערפאלן פלעגט ער אונדז נאָך מאכן א פאָרוואַרף, פאָרוואָס מען איז נישט געקומען בעטן ביי אים הילף...

מיר זענען שוין דאן געבליבן דאָס רעשטל פון טויזנטער יידן פון דעם שטעטל, וואָס מיט א קורצער צייט צוריק האָבן נאָך אלע געלעבט. דאָס לעבן אין דעם דאָזיקן לאַגער איז געווען שווער און ביטער, מיר האָבן מאַראַליש און פיזיש אויסגעטראָגן די ערגסטע ליידן, שטענדיק

אין געפאר פון אן איבערפאל איבער אונדז. יעדער פון אונדז איז אריינ-
געפאלן אין מעלאנכאלישע שטימונגען אלס רעזולטאט פון איינזאמקייט
און טרויער נאך די שווערע איבערלעבונגען ביים פארניכטן אונדזערע
נאָענטסטע אין געטאָ. נאנץ גערן פלעגן מיר זיך באזאָרגן מיטן ביטערן
טראָפּן, אויס פארצווייפלונג פארשכורן די שלעכטע געפילן, וואָס האָבן
אזוי שטארק געפרעסט אויפן הארצן...

יעדער טאָג און יעדע נאכט איז געווען שווער איבערצולעבן און
אָפּווארטן אויפן טויט. אן איינזאמער, אָן אלע נאָענטע, וואָס זענען מיר
אזוי ליב און טייער געווען, האָבן איך באשלאָסן מיט נאָך צוויי חברים
זיך ווידער צו לאָזן אין פעלד. די צוויי פרעמדע מענטשן, וואָס זענען מיר
אזוי ליב געוואָרן ווי לייבלעכע ברידער, דאָס זענען געווען די ברידער
שוסטער פון סאָקאָלאָוו, צוויי אומדערשראָקענע און קאלטבלוטיקע יאטן.
מיר האָבן אויסגעארבעט א פלאן פון אן אונטערערדישן לאָך אין א וואלד.
ביינאכט, ווען אלע לאַגער-איינוווינער זענען געשלאָפן נאָך א שווערן אר-
בעטסמאָג, האָבן מיר באשלאָסן זיך ארויסצוקריגן פון הינטער די דראָטן,
און ווידער בין איך שוין צום וויפלעטן מאָל אוועק אין פעלד און אין וואלד
אריין.

אין וואלד טרעפן מיר נאָך איינעם א ייד פון ווארשע, וואָס איז
געשפּרונגען פון א צוג קיין טרעבלינקע. ער האָט זיך מיט אונדז פאראייר-
ניקט, און מיר זענען שוין געווען פיר מענטשן, וואָס האָבן זיך געשווירן
ברידערלעכקייט אין אזא שוידערלעכער צייט.

אין דעם וואלד, אויפן וועג צווישן סאָקאָלאָוו-קאסאָוו, האָבן מיר
באשלאָסן צו אָרגאניזירן אונדזער באהעלטעניש. מיר האָבן זיך פארשאפט
מכשירים, א גאנצע נאכט פון אָנגעשמערענטער ארבעט האָט אונדז גע-
קאָסט פארטיק צו מאכן די דאָזיקע באהעלטעניש. מיר האָבן געמוזט פאר-
ווישן אלע שפורן פון אונדזער ארבעט, דאָס ארומגעשאַטענע בערגל בא-
דעקט מיט גראָז און באוואקסענע ערד. אונדזער עפענונג איז געווען א
שטיק ערד באזעצט מיט א קליין ביימעלע. די לבנה האָט אונדז צוגעלויבטן
אין אונדזער ארבעט.

אויף צו מאָרגנס זענען מיר שוין געלעגן אין דעם לאָך באהאלטן
פאר דער ליכטיקער שוין. עס מאטערן די געדאנקען. אין דעם קליינעם

אונטערערדישן לאך האָט שרעק געפויזעט. פאר מיינע אויגן זע איך דעם וואָלד מיט זיין ווילדקייט און הפקרדיק לעבן. יעדער בוים — א מערדער, א רויבער, יעדע צווייג — א האנט מיט א מאשין-געווער, יעדער בוים קומט מיר פאָר א תליה, ווי מיינע נאָענטסטע הענגען. א מאטערנדיקע שטילקייט פייניקט, א טויטע שטילקייט פון דעם אויסגעשאַכטענעם געמאָ, א שטילקייט וואָס הרגעט אוועק מיט איר טויבקייט.

זאלבעפערט זענען מיר דאָ, איינער צום צווייטן צוגעטוליעט, צו-נויפגעגאָסן, פארברודערט. עס וויל איינער דעם צווייטן דערווארעמען, פאר-שטומטערהייט מיט נאָענטקייט פון ברידערליכע געפילן. ווער איז איינגט-לעך דער פערטער? א פרעמדער? איך האָב אים נאָך רעכט נישט אָנגעקוקט. מיר האָבן נאָך רעכט מיט אים נישט גערעדט. ער איז געשפרונגען פון צוג שוין ביים טויער פון שוידערלעכן גיהנום. ער איז אויך געבליבן אליין. ער האָט אונדז געהאַלפן גראָבן דעם לאָך, און איצט זענען מיר פאראייניקט אין איין פיינפולן און שרעקלעכן גורל.

וואָס טוען מיר אייגנטלעך אין וואָלד? מיר זענען אנטלאָפן זיך רא-טעווען, און עס ווייזט זיך ארויס, אז דער טויט לויפט אונדז נאָך. מיר ליגן ווי פייגל צונויפגעדרייט ביים שטאם. איך דרימל איין, עס עפענען זיך זוידער די אויגן און פארמאכן זיך, ווי איך וואָלט אין דער הושכדיקער פיינסטערניש נישט געוואָלט זען אלע גרויל בילדער, וואָס יאָגן נאָך און פייניקן אזוי שטארק. א שטארקע מידקייט צעניסט זיך איבער די גלידער, און מיר ווערן אנשלאָפן אין א טיפן מירן שלאָף.

ווי לאנג מיר זענען געשלאָפן, ווייס איך נישט, עס האָט אונדז אויפ-געוועקט א שטארקע קעלט. מיר האָבן געציטערט, קלאַפנדיק אַ צאָן אָן א צאָן. מיר האָבן זיך פון די ערטער נישט געקענט רירן, נישט געווען ווי די פיס אויסצוציען.

— מן הסתם שלאָפן מיר שוין לאנג — זאָגט איינער, — ווייל עס זוילט זיך אזוי עסן.

איך הייב מיך אויף ווי פארשיכורט פון דער מידקייט און צעבראָ-כענע גלידער, גיב אכטונג, צי מען הערט נישט קיין פארדעכטיקטס און הייב אויף אונדזער ערד-צודעק מיט דעם קליינעם ביימעלע. א העלע טאָגליכ-טיקייט שיינט אריין אין מיינע פארפיינסטערטע אויגן. מיר האָבן מורא

פאר דער ליכטיקער שיין. אין דער פינסטער פילט מען זיך זיכערער, די איינציקע שוין געפינען מיר אין דער נאכט-פינסטערניש. מיר באשליסן צו זוארטן ביז נאכט, צוויי ווערן באשטימט צו גיין זוכן עסן, איינער אָנצור-טראָגן אביסל שטרוי, דער פערטער זאָל צייכנס געבן אויפן אָרט פון בא-העלטעניש, ווי מען דארף זיך ווידער טרעפן.

אזוי זענען אוועק אייניקע טעג און נעכט, נישט שטענדיק האָבן מיר געקענט נישט לאָזן קיין שפורן נאָך זיך. פילנדיק אז מיר ווערן נאָכ-געזוכט, אז מען איז שוין אויף אונדזערע שפורן, האָבן מיר באשלאָסן פעסטצושטעלן, ווער עס לויערט אויף אונדז. מיר האָבן באשלאָסן, צוויי פון אונדז זאָלן וואכן אויף געדיכטע ביימער בייטאָג, נישט ווייט פון דעם באהעלטעניש. איך און איינער פון די ברידער שוסטער האָבן זיך פאר-פעסטיקט אויף אזעלכע ביימער.

נאָך צוויי טעג אָבסערווירן האָט מען געקענט פעסטשטעלן, ווי יונגע פוילישע כולגאנעם פון די ארומיקע קאָלאַניעס זוכן נאָך דאָס אָרט, ווי מיר געפינען זיך. ווער מיט א קאסע, ווער מיט א האק, גיריקע נאָך יידיש בלוט... לענגער צו בלייבן האָט געהייסן א זיכערער טויט, האָבן מיר בא-שלאָסן ווייטער צו וואנדערן...

איינמאָל זענען מיר ארוינגעפאלן אין דער נעץ פון פוילישער פאָליר-ציי און דייטשער זשאנדארמערע, וואָס האָבן געזוכט אנטלאָפענע רוסישע קריגס-געפאנגענע אָדער נאָך ארומבלאָנדזשענדיקע יידן. א גליקלעכער צו-פאל האָט מיך דאן נישט פארלאָזט. איך בין אנטלאָפן אין א דערבייאיקן וואלד, נישט ווייט פון מיר איז איינער פון די צוויי ברידער שוסטער פאר-וואנדעט געוואָרן, דער צווייטער, זיך נאָך האלטנדיק מיט אים, איז אויך געפאלן פון א מערדערישער קויל. דעם פערטן האָב איך צוויי טעג שפע-טער געטראָפן אין וואלד א צעשטאָכענעם פון פוילישע כולגאנעם. אן אָפגעריסן שטיק פון מיין שמוציק העמד האָט מיר דאן געדינט פאר אים אלס באנדאזש, איך האָב זיך מיט אים געטיילט מיט מיינע „זאפאסן“, ברויט און מיערן, און זיך מיט אים צעשיידט.

לענגער אין פעלד און וואלד האָב איך אליין שוין נישט געקענט בלייבן, אומעטום האָט געלויפן א פאררעטעריש אויג. איך האָב נישט

געוואָלט ווי א הונט אין וואַלד אַליין אומקומען, און בין ווידער געקומען
אין זעלבן לאַגער שוין נאָכן דריטן מאָל אנטלויפן...
אין לאַגער זעענדיק נאָך לעבעדיקע יידן, האָב איך ווידער אָפּגע-
אַטעמט. ווידער האָט דאָס בלינדע געפיל אָפּגענארט, אָבער שוין נישט
אויף לאַנג. מיט א פאָר טעג שפעטער איז אויך געקומען די רייע אויף
אונדז. באַוואָפנטע ס. ס. זענען אריין אין לאַגער, א טייל האָבן זיי דער-
שאָסן ביים אנטלויפן, א טייל איז נאָך געלונגען זיך אויסבאהאלטן און
די רעשט זענען גענומען געוואָרן צו דער באַן קיין טרעבלינסע.

קין טרעבלינקע

דאָס איז געווען דעם 10טן אָקטאָבער 1942. אויף דער באַן־סטאָציע אין סאַקאָלאָוו איז געשטאנען אַ לאַנגער צוג מיט יידן, געפירט פֿון אַ ווייטן וועג. עס ווייזט אויס, די מערדער אין סאַקאָלאָוו האָבן געוואָלט, אז אין טרעבלינקער גאָר־קאָמערן איז נאָך קיין פֿלאַץ נישטאָ. מיר האָבן געציילט דאָן הינטער די לאַנער־דראַטן — שוין דער פערטער טויט־צוג איז זעלבן טאָג... שטייט דער לאַנגער צוג מיט די צוויי לאָקאָמאָטיוון און וואַרט אויף אַ באַפעל, ווען דער וועג צו די טויט־קאָמערן וועט פֿריי ווערן פֿאַר די פֿרישע קרבנות, צווישן וועלכע אויך איך האָב זיך געפונען.

אויף דער באַן־סטאָציע טרייבט מען אונדז אַרונטער פֿון לאַסט־אויטאָ, אַרומגערינגלט מיט באַוואָפנטע מערדער, אַנדערע מערדער קוקן נאָך אין די וואַנגען ווהין מען קען נאָך אַ אַרייַנסוועמשן אַ פֿאַר יידן. איך האַלט מיך פעסט פֿאַר די הענט מיט מיין אַלטן פֿריינט, דעם זעכציק יעריקן לאָדזשער ייד בוב, מיר ווילן זיך נישט שידן, אויך אין די לעצטע מינוטן פֿון לעבן איז נישט גוט צו זיין אליין. אַ פּוילישער פּאַליציאָנאַט פֿרעגט מיך, צי איך ווייס, וווּ איך פֿאַר?

יא, זאָג איך, די וואָס שיקן מיך אַהין, וועלן אויך דעם וועג נישט אויסמירן. אַ זעץ מיט דער קאַלבע פֿון ביקס איז געווען דעם פּאַליציאָנאַטס ענטפער. באלד פֿירט מען אונדז צו אַ וואַנגאָן, וווּ די מערדער מאַכן פֿלאַץ פֿאַר נאָך אַ פֿאַר יידן.

אין וואַנגאָן, וואָס עיפּושט פֿון כלאַריק און מתים־גערוך, בלייב איך און מיין אַלטער פֿריינט שטיין, פֿאַרקוועמטע צווישן דייטש־ערנדיקע יידן, וואָס מען פֿירט זיי שוין דעם צווייטן טאָג כלאַמרשט אויף אַרבעט —

קוין טרעבלינקע. זיי פרעגן אונדז ווי ווייט איז נאָך אהין? ... וואָס פאר אן ארבעט איז דאָרט? ... איך ווער אויפגעציטערט. זאָל איך זיי זאָגן דעם אמת, אז מען פירט זיי צום טויט? אָבער נאָך וואָס, ווען מען ווייסט נישט, איז לייכטער דער טויט. פאר א מענטש, וואָס האָט אזעלכעם נישט איבערגעלעבט, איז אוממעגלעך זיך פאַרצושטעלן ווי שוידערלעך עס איז צו זיין מיטן באוויסטוין, אז דער טויט איז אומפארמיידלעך און דערנעבן מערט זיך. איך בין מקנא געווען די, וואָס זענען אָפגענארטע געפירט גע- וואָרן כלומרשט אויף ארבעט צו אזא שוידערלעך שרעקלעכן אומקום. איך וויל זיך אומדרייען, כדי אריינקוקן אין האלב פינסטערן וואגאָן, ווי עס זען אויס די דייטשע יידן, וואָס ווארטן שוין מיט אומגעדולד צו קומען אין דעם „ארבעטסלאגער“, בכדי צו קענען זיך אויסרוען פון שוידערלעך-שווערן וועג. אָבער איך קען זיך נישט אומדרייען. אזוי פארקוועטשט בין איך. עס הערן זיך שטילע קרעכצן פון גוססדיקע מענטשן. איינער ביזערט זיך אויפן צווייטן, ווי יענער וואָלט שולדיק געווען אין דער ענגשאפט, וואָס האָט געבראַכן די ביינער און נישט געלאָזט עטעמען. מיר זענען צונויף-געפרעסט איינער צום צווייטן, באגיסנדיק זיך מיט א קלעפיקן טויט-שווייס. אַן אלטער מאן לויט זיין שטים, וואָס האָט נאָך קוים געקענט רעדן, שעלט אומאויפהערלעך די גאנצע וועלט. איין ברודער פרוווט מיט די לעצטע אַנשטרענגונגען פריי מאכן א שטיקל אָרט פאר זיין שוין שטארבנדיקן צווייטן ברודער. עס ווייזט זיך ארויס, אז מיר האָבן נאָך ענגער געמאכט אין דעם טויט-וואגאָן, וואָס איז געווען שוין אזוי אָנגעשטאַפט, אז די ווענט האָבן זיך שיעור נישט צעשטויסן. מען הוסט און מען שטיקט זיך פון די גאזן פון דעם אויסגעשאַמענעם כלאָריק אין דעם וואגאָן, פון מענטשלעכער אומריינקייט, פון דעם עיפוש פון די טויטע, ס'האָט גע-טרונקט אין האַלדז. וואסער! אביסעלע וואסער צו באנעצן די פארטרוקנ-טע ליפן!

מיין אלטער פריינט פרעגט מיך, צי כ'וועל האָבן כוח אויסצוהאלטן זיין קאָפּ אויף מיין אקסל. אזוי אן אָנגעשפארטער, מיט א שווערן עטעמען, ווינטשט ער זיך אזוי צו קענען שטארבן און נישט אַנקוקן טרעבלינקע. ער פרעגט זיך אליין: „צי ווייסט די וועלט פון דעם שוידערלעכן פאַר-ברעכ?״ ער רעכנט אויס נעמען פון זיינע נאָענטסטע, וואָס לעבן שוין

נישט מער, דערמאָנט פֿיל מאָל דעם נאָמען פֿון זיין יינגסטן זון, דעם יונגן שילער הערשעק בוב, וואָס איז מיט א פּאָר טעג צוריק דערמאָרדעט גע- וואָרן אין לאַגער.

אזוי גייען פֿארביי שעהן, עס ווערט נאכט, אין וואַגאָן ווערט א מוראדיקע פינסטערניש, מיר שטייען צוזאמענגעפרעסט אין טויטלעכער שרעק און ווארטן, ווען דער צוג וועט זיך רירן פֿון אַרט אויפֿן וועג צום טויט.

פֿון צייט צו צייט הערן מיר שאַסן און שוידערלעכע געשרייען פֿון פֿארווונדעטע און דערשראָקענע. אין א דערנעבנדיקן וואַגאָן האָט מען אָנגעהויבן רייסן די טיר. דאָס איז געווען גענוג, אז די מערדער זאָלן גלייך אָנהייבן שיסן אין דער טיר, וועלכע די קוילן האָבן דורכגעלעכערט און אריין אין די מענטשלעכע קערפּערס.

דאָס קרעכצן פֿון די פֿארווונדעטע ווערט לאַנגזאָם שטילער, ווי דער אָנקומענדיקער טויט וואַלט זיי פֿארשטילט, און ווידער הערשט א טויטע שטילקייט וואָס צעברעכט און מאַטערט.

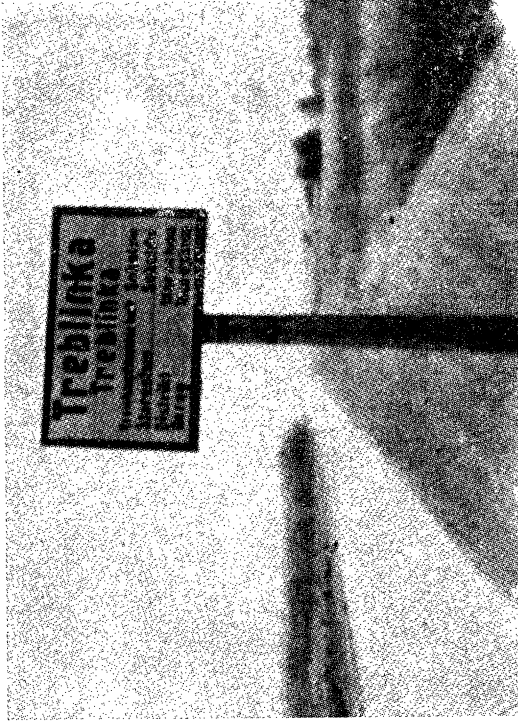
א שרעקלעכע מידיקייט פֿייניקט מיך, גוט וואָס מיר זענען אזוי צו- זאמענגעפרעסט און קענען איינער דעם צווייטן אונטערהאלטן. עס פֿיר- ניקן מיך פֿארשידענע געדאַנקען, איך האָב איצט אין זינען און עס שטייען מיר פֿאַר די אויגן אלע מינע נאָענטסטע, וואָס זענען מיר אזוי ליב און טייער געווען, אלע פֿאַר וועלכע איך האָב געלעבט, מיין אומשולדיק קליין עופּהלע, וואָס א דייטשע בעסטיע האַלט דאָס ביים פֿיסל און צעקלאַפּט דאָס קעפּל אָן א וואנט אָדער אָן דער ערד. זיי אלע זענען שוין נישטאָ און איך גיי איצט צו זיי. פֿאַר וואָס שפּעטער? צוזאמען מיט זיי וואַלט מיר לייכטער געווען, געטיילט זיך אין דעם מאָמענט מיט דעם זעלבן גורל וואָס זיי. אין די געדאַנקען לויפֿן פֿאַרביי די יונגטיאָרן, מיין היים, ווי איך האָב זיך דערצויגן נישט ווייט פֿון דעם אַרט, וואָס איז איצט געוואָרן דער שוידערלעכער אומקום פֿון צענדליקער טויזנטער יידן א טאָג. מען דערמאָנט זיך, ווי עס וואַלט ערשט נעכטן געווען, די צייטן פֿון ליבע און האַרמאָנישן פֿאַמיליע־לעבן, אָט ערשט נעכטן האָב איך דאָך נאָך געהאַט די געפֿילן פֿון פּאַטערלעכער ליבע צו א קינד, צו א פֿרוי, צו ברידער און שוועסטער. איז ווירקלעך שוין א סוף צו דעם דאָזיקן לעבן? אזוי לויפֿן

די געדאנקען אין פיינפולן טראכטן, ווי עפעס אן אומבאשטימטעס וואָלט אויף א מאַמענט געוואָלט פאריאָגן דאָס געפיל, אז מען שטייט שוין ביים ראנד פון טויט. וועלן די מענטשן־פרעסער אונדו אין גאנצן מיטן וואָרצל ארויסרייסן? ניין! ערנעץ אין דער ווייטער וועלט, וווּ די טייוולשע נעגל וועלן נישט דערגרייכן, בלייבן מיר נאָך לעבן צוויי ברידער. עם וועלן נאָך לעבן אזעלכע, וואָס וועלן אונדזערע נעמען דערמאָנען.

עם שטיקט דער כלאַריק, עם מאטערן די טויט־קאָנוולאָסיעס פון די נעבן מיר שוין שטארבנדיקע. אויך מיין אלטער פריינט פארלירט די קרעפטן — עם ווילט זיך אים אזוי אוועקלייגן און אויסהויכן די נשמה — זאָגט ער מיר שעפּטשענדיק אין אויער — פארוואָס שטייט דער צוג? פארוואָס איז נאָך קיין פלאץ נישטאָ פאר אונדז? פארוואָס ווערן דאָרט די מערדער שנעלער נישט פארטיק?

עם קומט דער פרימאָרגן, וואָס שלאָגט זיך אריין דורך דעם פאר־קראטעוועטן פענסטערל, ווידער די ליכטיקע שיין! אָבער פאר די אויגן דרייען זיך שוואַרצע רעדער, שווער מיר צו דערזען דאָס ליכט, בעסער די אויגן פארמאכן, דאָס ליכט איז שוין נישט פאר אונדו... עם דערהערן זיך שטארקע באוועגונגען פון מערדערישע שנעלע טריט, און באלד דערנאָך א געדיכט שיסן פון האנט־ און מאשין־געווער. די שיסעריי זאָגט־אָן, אז דער צוג רירט פון אָרט. און שוין שלעפּן אונדז די צוויי לאַקאָמאָטיוון. דורך די שפארעס זע איך צום לעצטן מאָל די פעלדער און וועלדער, דעם זון־אויפגאנג, ווי זי וואָלט פון א באהעלטעניש ארויסקריכן, אויף צו בלייבן אן עדות און צו קוקן צו דער מערדערישער שאנד־טאט, וואָס ווערט אָפגעטון אונטער איר. איך קוק צום לעצטן מאָל מיט צעשטרייטע בליקן אויף דעם אומעטיקן פייזאזש פון סאָסנע־ביימער, אין זומפן, גרויע אומעטיקע געביידלעך, פויערישע כאטקעס, אלץ בלייבט הינטער מיר. דאָס אלץ בלייבט נאָך לעבן. אָפּקלאַנגען פון געדיכטע ביקסן־שאַסן רייסן זיך אריין אין די רוישנדיקע אויערן. איך קוק מיר ארום נעבן מיר, אלעמענס פנימער זענען אזוי בלאס! זע איך אויך אזוי אויס? איך באוועג מיט מיין קאָפּ. יאָ, איך קען אים נאָך רירן. לאַנגזאם, לאַנגזאם, הייבט דער צוג אָן איינהאלטן זיין שנעלקייט, עם זאָגט אָן, אז טרעבלינקע דערנענטערט זיך.

דער וועג קיין טרעבלינקע

VI

א טאג אין טרעבלינקע

דער צוג בלייבט שטיין און א מוראדיקע שפאנונג כאפט אלעמען ארום. דער מאַמענט דויערט אָבער קורץ, מען הערט באוועגונגען צווישן די וואגאָנען און באלד הייבט ווידער אָן צו גיין די באן, אָבער שוין מיט א צווייטן גאנג, לאנגזאם ווי צו דערפאָרן אויפן ריכטיקן אָרט. עס פארהאקט זיך דער אָטעם און אין א קורצער וויילע ארום בלייבט דער צוג שטיין. מערדערישע הענט רייסן אויף די פארהאקטע טירן מיט ווילדע חיהשע געד שרייען צום אראָפגיין.

עס שווינדלט מיר פאר די אויגן, אָבער איך פארמאָג נאָך קרעפטן צו האַלטן זיך אויף די פיס, איך רייס מיך ארויס פון דער איינגעפרעסטער מענטשן־מאסע אין וואגאָן. א סך פון די פריער שטייענדיקע אין ענגשאפט פאלן איצט אום פארשטייפטע, דער גרעסטער טייל באווייזט נאָך אראָפֿ צוקריכן האַלב לעבעדיק. ביים אויסשטייגן באמערק איך ווי דער צוג איז קירצער געוואָרן אויף מער ווי א העלפט. איך קען דאָס נישט פארשטיין. עס פארדריסט מיך וואָס איך בין נישט אין יענעם טייל צוג, וואָס איז נישט דערפאָרן קיין טרעבלינקע. איך קוק מיך ארום און דערזע, נישט ווייט, א וואקזאל־געביידע מיט דער אויפשריפט „טרעבלינקע“. עס הערט זיך דאָס שפילן פון אן אָרקעסטער. אין ערשטן אויגנבליק בין איך ווי צעמישט. וואָס שפילט דער אָרקעסטער? וואָס עפעס אויף דער כאַנסטאָר־ציע? איך האָב מיר פאָרגעשטעלט, אז איך פאָר גלייך אריין אין די טויט־קאמערן. ביז דעם מאַמענט האָב איך מער ווי טויט ארום זיך נישט געזען. און ווידער הייבן מיך אָן צו באהערשן היינפולע געדאנקען, אויסגעמישט מיט אומפארשטענדלעכע האַפענונגס־געפילן, אפשר געפינען מיר זיך נישט

אין פארניכטונגסלאגער, נאָר אין דעם ארבעטסלאגער טרעבלינקע נומער 1? איך אָטעם איין פרישע לופט, וואָס מישט זיך אין מיר אויס מיט די פאר- עיפושטע ריחות פון טויט-צוג. 4 אוקראינער אין טונקל גרינע אנצוגן הייבן אָן קלאפן נעבן מיין וואגאָן מיט א גומע איבערן קאָפּ, דאָס קלייבן זיי אויס, ווער עס איז נאָך פעאיק אראָפּצוטראָגן די טויטע פון די ווא- גאָנען אין די שוין צוגעגרייטע אָפענע גריבער. איך בין צווישן די אויס- געקליבענע, פיל אזעלכע קלייבט מען אויס, ווייל עס זענען פאראן א סך טויטע אין די וואגאָנען.

די ס. ס. און אוקראינער שלאָגן מכות-רצח מיט גומעס און שטעקנס. עס ווערן צעבלוטטיקט פנימער און קעפ פון די האַלב משוגענע יידן. פון די גומעס און שטעקנס שפריצט יידיש בלוט. ווילדע געשרייען פארהילכן; אויסשטעלן זיך אין רייען.

עטלעכע טויזנט מענטשן שלעפן זיך מיט פעק, זעק, וואליזעס, ראנצן אויף די פלייצעס, צווישן זיי א טייל פרויען מיט קינדער אויף די הענט; אלטע לייט, וועלכע האלטן זיך קוים אויף די פיס און ווערן אונ- טערגעהאלטן פון זייערע נאָענטע קרובים. א מוטער שרייט מיט וויינענ- דיקע קולות און טרייבט איר קינד, וואָס איז שוין טויט, טרייבט עס ווי זי וואָלט עס געוואָלט אויפוועקן פון אייביקן שלאָף. קראנקע מיט בלאַסע פנימער באמיען זיך צו מאכן געזונט און רירעוודיק אונטער די שטרענגע באפעלן פון די מערדער.

עלטערן היטן אָפּ זייערע קינדער, אז זיי זאָלן זיך נישט פארלירן. פון אנדערע ערטער הערט מען שרייען און וויינען קינדער, וואָס זוכן זייערע פארלוירענע עלטערן. מען הערט רופן נעמען פון אזעלכע, וואָס האָבן זיך פארלוירן פון זייערע נאָענטסטע, עס שרייען פון פארצווייפלונג די, וועלכע האָבן אין די וואגאָנען געלאָזן טויט זייערע נאָענטסטע קרובים. אין א דער- ביאיקן וואגאָן שטייט א יונג פארצווייפלט מיידל, וואָס וויל נישט ארויס- גיין פון וואגאָן. דאָרט איז טויט געבליבן איר מוטער, מיט וועלכער זי וויל זיך נישט שידן, מערדערישע הענט טוען זיך שנעל מיט איר דער- ליידיקן און שלעפן זי ארונטער. א געדראנג פון טויזנטער יידן, אלט און יונג, קראנקע און געזונטע. צונויפגעדריקט אין רייען, באוועגן זיך לאנג- זאם אלע אין ריכטונג צו דער „וואקזאל“-געביידע, אונטער די אָרדענונגס-

באפעלן פון אוקראינער און דייטשן. א טייל מערדער קוקן אויף די יידן מיט עפעס א פארדעכטיקן, צוריקגעהאלטענעם חוזקדיקן בליק און באפעלן מיט א צינישן געלעכטער שנעלער זיך פארטיק מאכן צום רעגיסטרירן זיך... אויף דער צווייטער זייט וואקזאל...

ווען לענגאויס דער באן-ליניע איז שוין געווען אָפּגערייניקט פון די אלע, וואָס האָבן געדארפט אריבערגיין דעם „וואקזאל“, זענען נאָר געבליבן די, וואָס זענען אויסגעקליבן געוואָרן צו באַגראָבן די טויטע פון די וואַ-נאָנען. מען סאָרטירט אונדז אין גרופן צו 10 מאַן. אומגעפער ביי א 20 אזעלכע גרופן זענען מיר געווען. מען טרייבט אונדז ווידער אריין אין די וואַגאַנען, און דער צוג רירט אויף אייניקע מינוטן, ביז ער בלייבט ווידער שטיין. נישט ווייט פון דעם אָרט, צווישן זאמדיקן באָדן, ארומגעריינגלט מיט סאָסנע וועלדלעך, געפינען זיך אויסגעגראָבענע גריבער. די מערדער באפעלן אראָפּצוטראָגן די טויטע און אריינשליידערן אין די גריבער, די ארבעט מוז צוגיין שנעל לויט די באפעלן פון די מערדער. פון מין גרופע שטייען אייניקע אין די וואַגאַנען און שלעפן ארונטער די טויטע, און די וואָס שטייען אויף דער ערד, טראָגן זיי אריבער צו די גריבער.

שטייען די מערדער און קוקן זיך צו ווי צו א געווענלעכער ארבעט, ווי מיר שלעפן די טויטע און ווי מיר ברעכן זיך אין דרייען. מיר טראָגן און שלעפן געיאָגטע, נישט דעם אָטעם צו כאַפן, מיר זענען ווי לעבעדיקע מומיעס, וואָס באוועגן זיך ווי היפּנאָטיזירטע, נאָכן ווילן פון די מערדער, געטריבן פון ווילדע געשרייען און אומרחמנותדיקע קלעפּ. ס. ס. לייט מיט אויסגעשטעלטע ביקסן שטייען אין די זייטן און אָבסערווירן, צי יעדער באוועגט זיך לויט זייערע ווילדע באפעלן.

פיל פון די באַגרעבער האָבן דערקענט אין די טויטע זייערע נאָענטע קרובים. ווען וועלכער פון די באַגרעבער האָט נאָך געקענט דערביי ארויס-ווייזן געפילן פון צוזאמענברודר, האָבן דאָס די מערדער גלייך דערשטיקט מיט דער הילף פון שטעקנט און גומעס. געווען פיל פאלן פון דערשיסן ביים שלעפן די טויטע, בפרט די, וועלכע האָבן זיך פיזיש איינגעבראָכן. מיינע פארשטיינערטע גלידער ווערן אין מיר דערציטערט, ווען איך מוז מין אלטן פריינט בוב שלעפן צום אָפענעם גרוב. זיין ווילן איז דאָך געווען שטארבן נישט אַנקוקנדיק טרעבלינקע... איך בין אים מקנא, וואָס ער קען

שוין נישט זען און פילן דעם דאָזיקן שוידער. שנעל ווערט דער צוג אויס-
געליידיקט און פאָרט אָפּ מיט די ליידיקע וואַנגען אין דער זעלבער ריכ-
טונג פון וואַנען ער איז געקומען. איינצלע פון די מערדער פאָרן מיט,
און מיר בלייבן נאָך פארזאמלט. עס זעט אויס, אז מיר זענען נאָך נישט
פארטיק מיט דער ארבעט.

די מערדער באפעלן: מיר זאָלן זיך אויסזעצן. ווער עס וועט זיך
ירין פון אָרט, וועט אריינגעשליידערט ווערן אין דעם אָפענעם קבר. מיר
בלייבן זיצן, יעדע גרופע באזונדער. אלע זענען פארשטומט. קיינער רעדט
נישט. מען קוקט אפילו נישט איינער אויפן צווייטן. קיינער קען נישט
רעדן. די טויט־צאָמאָספער האָט אונדז באהערשט. אלץ איז אָפגענומען,
אָפגעטויט, יעדע אייגנשאפט פון פילן און טראכטן, מיר זענען איצט
שאַטנס פון מענטשן, וואָס זייער לעבן איז שוין אוועקגענומען.

זיצן מיר אזוי אומבאוועגלעך, ארומגערינגלט מיט וואַלד און אָפענע
מאסן־קברים. עס האָט אונדז שוין אויפגעהערט צו קימערן דאָס שוידער־
לעבע, עס שרעקט שוין נישט מער דער טויט. עס איז פארלוירן געגאנגען
דער ווילן צום לעבן, ווייל מען האָט אויפגעהערט צו טראכטן. מען פילט
נישט די וואַרעמקייט פון דער זון און נישט קיין ציטער פון דעם גרויל.
מען האָט אויפגעהערט צו זיין מענטשן.

אזוי גייט פאראויס א שעה־צוויי, וואָס ציט זיך ווי אַן אייביקייט, די
זון איז שוין גענוג הויך אויפגעגאנגען אויפן הימל, וואַרעמט און באַר־
לייכט די מערדער און זייער ארבעט.

עס דערהערט זיך דאָס קלאפן פון באַן־רעדער, עס דערנענטערט זיך
צו אונדז די אנדערע העלפט פון צוג, וואָס איז געבליבן ערגעץ צווישן א
וואַלד.

די מערדער באפעלן: אויפשטעלן זיך! און ווידער די זעלבע ווילדע
יאָגעניש אראָפּצושלעפן די מתים פון די וואַנגען. דאָסמאָל איז דאָ וויי-
ניקער טויטע, אָבער דער גרעסטער טייל זענען פרויען און קינדער.
אין איין וואַנגן שטויסן מיר זיך אָן אויף א טויטער פרוי, וועלכע
ליגט צוזאמענגעדריקט מיט א קינד, וואָס איז געבליבן אין אירע פאָר-
שטייפמע הענט. זיכער האָט די מוטער איר טויט קינד נישט ארויסגעלאָזט
פון די הענט, עס צוגעדריקט צו זיך מיט מוטערלעכער ליבע און פאָר-

צווייפלונג, פילנדיק, אז אויך זי שטארבט צוזאמען מיט איר קינד. דאָס מויל פון דער מוטער איז אזוי געבליבן פארקרימט ביי דער לעצטער קללה, וואָס זי האָט געגעבן דער וועלט פון די מערדער.

אין די וואַגאַנען געפינט מען ליגן אויסגעטונקען אין כלאַריק־קאלך שפּילצייג פון קינדער, ווייסע ברויטן, איינגעפאַקט גערויכערט פלייש, ציר גארן־שאַכטלעך, בריילן, דער איינציקער אָנדענק פון די, וואָס האָבן מיט געמאַכט דעם לעצטן וועג אין די טויט־צוגן.

ווען די מערדער האָבן פעסטגעשטעלט, אז מיר זענען שוין פארטיק מיט דער ארבעט, ווערן די גרופן פונאנדערגעטיילט. דער גרעסטער טייל בלייבט אָבער אויף די זעלבע ערטער און איך האָב זיי שוין מער נישט געזען. איך געפין זיך צווישן די גרופן, וואָס ווערן געטריבן לענגאויס דער באַן־ליניע, וואָס זענען ביי די זייטן באוואקסן מיט ביימער, אין דער ריכטונג צום פארניכטונגס־לאַגער.

מיט לאַנגזאמע טריט, קוים וואָס מען שלעפט די פיס, דערנענטערן מיר זיך צום אָרט פון די צום טויט־פארמשפטע, צו דער „וואַקזאַל־גע־ביידע. איצט הערט מען שוין נישט דאָס שפּילן פון אָרקעסטער. נישטאָ וועמען איצט צו נארן. די פּאָר צענדליק קרבנות, וואָס ווערן איצט גע־טריבן, פאר זיי דארף מען שוין נישט קיין אָרקעסטער, מיר זענען שוין פארטויבט און מאַכטלאָז.

צווישן מיין גרופע געפינען זיך טשעכישע יידן, וואָס ווייסן נאָך אלץ נישט, וואָס פארא גורל עס דערווארט זיי. איינער מיטן צווייטן טאָר זיך נישט צוזאמענרעדן, ווער עס היט נישט אָפּ די פאַראַרדענונג, ווערט זיין קאָפּ געשפּאַלטן מיט דער הילצערנער קאלבע פון ביקס.

מיר גייען אריבער די וואַקזאַל־געביידע, עס מאַכט אן איינדרוק פון א ריכטיקן וואַקזאַל. א פענסטערל פון א קאסע, שילדלעך מיט אויפשריפטן פון פארשידענע שטעט, פארמאכטע טירן מיט פארשידענע אויפשריפטן. א באַאמטער פון דער דאָזיקער געביידע, אין א גראַנאַט אָנצוג, קוקט זיך צו ווי מיר ווערן געטריבן פון די מערדער דורך דער דאָזיקער געביידע, וואָס פּוסטעוועט איצט. מיר גייען אדורך אן אויסגעטרעטענעם פלאַץ און עס איז לייכט צו דערקענען, ווי הונדערטער טויזנטער פיס זענען דאָ פארביי. עפעס שרעקלעך באַאומרואַיקנדיק האָט אויסגעזען דער פלאַץ, וואָס איז

געווען הויך ארומגעצוימט מיט שמעכיק דראָט. מען זעט נאָך דאָ אַרומ-
וואַלגענדיקע זאכן, ווי אלטע מלבושים, צעריסענע וואַליזעס, כלים. די
משעכישע יידן קוקן זיך באַאומראַיקט אַרום, אַ מוראדיק געפיל כאַפּט
אַלעמען אַרום, מיר בלייבן אַ וויילע שטיין און באַלד פירט מען אונדז
ווייטער, צווישן אַ גאַנץ הויכער וואַנט פון דראָטן, באַדעקטע מיט צווייגן
און קאָצן. מיר גייען פאַרביי אַ לאַנגן און ברייטן גרוב, אָנגעוואַרפן מיט
שטעכעדיק דראָט, און באַלד דערזעט מען היַלצערנע טורעמס, פון וועלכע
עס קוקן אַראָפּ מערדער ביי אָנגעשטעלטע גרויסע מאַשין־ביקסן פון אלע
זייטן. עס נעמט אַרום אַ שרעקלעך געפיל. נישטאָ שוין קיין וועג אויף
צוריק.

מיר ווערן ווייטער געטריבן אויף אַ פרישן גרויסן פלאַץ, וואָס איז
געוואַלדיק אַרומגעצוימט, אייניקע מאָל גאַנץ הויך מיט אַ נעץ פון געדיכטן
דראָט. אויפן מיטן פלאַץ שטייט אַ גרויסע געביידע, ביי די זייטן שטייען
באַראַקן, מען זעט לאַסט־אויטאָס, פון דערווייטנס זעט מען אַ סך ציווילע
מענטשן און מיליטעריש־באוואַפנטע מערדער, אין שוואַרצע און גרינע
אַנצוגן. עס דרייען זיך אַרום מערדער מיט האַנט־גראַנאַטן, אויטאָמאַטן,
רעוואַלוערן אין די הענט. מען זעט נאָך רעשטלעך פון דעם פריער גרוי-
זאַמען צוג פון דער פיל־טויזנט־קעפיקער מאַסע. זיי זענען נאַקעט און ווערן
געטריבן „זיך באַדן“, אין דער ריכטונג צו דעם גרויסן באַראַק, וואָס שטייט
אין מיטן פון ריזן־פלאַץ. עס הערן זיך מוראדיק ווילדע געשרייען פון די
מערדער, געשרייען פון פאַרצווייפלטע יידן, וועלכע האָבן דערזען דעם
טויט, די געשרייען ווערן אויסגעמישט מיט בילן פון צעווילדעוועטע הינט,
דאָס אלץ זאָגט אָן דעם סוף פון לעבן.

די פריש־געקומענע משעכישע יידן קוקן אומראַיק אויף אלע זייטן,
זיי קענען נישט פאַרשטיין, וווּ זיי געפינען זיך, אין זייערע צעשראַקענע
אויגן און בלייבע פנימער דערקענט מען, ווי עס פייניקן זיי ווילדע גע-
דאַנקען. וווּ זענען זייערע קרובים, וואָס זענען דאָ פריער אויסגעשטיגן?
ווּ איז די אַרבעט אין דעם לאַגער, וואָס זיי האָבן זיך פאַרגעשטעלט? וווּ-
היין גייען די נאַקעטע מענטשן? וואָס באַדייטן די ווילדע געשרייען? אַ
מוראדיקע שרעק און היַלפס־לאַזיקייט באַהערשט אלע. פאַר מיר איז אלץ

קלאָר. איך ווארט אָפּ דעם טויט, וואָס איז אומפארטידלעך אין דעם דאָ- זיקן גיהנום.

מיר שטייען אזוי אַ קורצע צייט מיט אראָפּגעלאָזטע אויגן. מען האָט מורא צו קוקן אין די אויגן פון די טריאומפירנדיקע מערדער, מען קוקט אויף דער ערד, וואָס וועט אונדז באלד אין איר אייביקייט פארשלינגען. אזוי שטייען מיר ארומגערינגלט מיט מערדער, וואָס ווארטן אָפּ דעם בא- פעל, וואָס צו מאכן מיט אונדז.

עס באווייזט זיך אַן ס. ס. אָפיציר מיט אַ טויטן קאָפּ אויף דער ברוסט, מיט אַ פּיסטאָלעט אין דער האנט, באגלייט פון אוקראינער, וועלכע האָבן אונדז געטריבן, און מען הייבט אָן ווידער פונאָדערטיילן די גרופן. איך מיט נאָך אייניקע יידן ווערן צוגעפירט צווישן גרויסע באראקן, וועלכע זענען אָנגעפילט מיט מלבושים און שוכווארג. אין אַ ווינקל פון אזא באראק זיצן אייניקע יידן און ציען רינגעלעך אויף שטריקלעך. מיר בלייבן זיצן אזוי ווי זיי, די פּיס אונטער זיך, ביי פּולע קעסטלעך מיט רינגעלעך אין ציען עס אויף שטריקלעך, ביז זיי ווערן פּול צום פארבינדן.

שטייען פאר אונדז אזוי קעסטלעך אָנגעפּולט מיט פארטסיגארן, קינד דעררינגעלעך, קידושין-דינגען. אין יעדן רינגל, וואָס איך נעם אין דער האנט, דערקען איך דעם רינג, וואָס איך האָב מיין פרוי אָנגעטון. אין יעדן רינגל זע איך די האנט פון מיין פרוי, וואָס האָט דאָס רינגל געטראָגן. איך זע זי אינגאנצן. פון יעדן רינגל שטייט פאר מיר מיין מוטער, מיין שוועס- טער, וועלכע האָבן אויך אזעלכע רינגען געטראָגן. זיי געפינען זיך שוין אין טרעבלינקע 3 וואָכן, און באלד גיי איך צו זיי. א יום פון פינגערלעך, זעלכע זענען נאָך מיט קורצע טעג און שעהן געווען אויף לעבעדיקע הענט, וואָס האָבן אין די פינגערלעך געזען אַ „סימבאָל“ פון ליבע און איבער- געבנקייט. אזוי זיצן מיר ווי פארגליווערטע און מאכן די פארשאַלטענע ארבעט. אזוי באוועגן מיר זיך ווי היפּנאָטיזירטע, לויטן ווילן פון די ווא- כעדיקע נעבן אונדז מערדער.

אין מויל איז אזוי טרוקן מיט שטויב. עס וואָלט זיך אזוי געוואָלט אַ שלוק טון אַ ביסל וואסער צו דערהאלטן נאָך די קרעפטן, וואָס גייען לאנגזאם אויס.

אַ יונגל פון אנטקעגנאיבער אונדז, וואָס טוט אויך די זעלכע ארבעט,

בעט ביי א מערדער אביסל וואסער. דער אוקראינער ווייזט אים אויף אן עמער וואסער, וואָס שטייט נישט ווייט פון אונדז ביי א לייטער. דאָס גע- פייניקטע יידישע יונגל, וואָס זעט אויס אזוי שרעקלעך פארמאטערט מיט פארטריקנטע ליפן, הייבט זיך אויף און גייט צום עמער, דער אוקראינער גייט אים נאָך. דאָס יונגל בייגט זיך איין איבער דעם עמער, מיט אַן אָפן מויל, ווי ער וואָלט געוואָלט דעם גאנצן עמער וואסער איינשלינגען. בעת דאָס יונגל בייגט זיך אזוי, ניט אים דער אוקראינער א קאָפּ אין פנים מיטן זעלנערישן שטיוול און טרעפט אים גלייך אין די אויגן אריין. דאָס אומ- גליקלעכע יונגל כאפט זיך פארן אויסגעהאקטן אויג. א שטראָם בלוט ניסט זיך אין זיין אָפן מויל — אנשטאט דעם וואסער צום טרינקען. דער אר- קראינער לאכט סאדיסטיש און פרעגט זיך אויף פויליש: „וועסט נאָך וועלן טרינקען? — מאַרש צו דער ארבעט!“ דאָס יונגל קאָרטשעט זיך איין פון ווייטיק און ווערט אוועקגעשלעפט פון מערדער.

און מיר ציען נאָך אלץ ארויף אויף די שטריקלעך די רינגלעך. אונדזערע הענט ציטערן צוזעענדיק די דאָזיקע סצענע. איך פיל שוין נישט, אז אין מויל איז מיר אזוי שלעכט, אזוי טרוקן די צונג, באקלעפט מיט זאמד. איך דארף שוין נישט קיין טראָפּן וואסער אין מויל.

אויפן טויט־פלאץ איז איצט שטיל. די געשרייען פון די, וואָס מען האָט געפירט זיך „באָדן“, האָבן אויפגעהערט. די קולות זענען פארשלאנגען געוואָרן אין די טויט־קאמערן. בלויז צו אונדזער פיין נעמט נישט קיין סוף. מען זעט פיל מערדער זיך ארומדרייען אין א שיכורן צושטאנד. פון דערווייטנס רוישן אומאויפהערלעך מאַטאָרן, פון לאַגער־פלאַץ פארן ארויס און אריין לאַסט־אויטאָס. דער גיהנום האָט געביטן זיין אויסזען. א פריש אָנגעקומענער וואָלט דורכאויס נישט פארשטאנען, אז ער געפינט זיך איצט אין אזא שרעקלעכן פארניכטונגס־לאַגער.

ווי לאַנג וועלן אונדז די מערדער נאָך אזוי מאַטערן? פארוואָס קען איך נישט שטארבן אזוי ווי מיין אלטער פריינט אין וואַגאָן? פארוואָס ווילן די מערדער אונדז נישט דערשיסן? זיי קוועטשן פון אונדז נאָך ארויס דאָס ביסעלע כוח, וואָס נוצט זיי נאָך צום אויפציען די רינגעלעך. עס ברעכן די גלידער. איך פיל נישט מיינע אָפּגעשטאָרבנע פיס, וואָס ליגן איינגע-

בראָכן אונטער מיר. ווי לאנג זיצן מיר שוין דאָ? טעג? יאָרן? אן אייביג-
 קייט פון אומענדלעכער פּוין.

די זון איז ארונטער אונטער די באראקן-ווענט. אין שאַטן לייכט
 דער נאָלדענער בארג פון די אויפגעצויגענע רינגלעך, וואָס ווערן געפּאקט
 אין זעקלעך.

פּלוצלינג דערהערט זיך פּוין. שכורע מערדער מיט ווילדע קולות

רופן :

— אויפשטעלן זיך!

א דערציטערטער רייס איך מיך אויף פון דעם אָרט און פאל צוריק
 אנידער, די פּיס זענען מיר איינגעבראָכן. איך קען שוין מער נישט שטיין.
 עס פּרווון מיך אונטערהאלטן די, וואָס האָבן מיט מיר געארבעט. אין דעם
 מאַמענט לויפט צו אַן אוקראַינער און הייבט אָן מיט א גומע אונדז צו
 שלאָגן איבער די קעפּ. עס רינט בלוט פון די פּנימער און קעפּ. אים צו
 הילף קומען נאָך אנדערע מערדער און שלאָגן אונדז איבערן גאנצן לייב.
 זייערע גומעס ווערן אויסגעטונקען אין אונדזער בלוט. איצט קען איך שוין
 שטיין אויף די פּיס. האלב משוגענע ווייסן מיר נישט, וואָס מיר זאָלן
 טון, וואָס די מערדער פּאַרלאנגען פון אונדז, אַנסקונדיק די ווילדקייט פון
 די מערדער אין שכורן צושטאנד, דאָס חיהשע ברומען מיט קריצנדיקע
 ציין און ווילדע אויגן, וואָס זענען אזוי בלוטדרשטיק. די צעטראַגנדיקייט
 און די שרעק, וואָס איז אויסגעגאַסן ביי יעדן געפּייניקטן ייד אויפן צע-
 בלוטיקטן פּנים, זאָגט אָן, אז אונדזער גורל איז געצייכנט. ווער ווייסט,
 וואָס פּאַרא טויט די ווילדע מערדער האָבן פאַר אונדז אויסגעקלערט צו
 שטילן זייער איצטיקע ווילדקייט.

עס קומען נאָך ס. ס. מענער און הייסן טרייבן אלעמען צום ארויס-
 גאנג דורך א טויער פון דאָרט, נעבן דער באַן-ליניע, וווּ עס שטייט אַ ליי-
 דיקער קורצער צוג און וווּ לאַסט-אויטאָס פירן צו מלבושים געפּאקט
 אין ראָלן.

וואָס זאָל דאָס באדייטן? נישט טויטן פירט מען אונדז? די מערדער
 שפּילן זיך נאָך מיט אונדזער גורל? מען וועט ווידער ארבעטן, ווען די
 כוחות גיען שוין אויס.

פון דערווייטנס הינטער אונדז טרייבט מען נאָך אנדערע יידן אויפן

זעלבן אָרט. פון דער הינטערשטער פארטיע דערטראָגן זיך משונהדיקע לידער, וואָס גרילצן אין מיינע אויערן. דאָס געזאנג, ווי געשרייען פון משוגעים, ווערט אויסגעמישט מיט א חזקדיק לאכן פון די צעיושעטע מערדער, וואָס קייכן און וויילן זיך פון זייערע קרבנות. אונדזער גרופע פארנעמט אָן אָרט נישט ווייט פון צוג. מיר בלייבן שטיין ווארטנדיק, ביז עס וועלן אָנקומען די טרייבנדיקע פון הינטער אונדז. עס דערנענטערט זיך דאָס געזאנג פון די גרופעס יידן, וואָס ווערן געטריבן אין מיליטערישן מאַרש. זיי מאַרשירן פארביי אונדז, ארומגערינגלט מיט פיל באוואָפנטע מערדער.

עס גייען לעבעדיקע מתים און שלעפן צום טאקט זייערע פיס, וואָס זענען ווי שטאַלצן, וואַרפן מיט די הענט, וואָס הענגען ביי זיי נאָך ווי די בייטשן. שרייען פון די מילער א משונהדיק ליד, וואָס ווערט דיריגירט פון די וואַנדאַלן. א שדים-מאַרש מיט א דיבוקגעשריי פון די הונדערטער טויזנטער יידן, וואָס די טרעבלינקער קאַלך-אוייוונס האָבן דאן שוין געהאט אַיינגעשלונגען.

די לעצטע גרופע, וואָס ווערט געטריבן, באשטייט פון א 12-15 יידן. עס שלעפט זיך נאָך א יונגערמאַן, וועלכער ווערט שטאַרק געשלאָגן. דער דאָזיקער ייד קאָרטשעט זיך אונטער די גומי-שטעקנס, וואָס פאלן אויף אים און שרייט און רופט עפעס מיט אן איבערנאַטירלעכן כוח. די דאָ-זיקע גרופע ווערט גלייך איזאָלירט פון אלע. מיט שרעק קוקן מיר צו זיי און קענען נישט פארשטיין, וואָס עס קומט פאָר. צו די געשרייען פון דעם איינעם פאראייניקן זיך נאָך מער פון דער גרופע. מען דעהערט אויסרופן יידן... יידן... א טויט... שנעל קומען נאָך אנדערע מערדער, וועלכע רינגלען ארום די דאָזיקע גרופע און שלעפן זיי אוועק טיפער אין פעלד. פונדער-ווייטנס, אין דער לופט, צעטראָגן זיך די זעלבע געשרייען פון די גער-שלאַגענע. די מערדער האַנדלען געוואלדיק שנעל און פארשלעפן די קרבנות. די צעיושעטע מערדער הייבן אָן אויך אונדז שלאָגן און טרייבן אין דער זעלבער ריכטונג. מען באפעלט אונדז שנעל זיך אויסטון. אלע רייסן פון זיך אראָפּ די קליידער, מיר בלייבן נאקעט. דאָס אלץ קומט פאָר מיט א בלייז-שנעלקייט, לויט די באפעלן פון די מערדער.

מיט ווילדע געשרייען באפעלן די מערדער זיך אויסשטעלן אויף

די קני מיט די הענט הויך אויסגעצויגן. די פריער פארשלעפטע גרופע ווערט געשלאָגן מכות-רצח. דער יונגערמאן, וואָס האָט פריער געשריען, ליגט שוין אָן א זייט אויפן זאמדיקן באָדן א טויטער. די גאנצע גרופע ווערט מוראדיק געקאטעוועט. עס קומט א מערדער מיט א הונט, וועלכער דייסט און בייסט שטיקער פון די, וואָס ווערן אזוי שרעקלעך געשלאָגן און געשמאַכן מיט באנגעטן. איך פארמאך די אויגן. זאָל איך בעסער נישט זען, וואָס עס טוט זיך. פארוואָס אזוי פיל מאטערניש פארן טויט? דער טויט אליין איז דאָך נישט אזוי שרעקלעך ווי דער גרויז און פיין פאר אים. פארוואָס קלאפט נאָך מיין הארץ? פארוואָס לעב איך נאָך?

אַבער אין דעם שרעקלעכן גיהנום טרעבלינקע קומט נישט אָן דער טויט אזוי לייכט. די מערדער האָבן ליב די סאדיסטיש-בלוטיקע שפיל מיט זייערע קרבנות און מיר מוזן פארגליווערטע אזוי קניען.

ווען פון דער גאנצער גרופע יידן איז שוין געווען א שטיק בלוטיקע מאסע, הייבט אָן אַן אויטאָמאט שיסן איבער אונדזרע קעפּ. איצט מעג איך שוין מיינע אויגן אויפמאַכן. די מענטשן-פרעסער קריגן מיטלייד אויף אונדז און שוין וועט א קויל אן ענדע מאכן צו אונדזרע ליידן.

גאָט מיינער! קיינער פאלט דאָך נישט טויט פון אונדז! אויטאָמאטן שיסן און מיר אלע קניען ווייטער מיט די אויסגעצויגענע הענט! וואָס קומט דאָ פאָר? דאָס שפילן זיך די מענטשן-פרעסער אזוי מיט אונדז. אזוי לייכט קומט נישט אָן דער טויט אין טרעבלינקע פון די, וואָס זענען נישט באלד געטויט געוואָרן אין די גאז-קאמערן.

טויט-פארגליווערט, דערפיל איך שטארקע קלעפּ אויף מיין נאקעטן קערפער. ווי לאַנג עס האָט געדויערט, ווי די גומי-שטעקנס האָבן איבער-געריסן מיין פארגליווערונג, געדענק איך נישט. איך האָב דערזען ארום זיך שטייענדיק שוין אויף די פיס נאקעטע יידן. די מערדערלעכע קלעפּ האָבן מיך צוריק אויף די פיס געשטעלט. מיט ווילדע באפעלן ווערן מיר געיאָגט צוריק צום צוג.

איך לויף נאקעט נישט וויסנדיק, וואָס מיט מיר טוט זיך, ווי גע-טראָגן פון א שטורעם-ווינט. ביים צוג שטייען יידן און פילן אָן די ווא-גאַנען מיט די גרויסע פעק מלבושים. מיר ווערן צוגעטריבן צו א וואגאָן. איך מיט נאָך אנדערע זעקס יידן קריכן ארויף אויף א וואגאָן און פאר-

פאקן די מלבושים, וואָס מען דערלאַנגט אונדז פון אונטן. דער וואַנגאָ ווערט לאַנגזאָם פארפולט. די מערדער ווילדעווען און יאָגנצו די ארבעט. איך דערפיל א שטארקע שרעק פאר אזא טויט, וואָס איך האָב מיט מינוטן צוריק געזען. עפעס הייבט מיר אָן שווינדלען פאר די אויגן. איך וויל אנטלויפן! עס פאלט מיר איין א געדאנק: אפשר זיך באהאלטן אָט דאָ, אין דעם לאַך צווישן די קליידער, ווער וועט דען זען? די מערדער זענען שיכור און זעען מיך נישט. די יידן, וואָס זענען מיט מיר, וועל איך לאָזן צוערשט אראָפגיין, איך וועל בלייבן דער לעצטער און זיך באַ האַלטן אין דעם לאַך, וואָס איך גרייט פאר מיר צו, איינפאקנדיק די ראַלן. מען מוז אנטלויפן פון דעם שרעקלעכן גיהנום!

דער געדאנק צעטרייסלט מייע אָפגעטויטע נערוון. יעדע סעקונדע, וואָס פארציט זיך, — זענען שעהן. דאָס פענסטערל פון וואַנגאָ פארשטעל איך, אז עס זאָל נאָך מער טונקל ווערן, דער געדאנק און ווילן צו אנטלויפן איז ביי מיר א ספאָנטאנער אויסברוך, וואָס האָט מיך אינגאנצן צע־טרייסלט. נישט פון קעלט טרייסלט זיך איצט מיין נאקעטער קערפער אין דעם פארנאכט אין וואַנגאָ, דאָס ארבעט מיין אונטערבאווסטויין, דאָס האָבן זיך צעשאַקלט די פריער אָפגעטויטע נערוון. עס טרייסלען זיך מייע הענט און פיס, עס ווארפט זיך אין משוגעת־קאָנוולסיעס מיין גאנצער קערפער.

עס דערהערן זיך פייפן און באפעלן אראָפצוגיין פון די וואַנגאָען, זיך אויסשטעלן אין גרופן. ווילדע געשרייען פון די מערדער און ווידער שלענגעריי. איך זע ווי די האַלב־טויטע יידן, וואָס האָבן מיט מיר געארבעט אין וואַנגאָ, הייבן אָן אראָפקריכן. קיינער פון די אראָפקריכנדיקע קוקט זיך נישט אום, וואָס הינטער אים טוט זיך. זיי לאָזן זיך אראָפ ווי אין אן אומגענדלעכן טיפן אָפגרונג, וואָס דארף זיי גלייך פארשלינגען.

און איך ליג שוין פארשטעקט אן איינגעקארטשעטער אין מיין מלבושים־לאַך. איך פארמאך די אויגן, כאַטש ארום מיר איז א פינסטער־ניש. מיין הארץ קלאפט אזוי שנעל ווי די מערדערישע אויטאָמאטן. עס דערהערן זיך טריט. איך האַלט־אויף מיין אָטעם. עמיצער פאר־האקט די טיר פון וואַנגאָן.

א קאלטער שווייס האָט באדעקט מיין נאקעטן קערפער, דערפילנדיק

אז מען דערווייטערט זיך פון דעם אָרט. הייסט עס, אז די טיר איז שוין אינגאנצן צוגערוקט און איך בין שוין פארשטעלט פון די מערדערישע אויגן.

פֿלוצלינג דערפיל איך ווי דער צוג הייבט אָן רירן! איז עס ווירקלעך אזוי, אָדער דאכט זיך מיר דאָס בלוין? יאָ! דער צוג נייט! איך קריך האַסטיק ארויס פון לאָך, כאַפּריי מיך פון די פעקלעך, וואָס האָבן מיך פאַרשטעלט, דעק אָפּ דאָס פאַרשטעלטע פענסטערל. עס רייסט זיך אַריין א העלע לבנה־ליכט. איך דערפיל ווי דער צוג צעלויפט זיך מיט א שנעל־קייט. מיינע געדאַנקען הייבן אָן זיך שנעל קאַנצענטרירן, וווּ און ווי אזוי צו שפּרינגען. איך שטעק ארויס דעם קאָפּ דורך דעם פענסטערל און קוק מיך ארום — איצט זעט מען נישט די מערדער אויף די וואַגאַנען־טרעפלעך גרייט צום שוים. עס כאַפּט מיך ארום די נאַכט־ליכטיקייט, עס שווינדלען מיר פאַר די אויגן די טעלעפּאָנישע סלופּעס און ביימער, וואָס פאַרשווינדן פאַרביי דעם דורכלויפּנדיקן צוג. מיינע אלע חושים זענען קאַנצענטרירט אָט צו דעם פענסטערל, דורך וועלכן איך מוז אַרויסשפּרינגען. אזוי לויפט דער צוג מיט מיין אַרויסגעשטעקטן קאָפּ, וואָס גאַרט איצט זיך צו באַפּרייען, ווי א ווילדע חיה פון א שטויג.

רוישן די לויפּנדיקע רעדער אזוי שטאַרק אין מיינע אויערן? אָדער שרייען די מתים אזוי ארויס פון די קליידער? יענע מתים פון דעם ריזיקן מאַסן־קבר אין וואַלד. נישט קיין קליידער ליגן דאָ, עס ליגן צונויפּגעפּרעסט די טויטע, וואָס זענען נאָך געכטן אין די קליידער געווען. און פון אָט די קליידער האָבן זיי זיך ערשט צעשריגן, עס שרייען ארויס די קינדער פון די קליידעלעך, עס שרייען די אלטע לייט פון זייערע וואַרעמע ווינטער־מאַנטלען, עס שרייען מוטערס פון זייערע פּרימאַרגן־ראַקן.

עס האָבן זיך ערשט צעשריען די מאַסן־קברים פון טרעבלינקע. עס שרייט דער באַרג מתים, וואָס איז ערשט פאַרקאַמעוועט געוואָרן. אָט דער באַרג מתים, וואָס האָט מיך פאַרשטעלט פון די מערדערישע אויגן. טרעטן אַצינד מיינע נאַקעטע פּיס אויף די בערג מתים און רייסן זיך צום פענסטערל וואָס יידן, געפּירטע קיין טרעבלינקע, האָבן די איי־זערנע גראַטעס מיט די הענט אוועקגעריסן. דער צוג פּאַרט פאַרביי דער באַן־סטאַציע פון שטעטל קאַסאָו־לאַצקיי. איך ציטער פון אויפּרעגונג, איין

בינטל נערוון בין איך איצט. אלץ אין מיר איז קאָנצענטרירט צו איין פארלאנג: ווארפן זיך פון לויפנדיקן צוג. אן איבערמענטשלעך סטיכישע קראפט הייבט אויף מיינע פיס צום פענסטערל. איך שטעק ארויס איין פוס, דעם צווייטן, רוק ארויס דעם קאָפּ. מיין קערפער ווערט איינגעבראָכן אין צווייען, מיינע הענט קלאַמערן זיך אָן די ראַמען פון פענסטערל. אזוי טראָגט מיך אַ ווילע דער צוג, שניידנדיק די לופט, איך פארקרייז די ציין פון ווילדקייט און שרעק און ווארף זיך ווי אין א טיפן אָפּגרונט פון לויפנ-דיקן צוג...

ווען איך בין צום באוויסטזיין געקומען, האָב איך דערפילט א שטארקע קעלט, וואָס האָט מיך געשוידערט. איך הייב מיך אָן ארומקוקן — ווו געפין איך זיך איצט? ווי לאנג ליג איך שוין דאָ? כ'ווייל זיך דערמאָנען ווי אזוי קום איך אהער?

איך דערפיל נאסע גראָז אונטער מיר. איך לייג מיך מיטן פנים צו דער נאסקייט. מיינע פארטריקנטע ליפן און די אויסגעטריקנטע צונג ווייזן זיך אין דער פייכטקייט און לעשן מיין פארברענט מויל, וואָס זייגט די נאסע גראָזן. איך שלינג די פייכטקייט, ווי איך וואָלט דעם טייערסטן וויין געטרונקען, איך דערפיל א דערמונטערונג, די קעלט און דאָס נאסע גראָז האָבן מיך אויפגעלעבט. איך הייב זיך אָן אָפּגעבן א דינ'והשכון וואָס מיט מיר טוט זיך. איך גלויב מיר אליין נישט, אז דאָס איז א ווירקלעכקייט. אָבער איך בין דאָך נאקעט! איך זע הימל און ערד און איך — בין א נאקעטער.

די לבנה שווימט איבערן הימל און מיינע אויגן לויפן נאָך און שלעפן מיך מיט אין אומגענדלעכע וועלטן.

א פארביילויפנדיקער צוג מאכט מיך נאָך מער וואכעדיק. איך קוק מיך נאָך מער ארום, ווו איך געפין זיך און איך הייב אָן צו פארשטיין, אז איך האָב מיך פאלנדיק אראָפּגעקייילט אין א טיפן ראוו וואָס געפינט זיך ביי דער באן-ליניע, וועלכע ציט זיך אויף א הויכקייט לענגאויס דעם גאָון.

ווו וועל איך מיך איצט אהינטון? ווי געפינט מען א רעטונג נאקע-טערהייט? איך בין דאָך צווישן קליידער געווען, פארוואָס האָב איך נישט

ארויפגעשעלעפט אויף זיך א מלבוש? איך הייב אָן צו פילן, אז מיין נאקעט קייט האלט איין מיין ווידערשטאנד קעגן דעם ביטערן גורל מיינעם, עס באהערשט מיך א מאכטלאָזיקייט. איך ציטער אינגאנצן. עס קלאַפט א צאָן אָן א צאָן. מיין קערפער באדעקט דער נאכטיקער טוי, וואָס איז צעשפרייט אין דער הארבסטיקער לבנה-נאכט. איך קריג א פארלאנג מיט עפעס זיך צו שיצן קעגן דער קעלט. איך הייב מיך אויף, אָבער כ'קען קוים שטיין. עפעס בין איך אזוי אין גאנצן צעטרייסלעט, אָבער איך טראכט וועגן דעם נישט, איך וויל אצינד זיך נאָר שיצן קעגן דער קעלט, וואָס מאטערט מיך. איך דערזע פון דערווייטנס א וואלד און עס הייבט מיך אָן ציען אהין. דאָרט איז זיכער נישט אזוי קאלט. איך לויף אין דער ריכטונג צום וואלד. אצינד יאָגן מיך שוין נישט די מענטשן-פרעסער צום טויט, אצינד ווער איך גע-יאָגט פון אַן אינערלעכן אינסטינקט, וואָס שטויסט מיך צום וועג פון דעטונג. אין וואלד שטייען ארום מיר אומבאוועגלעכע ביימער, צו וועלכע איך טוליע זיך אונטערשפרינגענדיק פון קעלט, און מיט מיר טאנצט מיט דער שאַטן מיינער. איך קען שוין גוט מיין וואלדישע היים, איך האָב שוין דאָ געטאָגט און גענעכטיקט, איצט האָב איך נישט קיין שרעק פארן ביי-נאכט אין וואלד. אָבער איך בין דאָך נאקעט, און עס וואָלט זיך אזוי גע-וואָלט, אז אלע ביימער זאָלן זיך צוזאמענרוקן און מיך טוליען און מיך פארשטעלן פון דער קעלט, וואָס שניידט מיר דאָס לייב.

פּלוצלינג דערהער איך ווי מען פייפט. עס ענטפערט א צווייטער, א דריטער, אין מיינע אויערן שניידט זיך אריין א געפויפערין. האָט מיך ווער דערזען און לויערט אויף מיר? איך קריך שנעל ארויף ווי א מאלפע אויפן בוים, דערגרייך ביזן שפיץ און קלאמער זיך איין אָן די צווייגן. דאָ וועט מיך שוין קיינער נישט דערזען, און אפילו ווען יאָ וועט מען אנטלויפן, פאר א מאלפע אויף א בוים אין וואלד דערשרעקט זיך יעדער.

זיין איך אזוי אויף די פעסטע צווייגן, וואָס האַלטן מיך פעסט און מיט מיינע הענט דריק איך די צווייגן איבער מיר און שאַקל זיך מיט מיט דעם שפיץ פון בוים, וואָס וויגט מיך אהין און אהער. די ביימער שאַקלען זיך, ווי זיי וואָלטן געשעפטשעט א טרויער-תפילה איבער די יידישע מאסן-קברים אין טרעבלינקע. איך שאַקל זיך מיט מיט

די ביימער, וואָס האָבן זיך צעדאוונט. איך זע איצט אלע טרעבלינקער מתים, איבער וועלכע בלוז די ביימער זענען געבליבן קדיש זאָגן. וויגט מיך אזוי דער בוים און איך הער ווי די בלעטער שושקען זיך און גיבן זיך איבער סודותפול פון איין בוים צום צווייטן, אז איצט בויגט מען זיך אין טרויער פאר די קדושים פון טרעבלינקע.

* * *

עס ווערט ווידער שטיל אין וואַלד. און איך קלאמער זיך מיט די הענט אָן די צווייגן, קעמפנדיק מיט דער טויט־מידקייט און מאכטלאַך־זיקייט, מיט דער ציטערנדיקער קעלט, וואָס וויל מיך פון בוים ארונטער־שלידערן.

לאַנגזאָם פארלירט די לבנה איר נאכטיקע ליכטיקייט אין דעם גרויען פרימאָרגן וואָס פאריאָגט די נאכט. די זון הייבט אָן אויפגיין און צעצינדט מיט אירע נאָלדשטראַלן דעם גרויען פרימאָרגן.

ווידער זון־ליכטיקייט. איך שרעק זיך פאר איר ליכט, אָבער איך גאר נאָך איר ווארעמקייט. און איך קוק טאקע ווי זי טוט זיך דערהויבן, איך וויל זי שוין האָבן איבער מיין בוים, איבער מיין נאקעטן קערפער. די צווייגן זענען נאָך נאס און איך שאקל די טראָפנס אין מיין דורשטיק מויל. איך הער אויף צו ציטערן פון קעלט, אָבער דער הונגער הייבט מיך אָן צו מאַטערן. איך וויל געפינען א וועג צום לעבן. אז איך האָב געפונען א וועג פון טרעבלינקער גיהנום, מוז איך אָנהויבן זוכן דעם וועג צום לעבן. איך קוק מיך ארום, פון מיין בוים זע איך דערפער און קאָלאָניעס און די ברייטע פעלדער אין א זייט פון וואַלד.

וואָס מאכט מען נאקעטערהייט? וועט זיך דאָ אין וואַלד נישט באַ ווייזן קיינער, וואָס זאָל גרייט זיין מיר צו העלפן? נישט פון קיין וואַלד־רויבער טראכט איך איצט, נאָר וועגן אזעלכע, וואָס וועלן מיך אָדער שטויסן צום לעבן אָדער טויטן, אָבער נישט מיט אזא טויט ווי אין טרעבלינקע. עס דערהערן זיך טריט. שנעלע טריט ווי איינער וואַלט געלאָפן. ווער איז דאָס? עס לויפט א הונט. נאָך אים גייט א וואַלד־וועכטער אין א טונקל גרויען אנצוג, אָבער פאר אים האָב איך מורא, דאָס פלעגן די

וועכטער אין וואלד אָנווייזן די דייטשן אויף באהאלטענע יידן. ביי אים קען איך קיין רעטונג נישט געפינען, ער וועט מיך צוריקשיקן קיין טרעב-לינקע. ער פארשווינדט פייפנדיק צום הונט, ווי ער וואָלט מורא געהאט אַליין צו בלייבן אין וואלד.

אזוי זיין איך אויף דעם בוים, פילנדיק ווי דער טאָג פארשווינדט און אויך מיין ביסל כוחות לאָזן זיך מיר אויס, נישט וויסנדיק ווי אזוי צו געפינען א רעטונג אין מיין פארצווייפלטער לאַגע. די זון הייבט אָן פארגיין און איך דערפיל א שרעק פאר דער אָנקומענדיקער נאכט. איך דער-פיל ווי די נאכטקעלט וועט מיך פון בוים אראָפּשמעטערן. אזוי מאטערנ-דיק זיך אין מינע פינסטערע געדאנקען, דערהער איך ווי עס טרייבט ווער בהמות צום אויסגאנג פון וואלד, איך קוק זיך אויפמערקזאם צו און דערזע אין מיין ריכטונג קומען אַן אַלטע פויערטע מיט א קליין פויעריש מיידל, וואָס טראָגט א קוישל אין האנט און די אַלטע פויערטע טרייבט מיט א צווייג די בהמות, וואָס קומען אין ריכטונג פון מיין בוים. איך כאפּ מיך שנעל אויף פון די צווייג, וואָס האָבן זיך שוין אין מיין לייב איינגעשניטן, און הייב אָן שנעל אראָפּקריכן מיט דער זעלבער מאַלפישער שנעלקייט, ווי איך בין אויף דעם בוים ארויף. ווען איך בין אראָפּגעשפרונגען, האָב איך דערהערט אַן אויסגעשריי אָנרופנדיק גאָטס נאָמען...

די אַלטע פויערטע, אָנגעטון אין א פויעריש העמד, וואָס איז בין דער טאליע געווען באצויגן מיט א פויעריש ברייט און לאנג האלב-קליידל, אויף וועלכן זי האָט געטראָגן א פארטוך, האָט פון שרעק פארלוירן פון איין האנט די עקן פון פארטוך, אויסשיטנדיק די וואלד-געוויקסן, וואָס זי האָט געהאט אָנגעקליבן. דאָס פויערישע מיידעלע האָט פעסט-האלטנדיק דאָס קוישל זיך צוגעטוליעט צו דער אַלטער פויערטע, זוכנדיק שוין ביי איר באבען א וויינענדיקע פון שרעק... נאָך א קורצער וויילע געלינגט מיר צו באהערשן זייער שרעק און פארלוירנקייט. איך דערצייל זיי שנעל, פון וואנען איך קום. איך זאָג צו זיי: האָט גאָט אין הארצן און גיט מיר עפעס הילף. די אַלטע פויערטע איז שטארק געירט געוואָרן און האָט מיר געגעבן ברויט און מילך. געגעבן מיר דעם פארטוך צו פארדעקן א האלבן נאקעטן קערפער און אָנגעוויזן מיר דעם וועג אין דער ריכטונג צו דער שטאָט. איך האָב זיך דאן געפונען 16 קילאָמעטער פון סאָקאָלאָוו-קאסאוו.

די פויערטע, וועלכע האָט מיר צוגעזאָגט צו ברענגען נאָך עפעס קליי-
דער אין וואַלד, האָט זיך שוין מער נישט געוויזן. איך בין ווידער אליין
געבליבן אין וואַלד, אָפגעריסן פון דער לעבעדיקער וועלט. דאָך האָט מיר
די ערשטע הילף פון דער אלטער פויערטע צוגעגעבן דערמונטערונג. איך
האָב באשלאָסן, ווען עס וועט צופאלן די נאכט, וועל איך זיך לאָזן אויפן
וועג, אזוי ווי זי האָט מיר אָנגעוויזן. ווען די נאכט איז צוגעפאלן, האָב
איך אָנגעהויבן וואַנדערן איבער די וועלדער אין דער ריכטונג פון דער
שטאָט, לאָזנדיק זיך פירן פון אן אומבאשטימטן גורל. איך האָב געוואנד-
דערט אין וואַלד און די לבנה האָט מיר באלויכטן דעם וועג. א שרעק האָט
מיך באהערשט אין דעם דאָזיקן אויסטערלישן גאנג. איך בין געלאָפן ווי
פון א פאטום געיאָגט.

אזוי וואַנדערנדיק בין איך דערגאנגען צום ראנד פון וואַלד, נישט
וויסנדיק וווּ איך געפין זיך. איך בין ארויס אויף פעלדער און דערזען
שיטערע צעוואָרפענע פויערישע קלאָגניעס. איך באשליס איבערגעבן מיין
גורל אין די הענט פון אזא פויער, אפשר וועל איך ווידער אָנטרעפן אויף
א גוטן מענטש.

שטיל, אויף אלע פיר, עס זאָל מיך קיינער נישט דערזען, קריך איך
צו נאָענט צו א פויערישער ווירטשאפט און באהאלט זיך צווישן א סטויג
אויסגעדראָשענע שטרוי און ווארט ביז דער פויער וועט זיך באווייזן
פארטאָג ארום זיין כאטע.

ליג איך אזוי איינגעגראָבן אין דעם שטרוי, וואָס האָט מיך צוגע-
דעקט און געווארעמט און קען נישט באקעמפן די טויט־מידקייט, איך הייב
אָן דרימלען, ביז איך פאל אריין אין א טויט־מידן שלאָף. אין שלאָף ווער
איך באהערשט פון שרעקלעכע קאָשמאַרן, עס חלומט זיך מיר דער טרעב-
לינקער גיהנום, ווי די מערדער יאָגן מיך נאָך איבער די פעלדער און
וועלדער, און זיי כאפן מיר, ווען איך ליג פארשטעקט אין א לאָך. די מער-
דער שלעפן מיך צום מאסן־קבר אין וואַלד צווישן די זאמדן, איך קאָרטשע
זיך אין דרייען אין טויטלעכע קאָנוולסיעס, און עס דאכט זיך מיר, אז
איך ליג שוין צווישן די טויטע.

* * *

אויפגעוועקט האָט מיך א פויער, ארויסשלעפנדיק מיך פאר א נאקעט ארויסגעשטעקטן פום פון דעם איינגעגראָבענעם שטרויענעם לאָך. איך בין ווי צעטומלט און קען נישט פארשטיין, וווּ איך געפין זיך. איך קום אָבער שנעל צו זיך און דערצייל דעם פויער, פון וואנען איך קום און הייב אים אָן בעטן הילף. ער האָט אויף מיר באקומען רחמנות און פירט מיך ארויף אויף א שטאל־בוידים, גיט מיר אָנצוטון א פאָר הויזן און א פויעריש העמד, באַזאָרגט מיך מיט עסן און מיט וואסער ארומצווואשן די בלוט־פֿלעקן. האָבנדיק שוין צוגעדעקט מיין נאקעטן קערפער און געשטילט דעם הונגער, האָב איך מיך אָנגעהויבן דערפילן צוריק אין מיין מענטשלעכער ראָל. איך האָב דערזען, אז דער שיקזאל פון רעטונג באגלייט מיך. איך האָב ווידער געקרייגן א שטארקן דראנג צו זוכן די וועגן צום לעבן מיט דער בלינדער האָפענונג, אז דער גליקלעכער שיקזאל וועט מיך אויך ווייטער נישט פארלאָזן. ביי דעם פויער בין איך געבליבן אַ גאנצן טאָג צווישן די שטרויענע סנאָפּעט אויפן שטאל־בוידעם.

ביינאכט קומט צו מיר דער פויער און זאָגט מיר, אז איך מוז פאר־לאָזן די באהעלטעניש, ווייל די קאָלאָניסטן ריכטן זיך אויף אַן אַבלאווע מצד די דייטשן. איך פארלאָז דאָס אָרט דאנקענדיק דעם פויער, וועלכער זאָגט צו מיר:

— אז דו ביסט פון טרעבלינקע ארויס, וועט דיך שוין דער טייוול נישט נעמען.

זייענדיק שוין אָנגעטון אין פויערישע קליידער, האָב איך מיך גע־לאָזט אויפן וועג קיין סאָקאלאָוו, ווהיין איך האָב נאָך געהאט 10 קילאָ־מעטער. איך בין געגאנגען דורך וועגן שוין גוט אויסגעטרעטענע דורך טויזנטער יידן, וואָס האָבן דאָ געוואנדערט און געוואָלט געפינען אין פאר־צווייפלונג א רעטונג. איך האָב שוין געקענט יעדן וועגל און שמעגל.

VII

צוריק אין סאקאלאָוו

דערנענטערנדיק זיך צו דער שטאָט, האָבן מיך באהערשט שרעקלעכע געפילן. איך האָב דערפילט א געוואלדיקע פרעמדקייט צו דעם שטעטל, וואָס איז מיר נאָך מיט א קורצער צייט צוריק אזוי אייגן געווען. איך בלייב שטיין, ווי איינער וואָלט מיר דעם וועג פארשטעלט און קען ווייטער נישט גיין. איך זען מיך אוועק אונטער א בוים, וואָס איז געשטאנען נישט ווייט פון דעם וועג אין פעלד. איך טראכט ווו און צו וועמען גיין.

עס הייבט מיך אונטער א קעלט, וואָס שניידט מיינע באַרוויסע פיס, איך לאָז מיך ווייטער גיין און דערנענטער זיך צו דער שטאָט, אָבער שוין דורך דער פוילישער זייט צום מאַרק, צו דער לאַנגער גאס. איר ענדע, וואָס איז אביסל באַרג-אַראָפּ, שניידט דורך א צווייטע גאס, וועלכע פירט פון דער לינקער זייט אויף דער ליפאווע. דאָס איז די גאס, וואָס פירט צום באַנהויף, וועלכער געפינט זיך אן ערך א קילאָמעטער הינטערן שטעטל. די נידעריקע הייזלעך, וואָס זענען אויסגעשטעלט אין צוויי גלייכע רייען פון ביידע זייטן, ענדיקן זיך ביי ברייטע פעלדער. דאָרט רעכנט זיך דער אָנהויב און סוף פון דער זייט שטעטל.

צווישן די נידעריקע הייזלעך אויף דער ליפאווע איז געשטאנען א הויכע נייע געביידע. דאָרט איז געווען די אדמיניסטראַטיווע רעזידענץ פון בירגערמייסטער גראַמס. אנטקעגן דעם מאַדערנעם נייעם הויז איז גע- שטאנען א פארעלטערט היילצערן הייזל מיט נידעריקע אראָפּגעלאָזטע פענ- סטער נאָענט צו דער ערד. דעם צוגאנג צו דעם הייזל האָט אָפּגעטיילט א פארקאן מיט א טויער, וואָס פלעגט זיך עפענען אויף צוויי העלפטן. דאָס נידעריקע הייזל, וואָס איז געווען צוזאמען געבויט מיט האַלץ און חזירים-

שטעלעכלעך, איז געווען צעטיילט אויף א שותפותדיקער וווינונג. פון דער לינקער זייט טיר דורך דער וועראנדע האָט געפירט צו דעם באַלעכאַס פון הייזל, די רעכטע טיר צו דער פּוילישער פּאַמיליע ראַגאַזשינסקי, וואָס האָט דאָרט געוווינט. אָט צו דעם הייזל, וואָס האָט געטראָגן דעם נר. 12, האָבן זיך קאָנצענטרירט אלע מיינע געדאַנקען. מיט די מענטשן, וואָס וווינען אין דער רעכטער זייט אין הייזל, האָבן איך פאַרבונדן מיין גורל און גע- גאַנגען זיך איבערגעבן אין זייערע הענט.

מיט די געדאַנקען בין איך אריין אין סאָקאַלאָו אויף דער פּוילישער זייט. אין שטעטל איז שוין געווען די לעצטע מינוטן פון קענען גיין אין גאַס. עס איז שוין געווען האַרט פאַר די נאַכט־שעהן, אין וועלכע עס איז געווען פאַרבאַטן די ציווילע נאַכט־באַוועגונג. האָבן זיך אלע דורכגייענדיקע געאייילט נישט צו פאַרשפּעטיקן צו קומען אַהיים און איך האָב מיך אויך געאייילט דורך די פּאַר גאַסן. ווי אַ שאָטן האָבן איך זיך געשאַרט ביי די ווענט.

ווען איך בין צוגעקומען צו דעם הייזל, האָט מיך אַרומגענומען אַ שרעק. איך האָב נישט געוואָסט, וואָס איך האָבן צו טון. איך האָבן מיך אַרומגעדרייט ווי אַ הונט אין דער פּרעמד.

דורך די פּענסטער, וואָס זענען געווען פאַרטונקלט, האָבן איך געפּוּרן נען אַ שפּאַרעלע, דורך וועלכער איך האָבן אַריינגעקוקט צו די ראַגאַזשיני-סקים אין וווינונג און דערזען דאָרט אויך זיצן פּרעמדע פּאַליאַקן שכנים, פאַר וועלכע איך האָבן מורא געהאַט זיך צו באַווייזן. נישט קענענדיק זיך דערוואַרטן אויף זייער אַרויסגאַנג, האָבן איך באַשלאָסן דערווייל זיך אויס-באַהאַלטן אין איינעם פון די שטעלעכלעך, וואָס זענען געווען פאַראייניקט מיט דעם הייזל, וואָס איך האָבן זיי זייער גוט געקענט. ביינאַכט זענען די טירלעך פון יעדן שטעלע געווען פאַרשלאָסן, האָבן איך אויפגעריסן אַ ברעט און זיך אַריינגעלאָזט אין אַ פינגסטער לאַך, נישט וויסנדיק, אז איך פאַל אַרויף אויף אַ שלאָפּנדיקן חזיר, וועלכער האָט זיך דערשראַקן און אָנגעהויבן רעווען. דאָס ווילדע שרייען פון חזיר האָט מיך אויך איבער-געשראַקן, אָבער איך האָבן זיך שנעל באַהערשט און אָנגעהויבן קראַצן און גלעטן אים, ער זאָל פאַרשטומט ווערן. אָבער אַ חזיר בלייבט אַ חזיר, ער האָט ווייטער געברומט דורך זיינע הזירישע נאָזלעכער. דאָס האָבן דערהערט

די שטוב־מענטשן פון די ראגאזשינסקיס און עם האָט זיך אימיצער באַ-
וויזן מיט א לאמטערן און איז גלייך אריינגעגאנגען אין שטעלכל. ווען
דער חזיר האָט אָנגעהויבן שפּרינגען אויף דער וואנט פון טירל, האָב איך
זיך פארשטעלט אין א ווינקל נעבן טירל, אז די שיין פון לאָמפּ זאָל אויף
מיר נישט פאלן. אין שטאל האָט זיך באוויזן די פרוי ראגאזשינסקא, וועלכע
האָט גערעדט צום חזיר פון יענער זייט טירל: „וואָס האָסטו זיך אזוי
צעשריען מיין טייער חזיר? וועסט באַלד קריגן עסן, נאָך א פּאָר מינוט“...
די פרוי ראגאזשינסקא האָט אריינגעקוקט צום חזיר, וועלכער איז געשטאַ-
נען ביים אָפענעם טירל, געשמעקט און געברומט צו דער גויע, ווי ער וואָלט
זי נישט געוואָלט אריינלאָזן טיפּער אין שטעלכל.

איך האָב באַשלאָסן אונטערצווארטן, ביז דער חזיר וועט זיך פאר-
שטאָפּן דאָס מויל ביי דער קאָריטע און דאן לאָזן וויסן וועגן זיך.
די גויע איז אוועק, נישט פארשליסנדיק די טיר. זי איז טאקע באלד
צוריקגעקומען מיט אַן עמער געקאָכטע צעריבענע קארטאָפּל און אויסגע-
נאָסן אין דער קאָריטע, וואָס איז געשטאנען נעבן טירל. דער חזיר האָט
אריינגעשמעקט דעם קאָפּ אין דער קאָריטע וואָרטשענדיק, געפאטשט מיטן
פרעסער און פארגעסן אָן מיר.

די גויע איז געבליבן א וויילע זיצן מיטן לאָמפּ אין איין האנט, מיט
דער צווייטער גלעטנדיק דעם חזיר, וואָס האָט צופרידן געפרעסן זיין נאכט-
סעודה.

און איך שטיי נאָך אלץ אזוי איינגעבויגן אין פינסטערן ווינקל,
האלט איין מיין אָטעם, און קען נאָך אלץ נישט אויסרעדן קיין וואָרט,
ווי איך וואָלט דאָס לשון געהאט פארלוירן.

ווען די גויע האָט אָנגעהויבן אוועקנעמען דעם לאָמפּ נעבן טירל,
אונטערברומענדיק א פּאָר ווערטער צום חזיר, האָב איך מיך אינסטינקטיוו
אָפּגעריסן פון אָרט און פארהאלטן דאָס טירל, וואָס זי האָט שוין געהאלטן
ביים צומאכן. די גויע, מינענדיק אז עם ליגט עפעס צווישן טירל, האָט
אָנגעהויבן נאָכקוקן, צוליבטנדיק און אין דעם מאָמענט דערזען מיין האנט.
זי איז אָפּגעשפרונגען אין שרעק, קוקנדיק צעמישט אויף מיר, וווּ איך בין
שטיין געבליבן, זיך איינגעבויגן אין אָפענעם טירל. דערהערנדיק מיין נאָמען,
פון וואָס זי האָט מיך גלייך דערקענט, האָט זי געהאלטן אין איין דער-

מאָנען גאָטס נאָמען, שווער אָטעמענדיק פון איבערגעלעבטן שרעק, מיר גענדיק אז דער טייוול האָט זיך איר באוויזן...

ווען זי האָט זיך אביסל באַרואיקט, האָט זי מיך איבערראשט גע-
פרעגט, פון וואנען איך קום אהער אין דעם שטעלכל און מיט אזא אויס-
זען. ווען איך האָב איר אין אָפּגעהאקטע איינצלנע ווערטער דערציילט,
פון וואנען איך קום, איז די פּויערטע אָן איבערראשטע אריוון אין דער
ווינונג און געהייסן מיר צווארטן אין שטעלכל, ביז זי וועט ווידער קומען.
אין א קורצער צייט ארום איז זי ווידער צוריקגעקומען אין באַגלייטונג
פון איר זון פלאָריאן און זיי האָבן מיך אריינגעלאָזט אין א פינסטער ווינקל
צווישן האַלץ און געהייסן צווארטן, ביז די שכנים וועלן פארלאָזן די
ווינונג. ווארטנדיק אין דעם פינסטערן ווינקל, האָבן מיך געפּיניקט פאר-
שידענע געדאנקען, איך האָב פארשטאנען, אז צווישן דער משפּחה אין
דער ווינונג וועט ערשט באַטראכט ווערן, וואָס זיי זאָלן מיט מיר טון,
אָדער מען וועט מיר געבן צייטווייליקע הילף און הייסן גיין ווייטער, ווידער
זוכן גליק אין פעלד, אָדער זיי וועלן עפעס טון פאר מיר. איך האָב געפּילט,
אז דער גורל מיינער ליגט אין די הענט פון די מענטשן.

אין א צייט ארום האָט זיך באוויזן צו מיר די פרוי ראנאזשינסקא
איבערדרייסנדיק מינע מחשבות און מיר דערקלערט, אז זיי האָבן באַשלאָסן
מיר צו געבן הילף, נאָר צוליב מיין פּלוצלינג באוויזן זיך זענען זיי נאָך
צו דעם נישט פארגעברייט און צוליב קאָנספּיראציע פאר זייער באַלעבאָס
און שכנים וועלן זיי מיך דערווייל באהאלטן אין אן אנדער אָרט. זי האָט
מיך אריינגעפירט אין אן ענגער שטייג צווישן צוויי שימערע ווענטלעך,
וואָס האָבן אָפּגעטיילט דעם חזיר-שטאל פון א האַלץ-סקלאד, דאָרט אויסגע-
לייגט שטרוי און מיר געגעבן אן אַלטן פּאלטן זיך איבערצודעקן. זי האָט
מיר געברענגט עסן. פארלאָזנדיק דאָס אָרט, האָט זי מיר געזאָגט, אז דורך
דער נאכט וועלן זיי באַשטימען וואָס ווייטער צו טון מיט מיר. בלייבנדיק
אליין אין דער דאָזיקער שטייג, האָב איך א גאנצע נאכט נישט געקענט
איינשלאָפּן און נאָר געטראכט וועגן מיין פּאַרצווייפּלטער לאַגע.

די ראנאזשינסקיס האָבן געשטאמט פון פּוויזנער גענוט, פון א קליין
שטעטל אין קרייז וואַלמישין.

ווען די דייטשן האָבן אָקופּירט פּוילן און פּאַראייניקט די מערב-

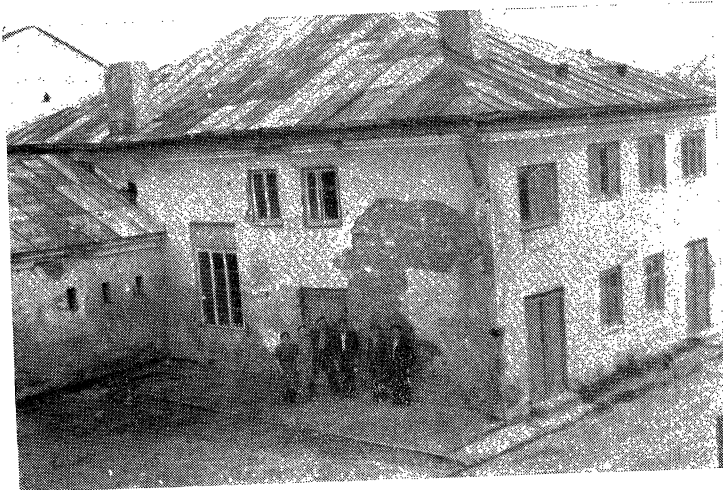
טיילן צום דרוטן רייד, האָבן זיי גלייכצייטיק מיט צוואנג געוואָלט גער-
מאניזירן די דאָרטיקע פּוילישע באפעלקערונג, וואָס האָט געווינט אמ-
מיינסטן אין יענע געביטן נאָך פון פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה.
א סך פון די דאָזיקע פּאָליאקן, וועלכע האָבן נישט געוואָלט פאר-
לירן זייערע פארמעגנס, האָבן פארשוועכט זייער נאַציאָנאַלן פּאַטריאָטיזם
און זיך געלאָזט „פּאַרדייטשן“ מיטן איינשרייבן זיך אלס „פּאָלקס־דייטשן“.
די דאָזיקע „פּאָלקס־דייטשן“ זענען נישט בלויז געבליבן ביי זייער אייגנ-
טום, נאָר אויך נאָכמער בארייכערט געוואָרן פון דעם פארמעגן, וואָס איז
געוואָרן אוועקגענומען פון די פּאָליאקן, וועלכע האָבן זיך נישט געלאָזט
נערמאניזירן און „אויסגעזידלט“ געוואָרן אין קאָנגרעס־פוילן אין א. ג. „גע-
נעראל גווערנעמענט“.

צו די לעצטע האָט אויך געהערט די פּאַמיליע ראנאזשינסקי, וואָס
איז פּאַרטריבן געוואָרן מיט נאָך פיל אנדערע פּאָליאקן קיין סאָקאַלאָוו און
געווינט אויף דער ליפּאווע גר. 12. די דאָזיקע פּאַמיליע איז באשטאנען
פון 6 פּערזאָן.

דער אלטער ראנאזשינסקי, שוין איבער די פּופציקער, אביסל גרוי-
לעך, א הויך־וואָקסיקער מיט א פּאָר ברייטע פלייצעס, מיט א מאַט־רונדיק
פנים, וואָס איז שטענדיק ערנסט געווען, טייל מאָל אָנגעכמורעט, נישט
אויס בייזקייט נאָר צוליבן ווייניק רעדן. געמאכט האָט ער דעם איינדרוק
פון א פּלעגמאַטיקער, צוליב זיין קנאפער באוועגעלעכקייט, ליב געהאַט רז
ארום זיך, פיינט געהאַט זיך אויפצורעגן, בכלל געווען א מענטש מיט גע-
זונטע גערוון. אמבעסטן פּלעגט ער זיך פּאַסן מיט זיין פּאַרטראַכט פנים
ביי זיין שרייבטיש, ווו ער פּלעגט אָפט נאָטירן אין זיינע ביכער די אר-
בעט־ענינים אלס בוי־מייסטער, ארום אים האָט דאן געמוזט זיין א דורכ-
אויסיקע רואיקייט, וואָס די שטוביקע האָבן שוין געווסט. אליין א שווי-
גער, פּלעגט ער ליב האָבן די אנדערע מאכן רעדעוודיק וועגן פּאָליטישע
נייעסן, וועגן דער לאַגע אויף די פּראָנטן, וואָס פּלעגן דאן געהיים דיס-
קוטירט ווערן. ער אליין פּלעגט ווייניק ליידנשאפט ארויסווייזן ביי אָט די
פּראַגן, נישט צוליב פּאַסיווקייט און ווייניק אינטערעס צו דעם, נאָר אזוי
איז שוין געווען זיין נאַטור. ער פּלעגט טאָלערירן א צווייטנס רייד און
לאָזן א סך מאָל ווארטן אויף זיין ענטפער.

דער אלטער בית-המדרש, ווו עס געפינט זיך איצט די סאָקאלאָוער
שטאָט־פּאַרוואַלטונג

דער אמאָליקער נייער בית-המדרש, וואָס איז היינט א קלוב־לאַקאַל

אממיינסטן פלעגט ער פון זיך לאָזן הערן, ווען עס פלעגט צו רייד קומען וועגן דעם, צי די דייטשן וועלן פארשפילן דעם קריג. ביי דער פראגע פלעגט ער ברעכן זיין שווייגן און מיט פאקטן און ציפערן פלעגט ער וועלן איבערצייגן, אז די נאציס קענען די מלחמה נישט געווינען. ער איז געווען א פארביסענער שונא פון די דייטשן. זייער טפלה איז ביי אים פארוואנדלט געוואָרן אין א שטארקן גלויבן. ביי די פראגן האָבן א סך צווייפלער גע-וואסט, אז מיט יוזעפן דארף מען צושטימען.

ער האָט ארויסגעוויזן א סך מיטלייד מיט ליידנדיקע נאצי-קריבנות און ביי זייער א סך פאלן איז ער זיי געקומען צו הילף.

זיין פרוי, אויסער מיט איר גוטער נאטור, האָט זיך מיט א סך אייגנ-שאפטן דיפערענצירט פון איר מאן. העכער פערציק יאָר אלט, מי-טעלע ווקס און זייער א באוועגלעכע. א קאָפּ בלאַנדע האָר מיט א שרונט אין מיטן פארקעמט, א לענגלעך פנים מיט א פאָר בלויע קלוגע אויגן. גאנץ אָפט א שמיכלדיקע און א בארעדעוודיקע. דער שמיכל פלעגט איר אביסל פארברייטערן איר אָפגעצויגן פנים, אין וועלכן מען האָט דערקענט פיל מענטשן-ליבע און גוטאהרציקייט. זייער א פרומע, נישט דורכגעלאָזט קיין טאָג, אז זי זאָל נישט זיין אין קלויסטער.

די צוויי דערוואקסענע טעכטער האָבן שטארק כאראקטעריזירט די דיפערענצירטע אייגנשאפטן פון זייערע עלטערן. די עלטערע, אירענא, פון א יאָר דריי-פיר און צוואנציק, האָט דערמאָנט די אייגנשאפטן פון איר מוטער מיט איר אויסזען, מיט איר אימפולסיווער באוועגלעכקייט, מיט איר געלעכטער, וואָס פלעגט זיך צעקלינגען אין דעם קליינעם שטיבל. זי פלעגט שטענדיק די מוטער באגלייטן אין קלויסטער, פון וואנען זי פלעגט קומען אן ערנסטע נאָכן מתודה זיין זיך פארן גלח. מיט איר גוטאהרצי-קייט האָט זי זיך מיר געלאָזט דערקענען ביים זאָרגן וועגן מיין באקוועמ-לעכקייט אין מיין שפעטערדיקער באהעלטעניש.

די צווייטע שוועסטער, די יינגערע, ביי די צוואנציקער (איר נאָמען האָב איך פארגעסן), האָט געהאט דעם פאָטערס מאַסיוויקייט און די הויכע פיגור. זי פלעגט א סך ליענען, ביי וואָס זי האָט אמבעסטן געברענגט צום אויסדרוק איר שטילקייט. אביסל שפעטער האָט זי מיך געלערנט מיט פיל ערנסטקייט די קריסטלעכע תפילות פון איר געבעטריבליך, וועלכעס זי האָט

מיר מיטגעגעבן אלס אָנדענק און סגולה אויף מיין וואַנדער־וועג אלס פּאָליאָק. זי פלעגט מיר אָנזאָגן, אז איך זאָל אָן די תּפִּילות נישט פּאַרנעסן, ווייל דאָס וועט מיר פּאַרלייכטערן אין מיין שווערן וועג, וואָס שטייט מיר נאָך פּאַר. זי איז געווען זייער רעליגיעז און אַרויסגעוויזן א סך מענטשן ליבע.

די צוויי שוועסטער מיט די פֿיל קאָנטראַסטן אין אויסזען און כאַראַקטער האָט אָבער פּאַראַיניקט איין געמיינזאַמער שטריך — זייער גוט האַרציקייט און אויפריכטיקע קעגנזייטיקע ליבע.

זייער ברודער פּאָריאָן, א הויכער, א שלאַנקער, אַן אויסגעצויגענע פּיגור מיט א האַלב קיילעכדיק יונג פנים. ווען ער פלעגט אַריינקומען דורך דער נידעריקער טיר אין קליינעם שטיבל, האָט עס אויסגעזען ווי ער וואָלט זיך געבויגן פאַרן כריסטוס־בילד, וואָס איז געהאַנגען אויף דער וואַנט אַנטקעגן. ער פלעגט גיין מיט א פּוּזנערישער שטאַלצקייט, ווי ער וואָלט געוואָלט נאָך מער אויסציען זיין אַריבערגעוואַקסנע קייט. ליב געהאַט זיך צו מאַכן ערנסט, כדי אַרויסצורופֿן דורך דעם אַכטונג פון פּרעמדע מענטשן צו אים. אָבער אין שטוב פלעגט ער זיין שטיפּעריש מיט דעם קליינעם יורעק און א סך מאָל אויספֿילן די שטוב מיט זיינע פּרילעכע שטיקלעך... ווען פּאָריאָן פלעגט אָנקומען, פלעגט מען שוין דערהערן זיין אונטערפּייפֿן ביים דערנענטערן זיך צום הייזל. מען פלעגט אים אָפט זען אין א געטויש־טער שטימונג. דאָ הערט מען אים דערציילן א סענסאַציע פון שטעטל אָדער פון דער וועלט, דאָ הערט מען אים דערציילן א ווייז. אביסל שפּעטער זיצט ער שוין אַן ערנסטער ביים טישל, איבער זיינע פלענער־צייכענונגען אלס געוועזענער שילער פון א בוי־טעכניקום, צוזאַמען מיטן פּאָטער שטודירט ער דעם פּלאַן פון א פּרישער בוי־באַשטעלונג פון דער שטאָטישער מאַכט.

דאָס וואָס ער איז דערצויגן געוואָרן אין די מערבֿ־געביטן פון פּוילן האָט אויף אים אַרויפגעלייגט א באַזונדערן חותם. און ער פלעגט זיך טאַקע דיפּערענצירן פון דער אַרטיקער מזרח־דיקער פּוילישער באַפֿעלקער־רונג אלס פּאַזנאַניאַק. דאָס פּאַרטרייבן די פּאָליאַקן פון זייער אייגנטום האָט אויף אים נאָך שטאַרקער געוורקט און אויף זיינע פּאַטריאָטישע געפּילן, וואָס האָבן אין אים דערוועקט א שטאַרקן האַס צו דער גערמאַנישער ראַסע. ער האָט שטענדיק ליב געהאַט אָנצוזאָגן מפּלהם פון די דייטשן

אויף די פראַנטן. ער פלעגט זיך אָפט פארשאפן געהיימע ליטעראטור און דאָס פאַרלייענען פאר די שטוביקע. ביים העלפן פארשאפן מיר א פוילישן דאָקומענט האָט ער דורכגעפירט א דרייסטע און געוואגטע האנדלונג, וועגן וואָס איך וועל ווייטער דערציילן.

דער יינגסטער פון דער משפחה איז געווען דער זעקסיעריקער יורעק. ער איז געווען פלינק און רירעוודיק און פלעגט זיך אומעטום באַוועגן, אים פלעגט זיין ענג אין שטוב, ווו ער האָט זיך געפילט ווי א פויגל אין א שטייג. ווען ער פלעגט ארויסגיין אין דרויסן ארום דעם הייזל זיך צו שטיפן, האָט ער שוין אָפגעטון אַזעלכע זאכן, אלע זאָלן וויסן, אז יורעקל איז דאָרט געווען.

וועגן די יידן האָט יורעקל געוויסט, אז די דייטשן האָבן זיי אלע אויסגעשאָסן. ער האָט נאָך אפילו געקענט נאָכמאכן, ווי שנעל די ביסקן-שאָסן האָבן געפוקעט, ער געדענקט נאָך ווי דאָס שטיבל פלעגט א ציטער טון ביי די גראַנאַט-אויפרייסן און אפילו ביינאכט האָבן די דייטשן געשאָסן די יידן, און ער פלעגט זיך דרייען אין בעט צוגעטוליעט צו דער מאמע און נישט געקענט איינשלאָפן.

יורעקל פלעגט אפילו נאָך דערציילן, וועלכע באקאנטע יידן זיינע שטוביקע האָבן דערקענט צווישן די געטריבענע צו דער באן קיין טרעבלינקע. און ווען די מאמע האָט אים דערציילט שטיל אויפן אויער, אז ער זאָל נישט אויסזאָגן, אז ביי זיי געפינט זיך א ייד באהאלטן, ווייל די דייטשן ווילן אים שיסן, פלעגט ער ארומטראָגן ביי זיך דעם סוד און קיינעם אין דרויסן נישט דערציילן.

שפעטער, ווען ער האָט זיך מיט מיר נאָך גענטער באקענט און פאר-היימישט, איז יורעקל געוואָרן מיין ליבלינג אין דער באהעלטעניש, ווו ער פלעגט זיך אָפט צו מיר באווייזן. א לענגערע צייט איז מיר געלונגען אָפצוהיטן אין מיין וואנדער-וועג דאָס מעסערל און שפיגעלע, וואָס יורעקל האָט מיר מיטגעגעבן אלס אַנדענק.

אָט צו דער דאָזיקער פאמיליע האָב איך דעם 12טן אָקטאָבער 1942 זיך איבערגעגעבן און געזוכט א רעטונג אין מיין פארצווייפלטער לאגע. דאָס ערשטע געפיל פון האָפענונג האָב איך אָנגעהויבן דערפילן אין דער שטייג, וואָס האָט פאר מיר געדינט אלס צייטווייליק באַהעלטעניש

דורך דער ערשטער נאכט. דאָרט בין איך געלעגן א לאנגע צייט אין שלאָפֿ-
לאָזיקייט און געטראכט, וואָס די גוטע מענטשן וועלן באשטימען מיט מיר
ווייטער צו טון.

אזוי בין איך געלעגן אין דער שמאָלער שטייג צווישן די ווענטלעך
אויף דער ערד, וואָס איז געווען באדעקט מיט א סנאָפֿ שטרוי, איינגע-
קאָרטשעט די פיס אונטערן קורצן כגד, איבערגעדעקט איבערן קאָפֿ און
טראכט און קען זיך נישט גלויבן, אז איך געפין זיך שוין אונטער א דאך,
פארשטעלט פון אלע פיר זייטן, אז איך האָב שוין, ווער עס זאָל זאָרנן
פאר מיר. איך ליג מיט אָפֿענע אויגן אין דער פינסטער און מייז, אז איך
הלום.

איז עס טאָקע ווירקלעך? בין איך שוין פון גיהנום ארויס? לוערט
שוין קיינער נישט אויף מיר?

שׂרשׂש — ווער פייפט דאָס איצט ארום מיר? בין איך נישט אין
וואַלד? זענען נישט ארום מיר די וואַלד־מענטשן, וואָס רופן זיך פייפנדיק?
ניין, דאָס האָט זיך איצט צעבלאָזן א הארכטיקער נאכט־ווינט און שניידט
זיך פייפנדיק אין די שטאל־ווענטלעך און רייסט זיך אריין דורך די שפּאָ-
רעס ארונטערקריכנדיק אונטער מיין כגד.

אויפן שטרויענעם דאך ברעכן זיך צעבלאָזענע שטרויען פון ווינט
און קלאַמערן זיך, ווי זיי וואַלטן זיך נישט געוואַלט מיטן דאך צעשיידן.
אין שכנותדיקן הינער־שטעלכל דערשרעקט זיך א שלאָפנדיקע הונ
אויף איר נאכטיקער הינער־נעסט, קלאַמערנדיק זיך מיט די שפיציקע נעגל
אויף דעם דרענגל, פאָכענדיק מיט די פליגל, איינצוהאלטן דאָס גלייכגע-
וויכט, נישט ארונטערצופאלן.

צופיסנס איבער דעם ווענטל צווישן האַלץ שפילן זיך מייז, קוויטשענ-
דיק און דראַפֿענדיק זיך צווישן די האַלץ־לופֿעס. צוקאָפֿנס ליגן חוירים
און בלאָזן שנאָרכנדיק פון די חזירישע נאָזלעכער, הנאה האָבנדיק פון
זייער נאכט־שלאָפֿ.

פון דער גאס הערן זיך זעלנערישע טריט פון דער זשאנדארמערע,
וואָס היט די נאכט־ארדענונג פון די אויסגעשטאָרכענע גאסן, אונטער-
ברומענדיק צום טאָקט א זיגעריש מיליטעריש לידל.
און איך קאָרטשע זיך נאָך מער איין אין דרייען אונטער דעם כגד,

וואָס באַדעקט מיין צעהאַקט לייב און דערוואַרעמט צוביסלעך מיינע צע-
בראַכענע גלידער.

און מיר איז אזוי גוט אצינד אין דער שטייג, וואָס שיצט מיך קעגן
הפּקרדיקן דרויסן, איך ליג מיטן קאָפּ איבערגעדעקט אין דער פינסטערניש
און מיר דאַכט זיך, אז נישט קיין חזירים שלאָפן נעבן מיר, נאָר מענטשן
שלאָפּנדיקע סאַפּען אזוי, און איך ווער מיטגעריסן און שלאָף איין.
אין שלאָף חלומט זיך מיר מיין קליין שטיבעלע אין געטאָ, וווּ איך
ליג אין בעט א קראַנקער און מיין פרוי שטייט איבער מיר, האַלטנדיק
מיין האַנט און טרייסט מיך מיט אזוי פיל ליבע און טרייהייט, וואָס מאַכט
מיך פאַרגעסן אָן מיינע שמערצן. איך דערפיל די אידילישע שטוביקע וואַ-
רעמקייט, וואָס היילט מיינע ווונדן, איך פאַרגעס דאָס טרויעריקע לעבן
און עס פילט מיך אָן מיט פרייד פון האָפּענונג צו די צייטן פון גליק און
פרייהייט וואָס וועט קומען.

נעבן מיר ליגט מיין 4-הדשימדיק עופּהלע און זינגט צו מיר מיט
די ווונדערבארע קינדערישע טענער, שפּילנדיק זיך מיט די פּיסלעך און
הענטלעך, וואָס גיסט זיך צונויף אין איין האַרמאָניע פון קינדערישן גע-
זאַנג. און איך ווער באַהערשט פון פּאַטערלעך גליק, און דאָס מאַכט מיך
פאַרגעסן אָן אלעס וואָס שלעכט איז, עס קומען צו מיר מיינע ברידער
און שוועסטער, עס באַזוכן מיך חברים און פריינט, וואָס זאָרגן זיך וועגן
מיין געזונט.

און איך ליג א צופרידענער פון די טרייסט-ווערטער. איך פיל, אז
איך בין נישט אליין אויף דער וועלט און פיל דאָס גליק פון ליבע און
טרייסט. די נאָענטקייט פון אלע וואָס זענען מיר אזוי ליב און טייער.
אין מיטן דערפיל איך פּלוצלינג שטאַרקע שמערצן. איך וויל זיך
אומקערן פון דער זייט אויפן רוקן גלייך אויסציענדיק זיך. עס כאַפט מיך
אַרום אַ ציטערניש פון קעלט און ווייטיק, אין האַרדז הייבט מיר אָן שטיקן,
איך קען זיך נישט באַפרייען פון דעם שווינדלען אין די אויגן. ענדלעך
האָב איך דערזען דאָס גרויע טאָגליכט פאַר די אויגן און איך האָב דער-
פילט ווי די חזירים נאָרען זיך שוין אין זייער פייכטן מיכט.
ווען דער האָן האָט גענומען קרייען אויף טאָג, האָב איך ערשט אָנ-
געהויבן דערפילן, וווּ איך געפין זיך, און געבליבן זיצן אין פאַרגליווערונג

און נישט געקענט קיין טרער לאָזן, וואָס זאָל מיר לייכטער מאכן דאָס שוועריקייט וואָס האָט מיך געפרעסט צום דערשטיקט ווערן.

איך האָב ערשט אָנגעהויבן פארשטיין, אז איך קום פון טרעבלינקע, און דאָרט זענען פארטרוקנט געוואָרן מייע טרערן-קוואַלן, דאָרט בין איך פארגליווערט געוואָרן, פארלירנדיק דאָס געפיל און אייגנשאפט פון לאכן דורך פרייד און וויינען פון טרויער; געבליבן בין איך בלויז ביי א טעמפן ווילן צום לעבן, געשטויסן פון אַן אומבאוואוסטער קראפט.

אזוי זייענדיק ארומגענומען מיט א שווערער אומהיימלעכקייט, וואָס האָט געפרעסט און געריסן, וואָס האָט מיך געשוידערט, קראמפנדיק זיך אין קאָנוולסיע, האָב איך דערפילט, ווי פרוי ראנאזשנסקי שטייט איבער מיר איינגעבויגן און וועקט מיך ווי פון אַ לעטארגישן שלאָף.

ווען איך האָב שוין פארשטאנען, וואָס זי רעדט צו מיר, האָב איך דערהערט, ווי זי גיט מיר איבער, אז זיי האָבן פאר מיר צוגעגרייט אַן אָרט אין דער וויוונג אלס באהעלטעניש און הייסט מיר שנעל מיטגיין מיט איר.

מיר איז אָבער שווער געווען זיך צו אויפצוהייבן, עס האָט מיר אין קאָפּ געדרייט פון דער נאכט, איך האָב געפילט, אז עס גייען מיר ארויס אלע ווייטיקן. די גויע קוקט מיך אָן אביסל אין פארלעגנהייט און פרעגט מיך, צי כ'בין קראנק.

— ניין, זאָג איך, נאָר אביסל נאָך איבערגעשראָקן פון טרעבלינקע... איך האָב פארשטאנען, אז אלס קראַנקער האָב איך שוין מער נישט קיין אָרט אויף דער וועלט. די גויע נעמט מיך אָן פאר א האנט און העלפט מיר זיך אויפהייבן, זאָגנדיק:

— היינט ביינאכט וועסטו זיך בעסער אויסשלאַפן, ווי זי וואָלט געוואָלט צו גאָרנישט מאכן מיין אויסזען און צעבראָכנקייט. איך בלויב שטיין און שאַקל זיך אויף די פיס ווי א שכורער. אָבער איך שטרענג זיך אַן מיט אלע כוחות צו מאכן אן איינדרוק פון אַ געזונטן. די גויע זאָגט מיר שטיל, אז זי וועט פריער גיין, און איך זאָל נאָכקומען אליין אין דער וויוונג, בכדי עס זאָל נישט זיין אויפפאלנדיק פאר איר באלעבאָם. זי פארשווינדט מאכנדיק מיטן פינגער נעבן מויל, אז איך זאָל זיך פארשטיין אויף איר פאָרזיכטיקייט. נאָך אַ פאָר מינוט ווארטן האָב איך מיך שנעל

אריינגעכאפט צו די ראגאזשינסקיס מיט א געמאכטן שמייכל, אז עס איז מיר געלונגען די פאָר טרויט זיך דורכצושמוגלען, קיינער זאָל מיך נישט זען. איך בין שטיין געבליבן אין א קליין צימערל, וווּ עס האָט געפירט דער אריינגאנג. דאָס צימערל האָט געדינט אלס קיך. ארומגעשטעלט מיט א ביסל אלטמאָדיש קיכנמעכל, וווּ א קרעדענצל אויף געפעס. אנטקעגן דער טיר, לענגאויס דעם גאנצן צימערל, איז געשטאנען א דין ווענטל מיט פאפיר באקלעבט, וואָס האָט אָפגעטיילט א טייל פון קיכל. נאָכן ווענטל האָט געהאָנגען א פאָרהאנג, וואָס האָט געפירט אלס אריינגאנג צו א האַלב טונקל חדרל, דאָרט איז געשטאנען א בעט, וווּ יוזעף איז געשלאָפן, אין ווינקל צופוסן איז געשטאנען א טיפער קאסטן אויף קארטאָפֿל, נעבן קאסטן, א שטרויענער קויש אויף ברודיקע וועש.

די ראגאזשינסקי, וואָס איז אליין געווען אין קיכל, האָט מיר אָנגעוויזן האַלב ערנסט און האַלב שמייכלענדיק, זאָגנדיק שטיי, נישט איר בערצוועקן די שלאָפנדיקע, אז אין דעם חדרל, הינטער דעם ווענטל, וועל איך האָבן אַן אָרט וווּ זיך צו באהאַלטן, און קוקט זיך ארום, צי קיין פרעמד אויער הערט נישט אונטער. וועלנדיק מאכן מיך באוועגעך און רירעוודיק, זאָגט זי צו מיר שטיי אוועקפירנדיק מיך פון דער טיר:

— שנעל וואש דיך ארום, איידער די שטוביקע וועלן פון די בעטן ארויס.

אין דרויסן האָט שוין געטאָגט, אָבער אין דעם צימערל איז נאָך דאָס פענסטערל פארטונקלט, באלויכטן פון נאכטליכט און איך וואש מיך שנעל ארום מיט ווארעם וואסער פון א שיסל, וואָס איז געשטאנען אין א ספעציעל געריימט דראָטן טישל. איך פארשטענדיק זיך מיט איר אויפן ווינקל, נישט שטערנדיק די סודותפולע שטילקייט. נאָכן אָפּוואשן זיך די הענט און דאָס פנים, קריך איך אריין אין א פאָר מיליטערישע שיד, וואָס זענען שוין געשטאנען פאר מיר גרייט. אָפּזייענדיק דאָס וואסער פון די געקאכטע קארטאָפֿל, זאָגט זי צו מיר פון דער פארע ארויס:

— אנדערע מלבושים וועט מען דיר שפעטער געבן אין דער בא- העלטעניש.

שנעל און רירעוודיק כאפט זי א טעלער און א שיסל אוועקשטעלנדיק אויפן טישל, וווּ עס איז געשטאנען א קליינער אייזערנער צלם און מאכט

פול די שיסל מיט מולכזופ און דעם טעלער מיט קארטאָפּל, פון וואָס עס צעטראַגט זיך א פארע אין דער הויך, ווי די כלים וואָלטן נאָך געשטאַנען אויפן קאַכנדיקן קיכל. א הונגעריקער זעץ איך מיך עסן, פארכשופט פון דעם גוטן ריח. פון מיין שארפן קלאַפן צופיל מיטן לעפל ביים אָננעמען די קארטאָפּל, הייבט זיך אַן יוזעף צו דרייען אין בעט, אן איבערגעוועקטער גענעצנדיק, ווי עס וואָלט אים נאָך צוגעפעלט אביסל שלאָף.

ער דעקט אויף דעם פאָרהאנג זשמורענדיק די אויגן פון דעם ליכט. איך זאָג אים: „גוט מאָרגן“, האַלטנדיק אין מיטן אראָפּשלינגען א הייסע קארטאָפּל.

— נו, וואָס הערט זיך עפעס אויף יענער וועלט? — פרעגט ער מיך מיט א גלייכנילטיקייט פאָררייכערנדיק א סיגארעט.

— אויף דער וועלט איז בעסער, ענטפער איך אים — ווישנדיק זיך מיין פארשוויצטן שטערן פון שנעלן עסן.

יוזעף גייט ארויס פון בעט האַלב־אָנגעטון און זעצט זיך אוועק נעבן קיכל, אריינארפנדיק צוריק די שטיקלעך קוילן, וואָס זענען ארויסגעפאלן פון ברענענדיקן אייוועלע. יורעקל עפנט אויף די טיר פון שלאָף־צימער, שמעקט אריין זיין בלאָנד קעפעלע און קוקט זיך ארום פינטלענדיק מיט די אייגעלעך, נישט פארשטייענדיק פארוואָס ביי אים אין שלאָפ־צימער איז שוין טאָג און אין דער קיך איז נאָך נאַכט, אָבער די מוטער הייסט אים שנעל אריין צוריק אין בעט.

פון דער שכנותדיקער טיר הערט מען ארויסגיין דעם באלעבאָס איינ־זאפנדיק די שאַרפע פרימאָרגן־לופט.

ווען איך בין שוין פארטיק געווען מיטן עסן, לאָזט די גויע א וויילע שטיין דעם טאָפּ מיט קארטאָפּל, וואָס זי האָט שוין געהאט גרייט צו טראָגן אין שמעלכל פאר די חזירים און פירט מיך אריין אין דעם האַלב־טונקלען חדרל הינטערן ווענטל, זאָגנדיק צו מיר מיט א שמייכל, אז דאָ וועט זיין מיין באהעלטעניש. אריינברענגענדיק א בענקל, זאָגט זי:

— רו דיך אויס, זע אָבער, אז קיינער פון די פרעמדע אין שטוב זאָל דיך נישט באַמערקן און פון דיר נישט הערן. ווען נויטיק איז... — ווייזט זי מיר אַן אויף א לאָך צווישן וואנט און קאסטן קארטאָפּל, און פארשווינדט שמייכלענדיק אויף דער אנדערער זייט פאָרהאנג צו איר אַרבעט.

אין דעם קיך־שטיבל נעמט יוועף אראָפּ פון פענסטער דאָס פאר־
 טונקלונגס־פּאפּיר, פארלעשט די נאכט־ליכט און פון איבערן ווענטל, וואָס
 איז נישט דערגאנגען צום סופּיט, רייסט זיך אריין אין חדרל א טאָג־ליכט.
 דאָס דערנעבנדיק ברענענדיקע קיכל אויף דער אנדערער זייט טיילט צו
 פאר מיר אויך א שפּאָר ביסל ווארעמקייט. איך זען מיך אויפן בענקל,
 הנאה האָבנדיק פון דעם, וואָס די מענטשן זאָרן פאר מיר. נישט קלערנ־
 דיק, וואָס מאָרגן וועט זיין, זיך איך א צופרידענער און ווער אָנגעשטעקט מיט
 א געפיל פון האָפענונג אויף שפּעטער. פון שלאָפּצימער הערט זיך א באַד־
 וועגונג. יורעקל לאָזט פון זיך הערן, ער דערפרייט זיך מיטן אָנקומענדיקן
 טאָג. הינטער דעם ווענטל, וווּ איך בין געזעסן, איז געווען פול מיט שפּאַר־
 רעם, וועלכע זענען געווען פארקלעפט מיט פאפּיר. אין דעם פאפּיר האָב
 איך אויסגעשטאַכן לעכלעך. איך האָב געוואָלט זען, צי דורך דער טיר
 קומט נישט אריין קיין פרעמדער, פאר וועלכן איך דארף זיך אויסהיטן
 מיט א מינדעסטער באוועגונג הינטערן ווענטל. דורך די לעכלעך האָב איך
 אלץ געזען און דאָס האָט מיר פארשאפט א געפיל, אז איך בין נישט אליין.
 א חוץ דעם האָב איך געוואָלט אַבסערווירן יעדן פון די שטוביקע. איך
 זע דורך די לעכלעך, ווי דאָס קיך־שטיבל איז פארפולט געוואָרן מיט אלע
 שטוביקע פון דער פאמיליע, וועלכע מאכן זיך גרייט צום פרישטיק. איך
 זע ווי אלע פריש־אָנגעקומענע פון שלאָפּצימער ווינקען זיך איבער מיט
 דער מוטער, וועלכע ווייזט זיי אויפן ווענטל צושאַקלענדיק מיטן קאָפּ, אז
 איך געפין זיך שוין דאָרט.

יורעקל, וועלכער פארשטייט זיך שוין גוט אויפן ווינק, ווערט ניר
 געריק און כאפט א קוק צו מיר דורכן פאָרהאנג, ער דערזעט אָבער נישט
 מיין שמייכל צו אים און ציט זיך צוריק אביסל שרעקעוודיק. עס קומט
 אריין אין צימער די עלטסטע טאָכטער אירענע און באגריסט זיך מיט מיר
 שמייכלענדיק ווי שטענדיק. פארטיק מאכנדיק דאָס בעט פון איר פאָטער,
 זאָגט זי צו מיר, אז איך זאָל זיך בארואיקן און זיין זיכער, אז קיין פרעמד
 אויג וועט מיך דאָ נישט זען. אריינגיענדיק אויף דער אנדערער זייט,
 האָב איך געזען, ווי זי האָט מיט זשעסטן אויסגעדריקט פאר די שטוביקע,
 ווי איך זע אויס. דאָס האָט ארויסגערופן נייגעריקייט ביי דער יינגערער
 שוועסטער, וועלכע איז אריינגעקומען צו מיר, זיך באגריסט, אָנקוקנדיק

מיך ערנסט און מיט באדויערונג אויף מיין שלעכטן גורל. זי טרויסט מיך, אז זי וועט אלע טאָג בעטן פאר מיר גאָט.

די מוטער, וועלכע איז שוין פארטיק מיטן פרישטיק, רופט אלע צום טיש און די גאנצע משפחה צלמדיק זיך זעצט זיך עסן קארטאָפּל מיט אַ מילך־זופּ, פון וואָס די פארע פון די טעלערס צעגייט זיך איבער דער גאנצער שטוב.

נאָכן עסן באווייזט זיך ביי מיר פּלאָריאן, וועלכער קומט אריין אין חדר א שמיכלענדיקער, ווי איינער זאָגט: עס איז דיר געלונגען צו אנטלויפן פון פיער ארויס. דערלאנגענדיק מיר א סיגארעט צום פאררויכערן, זאָגט ער מיר:

— בינאכט נאָך דער ארבעט וועסטו מיר מוזן דערציילן, וואָס דו האָסט צוגעזען אין טרעבלינקע און ווי אזוי דו ביסט אנטלאָפן. ער זאָגט מיר מיט אן ערנסטער מינע, אז איך זאָל זיך נישט זאָרגן. ער האָט עפעס אַ גוטן פּלאַן פאר מיר. אָבער דערווייל וויל ער עס מיר נאָך נישט דערציילן. די פּאַר ווערטער האָבן מיך אויפגעמונטערט מיט א געפיל פון האָרפענונג, נאָך נישט וויסנדיק צו וואָס.

יוזעף, וועלכער האָט געהאט זיינע ארבעטס־מלבושים אין דעם חדר, איז אריינגעקומען זיך פארטיק מאכן צו דער ארבעט. איבעררייסנדיק זיין שוויגן, פרעגט ער מיר:

— איז דיר איצט בעסער ווי אין טרעבלינקע?

זיין פראגע און זיין גוטע שטימונג רופט ביי מיר ארויס א שמיכל, פון וואָס ער האָט שוין פארשטאנען, וואָס איך מײן. ארויסגייענדיק זאָגט ער מיר:

— אז דו האָסט ביז איצט מזל געהאט, וועט דיך דאָס מזל ווייטער אויך נישט פארלאָזן.

דער פּאָטער און זון רעדן זיך דורך וועגן פונאנדערטיילן די ארבעט פאר די מענטשן וואָס זענען ביי זיי באשעפטיקט און גייען אוועק אין גאס. יורעקל וויל גיין זיך שפּילן אויפן גאס און די מוטער לערנט אים, ער זאָל אמאָל נישט ארויספלאַלען דעם סוד, אז א יוד ליגט באהאלטן ביי זיי. זי זאָגט צו אים:

— געדענק, יורעקל, זאָלסט פאר קיינעם נישט אויסזאָגן אין גאס.

ווען דאָס וועט ווער די דייטשן דערציילן, וועלן זיי אונדז אלע דערשיסן אזוי ווי זיי האָבן די יידן דערשאָסן...

יורעקל בלייבט שטיין דערשראָקן און ווייזט מיטן פינגערל אויפן מויל, קוקנדיק צום ווענטל...

די מוטער, קענענדיק שוין יורעקלען און זיין געהאָרכזאמקייט, לאָזט אים ארויס אין דרויסן. וואשנדיק די כלים, בארואיקט מיך די ראגאזשינ-סקי, אז אויף איר יורעקלען קען זי זיך שוין פארלאָזן.

פון דער גאס הערט זיך א באוועגונג. עס קלאפן די הילצערנע אקס-רעדער מיט די אייזערנע ראמען, אָפּשפּרינגענדיק פון די ברוק שטיינער, עס רוישן מאַטאָרן פון די דורכפאָרנדיקע מיליטערישע לאסט-אויטאָס, עס צעהירזשעט זיך א פויעריש פערדל, אריינפאָרנדיק אין שטאָט צום מאַרק צו. עס עפענען און פארמאכן זיך די טירן פון די שכנותדיקע הייז-לעך. עס קלאפן די מאַטאָרן פון דער דערנעבנדיקער מיל, וואָס האָט פריער געהערט צו די יידן וואלנאוויטש און שאפראן.

און איך זיך אליין הינטערן ווענטל און פיל די שטוביקע ווארעמ-קייט, וואָס קריכט מיר אריין אין יעדן צעבראָכענעם גליד. איך פיל מיך אצינד גוט, וואָס קיינער זעט מיך נישט, און איך צי מיר ארונטער דאָס העמד און באקוק דורכן שפיגעלע, וואָס הענגט איבער יאָזעפּס בעט אויף דער וואנט, די צעהאקטע ווגנדן אויף מיינע פלייצעס, וואָס הייבן זיך שוין אָן צו פארטריקענען. די שווארצע אָנגעלאָפּענע פּרענגעס אויפן לייב, וועלכע הייבן אָן צו ווערן גראַנאַט בלוי. גוט וואָס די ביינער זענען מיר גאנץ געבליבן, דאָס צעהאקטע לייב וועט זיך אין דער ווארעמקייט פארהיילן.

מען קלאַפּט אין דער טיר. איך טו שנעל אָן דאָס העמד און שמעל אָן מיינע אויגן צו די לעכלעך אין ווענטל. עס קומט אריין דער פאָסט-טרענער און ברענגט פאר אירענען א בריוו פון איר התן, וואָס איז פאר-שיקט נעוואָרן קיין דייטשלאַנד אויף ארבעט. אירענא רייסט איבער די שטוב-ארבעט און קומט אריין פון צווייטן צימער, דערפרייט זיך מיטן בריוו און ליענט אים מיט נייגערדיקייט אין דער שטיבל פאר זיך. צוערשט איז איר פנים שטראלנדיק און לאכנדיק און דערנאָך ווערט זי ערנסט און פארזאָרנט. אוועקלייגנדיק דעם בריוו זאָגט זי, אז מען מוז אים נאָך היינט פארויסשיקן א פּעקל שפּיז. ער שרייבט, זאָגט זי ווייטער, אז ער האָט ווייניק

עסן. ער פרעגט זיך נאך, צי איז עס ריכטיק, וואָס מען הערט אין דייטש-לאַנד אין לאַגער, אז אלע יידן טוט מען אויסהרגענען אין פּוילן? אָבער די מוטער, קוקנדיק אויפן ווענטל, מאכט איר א צייכן מיט די הענט, אז זי זאָל נישט דערמאָנען וועגן דעם.

פון הינטערן פענסטער הערט מען יורעקלס ארומשטיפן אין דרויסן מיט א גאנצער חברה קליינווארג.

די שטוביקע הייבן זיך אָן פאַרען ביים צוגרייטן דאָס מיטאַגעסן. מען קלאַפט ווידער אין טיר. עס קומט אריין א באקאנטע פון די ראגאזשינסקיס פון פּויונגער געגנט, א בלאַנדע מיט א פארביק געזיכט, אויף וואָס מען דערקענט די לופט פון דעם העלן הארבסטיקן טאָג.

די שטוביקע באגריסן זי פריינטלעך. א שמייכלענדיקע מיט אן אָנ-געשטרענגטער העפלעכקייט, פארענטפערט זי זיך, פאר וואָס זי באזוכט זיי נישט אָפט.

צעקנעפֿלענדיק דעם מאנטל, וואָס ליגט ווי אויסגעגאָסן אויף איר געשיקטער פיגור, זעצט זי זיך, און מען הייבט זיך אָן קעגנזייטיק אויסצורפרעגן וועגן משפחה און באקאנטע. ווען עס איז צורייך געקומען וועגן שטעטלדיקע נייעס, דערציילט זי, אז היינט איז אן אויספארקויף אין געטאָ פון זאכן נאָך די יידן.

— אָבער — גיט זי צו — בלויז פאר די דאָרפישע פויערים, וועלכע האָבן באקומען איינטריט־קארטן אין געטאָ צוליבן פינקטלעכן צושטעלן די תבואה־קאָנטינגענטן.

זי איז שוין גענוי אינפאָרמירט ווי דאָס גייט צו, ווייל איר מאן האָט שוין אויך באקומען אזא צעטל פון קרייז־הויפטמאן.

— מען דארף האָבן מזל, זאָגט זי מיט אן ערנסטקייט — עס גייט נישט אזוי ווי מען וויל. ווען מען איז שוין אין געטאָ, קריגט מען צוגע-טיילט א הייזל פאר אזוי פיל און אזוי פיל מענטשן. טרעפן זיך צוזאמען גוטע שכנים, צעטיילן זיי זיך יושרדיק אין דערהיים, אויב נישט — איז ווער עס קען פריער כאפן דאָס בעסערע, האָט טאקע מזל. א חוץ דעם — גיט זי צו — דארף מען האָבן מזל צו באקומען א שטוב פון די יידישע גבירים.

זי ווייסט אפילו צו דערציילן, ווי א גרופע פויערים האָבן מזל געהאט

און מען האָט זיי צוגעמייילט דאָס הויז, וווּ עס האָט געווינט דער יידישער דאָקטאָר האַלצער און די צוויי עלטערע פעלדשערס וואָנז און פינאָווע. — אָט די דאָזיקע פּויערים האָבן דאָס מול געהאט — דערציילט זי מיט קנאה — גאנצע וועגענער האָבן זיי אָנגעשלעפט מיט טייערע בעט געוואנט, קליידער, וועש און מעבל נישט גערירטע, אין גאנצן ניי נאָך. ווי מען דערציילט — גיט זי צו מיט א שטילן טאָן — דארף מען די וווי-נונגען פון די יידן גוט נאָכקוקן, ווייל אלע יידן האָבן דאָך דאָס גאנצע געלט געהאט און זיי האָבן דאָס אויסבאהאלטן פאר די דייטשן, מיינענדיק אז זיי וועלן זיי לאָזן איבערלעבן די קריג. זי האָט געהערט דערציילן — זאָגט זי ווייטער מיטן זעלבן טאָן — אז די יידן האָבן זייער גאָלד אויס-באהאלטן אין די פיס פון די טישן אָדער שטולן, און אפילו אין די טירן פון די שענק, עס איז דאָ אזעלכע, וואָס האָבן שוין געפונען גאָלד און געלט אין בעט-געוואנט, אפילו טייערע פומערנע מאנטלען אויך. די ראגאזשינסקא רייסט איר איבער דאָס רעדן און זאָגט צו איר פאָרענדיק זיך ביי דער קיך:

— זאָלן אונדז די גערמאַנישע רויבער בעסער אָפּגעבן דאָס פארמעגן, וואָס זיי האָבן ביי אונדז צוגענומען. די רויבער נארן אָפּ מיט די יידישע זאכן די פּויערים און רייסן ארויס די תבואה און שטייערן פון אונדז. אירענא גיט צו, אז זי וואָלט נישט אָנגעטון א קלייד פון אַ דערמאָר-דעטער יידישער פרוי.

די יינגערע שוועסטער גיט נאָך צו מיט ערנסטקייט, אז דער גלח אין קלויסטער האָט זיכער נישט געהייסן דאָס טון. די גויע ווערט נאָך מער צעפלאמט פון אויפּרעגונג און זאָגט מיט א העכערן טאָן:

— דאָס זענען דאָך נישט קיין יידישע זאכן. דאָס זענען אונדזערע זאכן. יעדער מלבוש, וואָס א ייד האָט געטראָגן און זיין גאנץ פארמעגן, וואָס ער האָט געהאט, איז געווען פאר אונדזער געלט, פון אונדזער לאַנד. די גויע כאפּנדיק זיך, אז עס רוקט זיך אָן מיטאָנ-צייט און די קליינע קינדער זענען אָן איר, שמעלט זיך אויף, צוגעבנדיק, אז מאָרגן איז פאר די שטעטישע פּאָליאקן מיט די צעטלען אן אויספארקויף אין געטאָ, און זי דארף זיך נאָך שאפּן א פּערד און וואָגן אין גוטע שותפים. ווער ווייסט

ווי לאנג זי וואָלט נאָך אזוי אויף איין פּוס אירע געשיכטעס דערציילט, ווען נישט דער קליינער יורעקל, וועלכער האָט אָנגעהויבן קלאַפּן אין טיר. און איך שטיי נאָך אלץ אזוי הינטערן ווענטל, איינהאלטנדיק דעם אָטעם, צוגעשמידט צו די לעכלעך און זע נאָך די גויע, וואָס איז איצט פארשווונדן. איך זע זי אצינד אין מאנטל פון מיין פרוי, איך זע איר מאן אין מיין אנזוג, איך זע איר יאנעקן אין די קליינע שיכלעך פון די אויס־נעמאָרדעטע יידישע קינדער. איך זע איר זויג־קינד וויקלען אין די ווינדלעך פון מיין עופהלע. עס קומט צו מיר אריין די ראגאזשנסקא א שמיכלענ־דיקע, זאָגנדיק:

— דו וועסט זיך דאָ אָנהערן אביסל געשיכטעס, אָבער נעם דיך נישט איבער, וועסט באַלד באַקומען עסן און איבערצוטון — זאָגט זי צו מיר ארויסגייענדיק. מיט א געצווונגענעם שמויכל דאנק איך איר פאר איר זאָרען וועגן מיר.

אין קיך איז פאר מיטאָג־צייט — עס שמעקט געפרעגלט שמאַלץ. די צוויי שוועסטער ארבעטן איצט פלייסיק ביי די קניידלעך, איינע צופט שטיקלעך טייג און מאכט דערפון א האלב קיילעכדיקע פאָרם, אריינוואַרפֿן דיק אין א נידעריקן טאָפּ הייס וואסער. די צווייטע נעמט ארויס די שוין געקאָכטע קניידלעך פון טאָפּ און פּרעגלט זיי אין א פּלאַכן בלעכענעם טאָפּ אין הויז־שמאַלץ.

יורעקל שטייט מיט קניענדיקע פיסלעך אויף א בענקל ביים טישל און ווארט אומגעדולדיק אויפן עסן.

די קאץ האָט אין דרויסן דערשמעקט דעם ריה פון געפרעגלט פלייש און זיך אריינגעכאפט אין שטיבל אוועקזעצנדיק זיך אויף די הינטערשטע פיסלעך אונטערן טישל, מיט פינקלענדיקע קאצענע אויגן צו דער קיך. מיאומשענדיק בעט זי, מען זאָל איר עפעס צוואַרפֿן. פּלוצלינג גיט יורעקל א שפרונג אויף, ער האָט דערהערט דאָס אָנקומען פון פּלאָריאן מיטן פּאָ־טער, ביידע קומען אריין אין שטיבל פארענדיקנדיק א געשפרעך וואָס האָט זיך פארצויגן פון דרויסן. די שטוביקע ווייבער זענען צופרידן, וואָס זיי זענען געקומען פינקטלעך צום עסן, ווען דאָס מיטאָג איז אקוראט שוין פארטיק.

ביידע שוועסטער האָבן צוגעגרייט צום טיש, שטעלן אוועק א גרע־

סערע שיסל אין מיטן טישל און פאר יעדן באזונדער א טעלער. די מענער פארענדיקן דאָס רויכערן און מאכן זיך גרייט צום עסן.

און איך שטיי הינטערן ווענטל ביי די לעכלעך און אין נאָז דרייט מיר דער גוטער געשמאק פון די געפרענגלטע קניידלעך, וואָס פארגרעסערט נאָך מער מיין הונגער. איך קוק ווי אירענע מאכט פול די שיסל מיט די קניידלעך פון שמאלץ און טראכט ביי זיך, אז איך וואָלט אַליין איצט אויסגעליידיקט די גרויסע שיסל. שוין דריי טעג נישט געגעסן. איז מיר טאקע דער בויך ליידיק און דער מאַגן האָט זיך מיר צעשפּילט. איך דערזע ווי די גויע נעמט א פּירקאנטיק נידעריק בענקל און טראַגט זיך דערמיט אין חדרל צו מיר.

— ביסט שוין גוט הונגעריק? — פּרעגט זי מיך פּאַרפּאַרעט.

איך האָב איר נישט באוויזן צו ענטפערן, איך זע זי שוין אויף דער צווייטער זייט ווענטל נעמען א שיסל און אַנפּילן מיט די קניידלעך. איך צייל וויפּל שטיק זי לייגט אריין. זי קערט זיך גלייך צוריק אַ לאַכעדיקע און זאָגט צו מיר:

— אויב עס וועט דיר ווייניק זיין, איז נאָך דאָ.

נישט באמערקנדיק ווען און וואָס, האָב איך שוין נעבן זיך שטיין א פּולן טעלער מיט א קלעבעדיקער מילך־זופּ. איך פּראווע די סעודה מיט אלע מיינע אברים. כאַטש די קניידלעך זענען געווען זייער גליטשיק אין שמאַליץ, האָב איך שנעל דערפּילט ווי זיי הייבן מיר אָן זיך שווער אראַפּ־לאָזן, אַנפּולנדיק שנעל דעם מאַגן.

די קאַז, וואָס איז צו מיר אריינגעקומען צוזאמען מיט דער ראַנאַ־זשינסקאַ, העלפט מיר צו פארענדיקן די שיסל קניידלעך, שלינגענדיק שוין אזוי שווער ווי איך.

פון יענער זייט ווענטל הערט זיך דאָס קלאַפּן פון די לעפּל ביים עסן. די קאַז בלייבט זיצן אויף די הינטערשטע פּיסלעך, אַנקוקנדיק מיך א פּרעמדן, און באלעקט זיך פון זאַטקייט.

און מיך ציט ווי א מאַגנעט צו די לעכלעך ווידער אריינצוקוקן. עס באַרואיקט מיך נישט די זאַטקייט, איך וויל הערן און זען, אפּשר וועט פּאַלן א גוט וואָרט פאר מיר, אפּשר וועלן זיי זיך איבערווינקען צום גוטן

פאר מיר. יוזעף, וואָס עסט צום לאַנגזאַמסטן, הערט צו ווי פּלאַריאָן גיט איבער עפעס אויף שטיף דער מוטער, אז יורעקל זאָל נישט דערהערן. פֿון דעם סוד איז דער ראַנאָזשינסקא געוואָרן דאָס פֿנים פֿריילעך, און זי זאָגט צו אלע מיט דעם זעלבן שטיף טאָן ווי פּלאַריאָן: דאָס וועט זיין אמבעסטן אזוי ווי איך האָב געזאָגט...

די פּאַר אומפּאַרשטענדלעכע ווערטער האָבן מיך נישט געלאָזט רוען, איך האָב אינסטינקטיוו דערפּילט, אז מען מיינט מיך און איך האָב זיך אָנגעהויבן שלאָגן מיטן געדאַנק: איז דאָס גוט פאר מיר אָדער פּאַרקערט. איך האָב אָנגעהויבן נאָכקוקן יעדע באַוועגונג פֿון זיי און אויפגעכאַפט יעדעס אָפּגעהאַקטע וואָרט.

פּלאַריאָן זאָגט נאָך צו דער מוטער, וואָס נעמט אַראָפּ די כלים פֿון

טיש:

— ביינאכט וועל איך שוין וויסן באשטימט.

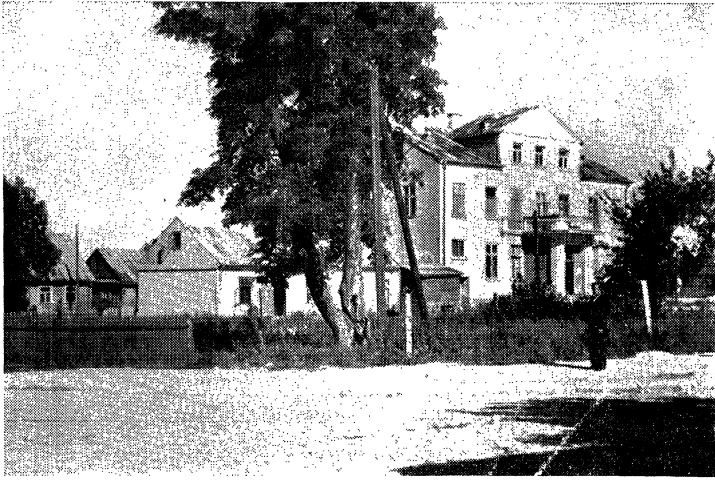
די גויע ענטפערט א צופרידענע:

— עס וועט זיך באשטימט איינגעבן...

וואָס מיינען זיי דערמיט? איז עס עפעס גוטס פאר מיר? פארוואָס זיצן אלע גלייכנילטיק און קיינער זאָגט מיר נישט? איז עס שלעכטס, וואָלט זיכער די גויע נישט געווען אזוי צופרידן אויפן פֿנים, ווייל איך פיל, אז זי וויל פאר מיר גוטס טון. און אפשר איז עס גאָרנישט וועגן מיר, נאָר א שטוביקער סוד וועגן א פּאַמיליע-ענין? עס איז מיר שווער זיך צו באַרואיקן. און איך שטיי ווי צוגעקלעפט מיטן פֿנים צום ווענטל. פֿלוצלינג דערהער איך ווי די ערדענע שיסל הינטער מיר פּאַלט אַראָפּ. דאָס האָט די קאַז אויסלעקנדיק מיר אזוי באַדאַנקט פּאַרן מיטעסן. די ראַד נאַזשינסקא קומט שנעל אריין און קוקט נאָך דעם חורבן, ווי איך שטיי מיט די שאַרבנס אין דער האַנט מיט א פּאַרלאָרענער מינע שעלטנדיק די קאַז, וועלכע איז שנעל אַנטלאָפּן פֿון אונטערן פּאַרהאַנג. זי באַרואיקט מיך און הייסט די קאַז אַרויסטרייבן. יורעקל לעבט אויף פֿון דער מאַמעס באַפעל, צעיאָגט זיך מיט דער קאַז איבערן שטיבל, שעלטנדיק קינדעריש און פּאַריאָנט זי.

די גויע, וועלנדיק מיך באַרואיקן און שאַפן מיר א בעסערע שטיי

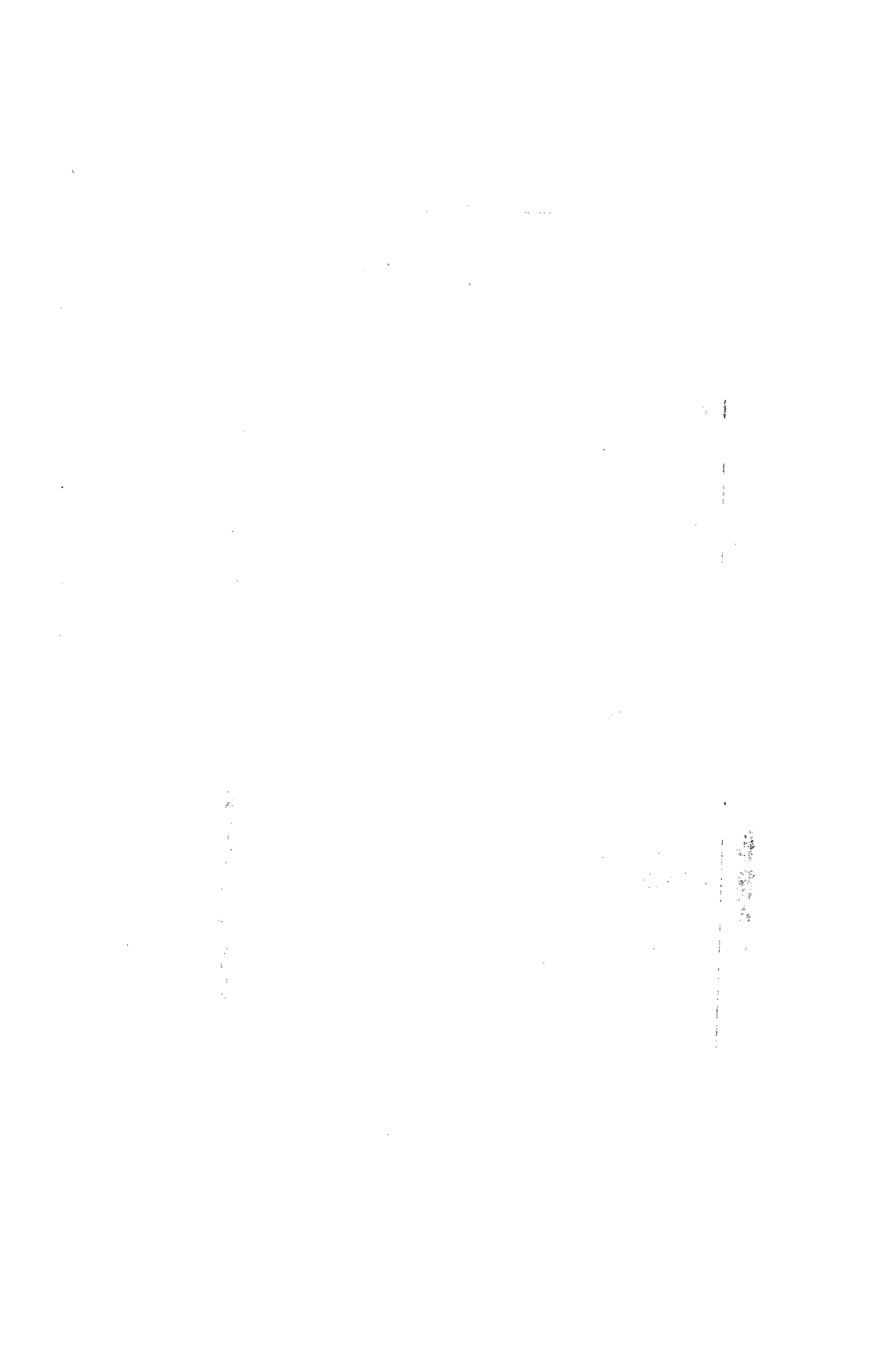
מונג, זאָגט מיר שטיף, אז מען וועט קענען מאַכן פאר מיר א דאָקומענט

דאָס אמאָליקע הויז פון סאַקאַלאָווער רבין

די געוועזענע מקוה אין סאַקאַלאָוו

אלס פאָליאק — ביינאכט וועט מען וויסן אויף זיכער, זאָגט זי אָפּנע-
האקט — ווי נישט מער צו רעדן איצט וועגן דעם — און פארשווינדט
אין קיבל.

איך בלייב שטיין און עס נעמט מיך ארום א פרייד. איך חזר איבער
צען מאָל די ווערטער, וואָס איך האָב ערשט געהערט. וועל איך טאקע
קענען זיך נאָך אמאָל אויף דער פרייער לופט באווייזן? וועלן די פינסטערע
באהעלטענישן ווערן אויס היים?

מיינע געדאנקען רייסט איבער יוזעף, ווי ער איז שוין געווינט צו
כאפן א זיץ אויף זיין בעט נאָכן עסן. יוזעף זעצט זיך אוועק שווער אָטעמ-
דיק. ער נעמט ארויס סיגארעטן און מיר פאררויכערן ביידע, איך פיל, אז
ער וועט איצט איבעררייסן זיין שווייגן און מיר אויך דערציילן וועגן
דאָקומענט, אָבער יוזעף פארקריכט אויף א צווייטע טעמע און דערציילט
מיר, אז אין געטאָ לעבן נאָך העכער צוואנציק יידן, וואָס מען האָט זיי
איבערגעלאָזט ביים אויפרוימען דעם פארבלוטיקטן און פארשמוצטן געטאָ,
אָבער — גיט ער צו — זיי זענען זייער שטארק באוואכט.

ער דערציילט מיר ווייטער, אז עס לעבן נאָך די פּאָר יידן, וואָס האָבן
געארבעט אין דער דרוקעריי ביים קרייזהויפטמאן גראמס.

זיין פריינט פיאטרָאָוסקי, וואָס וויינט נישט ווייט פון אים, דער-
ציילט ער מיר סודותפול — באהאלט אויס א יידישן יונגמאן פון סאָ-
קאָלאָוו מיטן נאָמען יאַסטשאָמב. דער דאָזיקער נאָמען האָט מיר גלייך
דערמאָנט אָן מיינעם א חבר, מיט וועלכן איך האָב געארבעט צוזאמען
אין ארבעטסלאגער.

איך פּרעג יוזעפן, צי איז מעגלעך, אז איך זאָל זיך קענען מיט אים
צוזאמענטרעפן. ער זאָגט מיר צו זיך צו אינפאָרמירן וועגן דעם.

יוזעף דערמאָנט זיך, אז עס איז שוין צייט ווידער גיין צו דער
ארבעט, און הייבט זיך אויף א ביסל פויל נאָכן עסן. ער גרייט זיך
צום ארויסגיין. ביים פארלאָזן דאָס חדרל זאָגט ער מיר:

— ביינאכט וועט מען זיך אדורכשמועסן.

יוזעף, פּלאָריאן און יורעקל גייען ארויס פון שטיבל אויף דער גאָס.
מען קלאַפּט אין טיר. עס קומען אריין מיט א פריילעכער שטימונג צוויי
יונגע דאָרפישע פויערטעס, וועלכע ווערן אויפגענומען מיט א קינסטלע-

בער גאטפריינדלעכקייט פון די שטוביקע. די צוויי פויערטעס, וועלכע רעדן מיט א דאָרפֿישן אַקצענט, גייען אָנגעטון אויף זיך דעם גאַנצן יום טוב, זעצן זיך אַנידער גוט געשטימט, רעדן הויך, צעלאַכן זיך אָפֿט ביים רעדן.

אירענע פּרעגט זיי מיט נייגעריקייט: וואָס עפעס היינט אין שטאָט, גיט אין קיין מאַרק־טאָג. די פויערטע מיט א דיקן אויסזען, וואָס זיצט אויף דער שטול ווי נישט אַרונטערצופאַלן, צעעפנט זיך אונטער דעם האַלדז דעם קאָלנער פון מאַנטל און ענטפערט מיט פאַרווונדערונג:

— איר ווייסט נישט, אז היינט קריגט מען זאַכן נאָך די יידן אין געטאָ? מיר האָבן געהאַט א צעמל אונטערגעשריבן פון ד"ר הערמאַן צור זאַמען מיט מיין שכנע — ווייזט זי אָן אויף דער צווייטער, וועלכע זיצט צושמיכלענדיק נישט דרייסט און צופט דעם עק פון טיכל, וווּ איר געלעבט איז איינגעקניפֿט — זענען מיר געקומען וועגן דעם אין שטאָט. אָפּגעקור מען איבער א האַלבן טאָג דערמיט אַיִדער מען האָט זיך דערליידיקט. איר מאַן — דערציילט זי ווייטער — קען זיך מיט דער פּאַליציי גוט, האָט מען זיי דערלויבט איבערצונישטערן א פּאָר הייזלעך, אַיִדער זי האָט זיך עפעס אויסגעפונען פאַר זיך. א לויפעניש איז דאָרט אויף קעפּ — דערציילט זי — א געכאַפעניש, א שטופעניש, אין א סך הייזער איז שוין אויסגעקליבן דאָס גוטע און מען זעט דאָרט נישט מער זיך וואַלגערן ווי די יידישע ווייסע לילעכער מיט די פּאַסן (געמיינט טליתים), וואָס זיי פלעגן טראָגן ביים שאַקלען זיך. עס וואַלגערן זיך די לאַנגע געשפּאַלטענע קאַפּאַטעס, און אפילו פאַרוקעס (שייטלען), וואָס די אלטע יידישקעס פלעגן טראָגן. בלויז אין איין הייזל האָט איר א ביסל געגליקט, עס האָט ווייזט אויס דאָרט געוויינט א שוסטער, און זיי האָבן געפונען אויסבאַהאַלטן אין א קעלער, וואָס איז געווען אויסגעריסן פון א גראַנאַט, שטיוול און גוטע שיך. אָבער קיין איין פּאָר קינדער־שיכלעך. פון מלבושים האָט זי אממערסטן נאָכגעזוכט דאַמסקע, איר איז אָבער אונטערגעקומען מענער־קליידער. זאָל זיך שוין מיין אלטער אויספּוצן — גיט זי צו מיט א געלעכטער. דערפאַר האָבן מיר מזל געהאַט ביים בעמגעוואַנט. דאָס מעכל איז אפילו אביסל דורכ־געשאַסן פון ביקסן־קוילן, אָבער עס גייט שוין — גיט זי צו מיט צור פרידנקייט.

— עם זענען געווען אנדערע — רופט זיך אָן די צווייטע געבעכדיק —
וואָס האָבן נאָך ערגער געהאט, זיי האָבן געמוזט נעמען, וואָס מען האָט
זיי געגעבן — אפילו נישט קיין שלעכטע זאכן, נאָר טייל פארבלוטטיקט,
איר ווייסע ציך פון בעטגעוואנט איז אויך אביסל מיט בלוט. עם איז
געווענדט אין מזל — גיט זי צו פרום.

— אויב דו רעדסט שוין פון מזל — רופט זיך ווידער אָן די גראַבע
האָב איך געהערט דערציילן, אז היינט האָט איינער געפונען אין א היזל
א קליין קעסטל מיט גאָלד — ער האָט שוין פארזאָרגט אפילו זיינע אייר
ניקלעך — זאָגט זי מיט קנאה. אין די הייזלעך פון די יידן דארף מען נאָר
וויסן וווּ צו זוכן. דאָרט ליגט נאָך פיל גאָלד. א שאָד אז דאָס זאָל אריינפאלן
אין די דייטשע הענט — פארענדיקט די צווייטע, אויפשטעלנדיק זיך.
אירענע האָט זיך דערווייל אָנגעהויבן פאָרען ביים צוגרייטן דאָס
פעקל פאר איר געליבטן אין דייטשלאַנד. די יינגערע שוועסטער קוקט אריין
אין א בוך, און די מוטער זיצט און ווארט שווייגנדיק, ווי די דאָרפישע
ווייבער זאָלן זיך אָנשטויסן, אז עם אינטערעסירט זיי נישט זייערע גע-
שיכטעס.

די גראַבע פויערטע שטעלֶט זיך אויך אויף זאָגנדיק אין שפּאס:
אונדזערע מענער קענען נאָך אוועקפאָרן אין דאָרף און אונדז איבערלאָזן.
זיי געזעגענען זיך מיט א „געלויבט איז גאָט“, צוזאָגנדיק, אז זיי וועלן
זיין נאָך אמאָל אין שטאָט, וועלן זיי נישט פארגעסן אריינצוקומען. עם
קומט אריין צו מיר די ראנאושינסקא, וועלכע טרעפט מיך זיצן אויפן שטול
מיטן קאָפּ אָנגעלענט אויף די הענט, וועלכע איך האלט אונטערגעשפּארט
אויפן ווענטל פון בעט. מיינענדיק אז איך בין געשלאָפּן, זאָגט זי מיר:
— דער קאָפּ איז מיר שוין געשוואָלן פון זייערע געשיכטעס. קוים
דערווארט זיך, אז זיי זאָלן אוועק. ווען מיר זענען געווען דריי חדשים ביי
זיי אין דאָרף, באלד פון אָנהייב, ווען די דייטשן האָבן אונדז פאריאָגט פון
אונדזער היים, האָט קיינער פון זיי נישט געפרעגט, צי מיר האָבן שוין
דורך דער וואַך געגעסן א שטיקל ברויט; זאָגנדיק דעם אמת, דריי מאָנאטן
האָבן מיר אלע געלעבט אָן קארטאָפּל און קיין שטיקל ברויט נישט פאר-
זוכט, און קיינער פון דאָרף האָט זיך נישט פאראינטערעסירט וועגן אונ-
דזער גורל.

מיט פאראכטונג זאָנט זי:

— אזוי זענען די דאָרפישע. גיציג. אלץ איז פאר זיי ווייניק. ערשט ווען מיר זענען אין שטאָט און מיר האָבן צו עסן, מאכן זיי זיך פאר אונדז גוט, און זענען געוואָרן אומגעבעטענע געסט. שפעטער האָט מיר די ראנאזשינסקא געבראכט א העמד מיט אַן אנצוג זיך איבערצוטון.

עס איז שוין געווען האַלב פינסטער. פון דער גאס הערט זיך א גע- קלאפעריי פון רעדער אויף דעם שטיינערנעם ברוק. דאָס פאָרן פויערישע פורלעך אהיים צו זיך אין דאָרף מיט די אָנגעלאָדענע וועגענער פון טויטן נעטאָ.

אין דער האַלב טונקלקייט באקוק איך די קליידער, וואָס ליגן נעבן מיר. עס באהערשט מיך עפעס א געמיש פון פארשידענע געפילן. נייע קליידער, וואָס וועלן צודעקן מיין צעהאקט לייב, פארשטעלן מייע ווונדן, פארווישן די צייכנס פון טרעבלינקע. און עס דערוועקן זיך מיר געפילן פון פרייד און האַפענונג. און דערצו נאָך א פוילישער דאָקומענט — א וועג צום פרייען דרויסן, צו דער גאס, צו דער זון און לופט. איך וועל אויפהערן זיך שיצן מיט דער נאכט-פינסטערניש, אָבער דאָך מאכט מיר נאָך פיל נאָכקלערן. און איך הייב מיר אָן נאָך אמאָל איבערחזרן די ווער- טער, וואָס איך האָב געהערט וועגן דעם. „בינאכט וועל איך שוין וויסן“... איך הייב מיר נאָך אמאָל אָן זיך פאָרשטעלן, ווי אזוי האָט אויסגעזען פלאָריאן ביים דערציילן דאָס דער מוטער. און איך בלייב מיט אומגעדולד און אומרואיס אָפּווארטן די נאכט, ווען פלאָריאן וועט קומען פון דער ארבעט...

איך כאַפּ מיך ווידער צו צו מיין פענסטערל דורך די לעכלעך. אירענע מיט דער מוטער קומען אריין פון צווייטן צימער אָנגעטון אין די מאנטלען מיט די געבעט-ביכער אין די הענט, און באווייזן זיך ביי מיר אין חדרל. אירענע, אויסגעפוצט מיט א הארבסטיקן טונקלען פארביקן מאנטל, אונטערן האַלדז א ווייסן שאַל, וואָס שלאָגט אָפּ אויפן פנים מיט דער ווייס- קייט און מאַכט אָנזעעוודיקער די פארויטלטע ליפן.

די מוטער אין א שווארצן מאנטל, פארמאכט ביז אונטערן האַלדז, וואָס פארברייטערט א ביסל איר אָפּגעצויגן מאט פנים. ביידע בלייבן שטיין

ביי מיר אין האלב טונקלקייט און קוקן אויף מיר ערנסט מיט א גאָסט־פירכטיקער מינע. די מוטער זאָגט צו מיר, צומאכנדיק א ביסל מיט די הענט, אין וועלכע זי האלט דאָס געבעט־בוך, וואָס איז באהאַנגען מיט פרומע קרעלן:

— מיר גייען אין קלויסטער גאָט בעטן פאר דיר, אז גאָט זאָל דיר געבן א וועג, אויף וועלכן דו זאָלסט געפינען דיין רעטונג צום לעבן. גאָט וועט מיטלייד האָבן מיט אזא געפייניקטן ווי דו ביסט.

— וועט טאקע גאָט מיטלייד האָבן מיט מיר אויך? — פרעג איך מיט א געבראָכענער שטימ, האַלטנדיק די הענט פון דער ראַגאזשינסקא. אירענע, וועלכע שטייט הינטער דער מוטער, רייסט איבער איר שוויגן און זאָגט צו מיר אַן איבערגענומענע פון מיין גערירטקייט:

— גאָט אין הימל האָט מיטלייד מיט אלע געליטענע, מיט אלע וועלכע בעטן ביי אים הילף, נאָר אזעלכער ווי דו דארף די הילף פון גאָט. ביידע גייען ארויס איבערלאָזנדיק מיך אין מיין חדרל ארומגענומען מיט דער פארנאכט־שטימונג און איך טראכט וועגן מיין גורל, וואָס ווערט איבערגעגעבן אין גאָטס הענט.

די סודות־פולע שטילקייט פון דער האַלב־טונקלקייט צווישן טאָג און נאכט רייסט איבער די יינגערע שוועסטער, וועלכע קומט אריין פון שלאָף־צימער און צינדט אַן ליכט, וואָס קריגט זיך אריבער איבער דעם ווענטל צו מיר אין הדרל און עס פארטוישט זיך די פארנאכטיקע טונקלקייט אויף נאכטיקע האַלב־ליכטיקייט, וואָס טוט ענדערן מיין שטימונג און דער־מאנט מיך אַן דער אַנקומענדיקער נאכט, וועלכע דערוועקט אין מיר אַן אומגעוולדיקייט און אומרו.

אויף דער גאס איז שטילער די באוועגונג, עס הערט זיך בלויז אומ־אויפהערלעך דאָס טויבע קלאַפן פון דער שכנותדיקער מיל, וואָס דינט אויך אלס עלעקטרישע סטאַנציע, וואָס גיט באַלייכטונג פארן גאַנצן שטעטל. פון דרויסן דערהערן זיך טריט און עס קומען אריין אירענע, יורעקל און די מוטער, וועלכע דערמאָנט, אז עס איז שוין צייט צו פארטונקלען דאָס פענסטער. מיט זיי האָט זיך אויך מיטגעכאפט די קאַץ, וועלכע איז אריין צו מיר אין חדרל, באהאַלטנדיק זיך אין א פינסטער ווינקל, פון וועלכן עס גלאַנצן ארויס אירע קאצענע אויגן, מורא האָבנדיק פאר מיר,

אז איך זאל זי נישט פאריאָגן פון דעם אָרט, וווּ זי לויערט אלע נעכט און ווארט אָפּ, ביז א מיזל וועט א קראץ טון און אריינפאלן צו איר אין די נעגל. אויף דער אנדערער זייט ווענטל ווערט לעבעדיק און באוועגלעך.

די מוטער מיט די טעכטער האָבן איצט פרייערע פנימער. יורעקל זיצט זיך שטיל און מיד, ארויסלאָזנדיק פון זיין קעפעלע דעם ראשיקן דרויסן. די ינגערע שוועסטער פרעגט זיך אויס, וואָס עס הערט זיך ביי די באקאנטע, מיט וועלכע זיי האָבן זיך צוזאמענגעטראָפן ארויסגייענדיק פון קלויסטער.

עס קומט צו מיר אריין די ראגאזשינסקא, וועלכע זאָגט צו מיר: — שלאָפן וועסטו מוזן אויפן זעלבן אָרט ווי נעכטן, אָבער דערפאר באקוועמער. אין דער ווינונג, זעסטו דאָך, איז קיין אָרט נישטאָ, זיצן א גאנצע נאכט האָט דאָך נישט קיין זין. מוזט דאָך זיך אויסרוען פון א נאנצן טאָג זיצן, כדי דו זאלסט קענען זיין אין דער שטוב-ווארעמקייט. קענסטו שלאָפן גיין, וועלן מיר אלע מאכן נאכט. באזונדער וויל איך שוין נויסן, וואָס פלאָריאן האָט דערלידיקט וועגן דאָקומענט.

איך דאנק איר זייער פאר איר גוט-הארציקייט און זאָג צו איר שוין שטייענדיק אויף איין פוס, אז איך מוז ארויס פארן הויז... אויב ווער פון די שכנים וועט נישט באמערקן.

אריינקומענדיק פון דרויסן, הייסט זי מיר צווארטן, ביז עס וועט גוט פינסטער ווערן, ווייל פרעמדע מענטשן דרייען זיך ארום.

דורך די פּאָר מינוט, וואָס עס האָט געדויערט, ביז די פינסטערניש האָט ארומגעהילט דאָס הייז, האָבן זיך די קניידלעך און דאָס שמאלץ אין מיין מאָגן אזוי געבאָמבלט ווי אין טאָפּ אויף דער קיך ביים קאָכן. א נאסער פון שווייס בין איך געווען, ווען איך האָב געקראָגן א צייכן, אז איך קען שוין ארויסגיין.

דורך דער צייט איז דערווייל אָנגעקומען א באקאנטער און די גויע האָט אים אויפגעהאלטן, כאפנדיק דערווייל א שמועס איבערשפאצירנדיק זיך אביסל ווייטער פון אריינגאנג. באמערקנדיק דעם קלוגן איינפאל פון איר, האָב איך מיך אריינגעכאפט צוריק אין מיין באהעלטעניש, סאפענדיק ווי נאך שמוגלען זיך א גרעניץ...

עס קומט אריין די ראגאזשינסקא מיט זייער באקאנטן, וועלכער

באגריסט זיך ווארעם מיט די שטוביקע. ער בלייבט שטיין אין מיטן שטיבל, וואָס מאַכט נאָך לענגער זיין שמאַלע און הויכע פיגור. ער האָט דווקא ליב אַ ביסל אונטערצושטיין און שיט מיט וויצן, פון וואָס אלע פארהילכן די שטוב מיט געלעכטער. דרייענדיק זיך אויף אלע זייטן מיט זיין לאנגער פיגור נעבן ווענטל, האָבן זיך די שטוביקע קוים דערבעטן ביי אים, אז ער זאָל זיך אוועקזעצן, ווי מורא האָבנדיק, אז זיינע אויגן, וואָס דערגרייכן ביז איבערן ווענטל, זאָלן נישט אריבערקוקן אויך אויף דער אנדערער זייט. דער גאסט איז מונטער געשטימט און דערציילט אפילו לאכנדיקע שטיקלעך פון זיין טאָג ארבעט אלס שטובן-מאלער.

וועגן נייעס פון זיך דערציילט ער ווערנדיק אביסל ערנסטער, אז ער האָט געקראָגן אן אָפערטע צו ווערן אַ פּאָליציאנט, אויב ער איז איינ-שטימיק צו דעם, אָבער ער גיט צו וויציק:

— אַ פּרנסה וואָלט עס געווען אַ לייכטערע, נאָר דעם הינטן איינ-שטעלן פאר די גערמאנער גלוסט מיר נישט.

די ראנאושינסקא גיט צו לאכנדיק:

— דעם קאָפּ איינשטעלן פאר זיי איז נאָך ערגער.

— ווען די גערמאנער פאָרן אויף אַ געיעג נאָך די פארטיואנער, שיקן זיי די ערשטע אין די וועלדער אריון די פוילישע און אוקראינישע פּאָליציי און אליין גייען זיי נאָך פון הינטן צו קענען זיך די ערשטע צו-ריקציען פון וואַלד ארויס — זאָגט דער אורח.

עס אנטוויקלט זיך אַ שמועס וועגן שטעטלדיקן לעבן, וועגן דעם קריג, ביז עס איז צו רייד געקומען וועגן יידן. ביי דעם געשפרעך איז ער געוואָרן ערנסט און האָט אָנגעהויבן דערציילן אַזאַ געשיכטע:

ווען ער האָט געארבעט אלס מאלער אין מיליטערישן שפיטאַל אין שטאַט, איז ער געווען באַפריינדעט מיט איינער פון די מערערע יידישע פרויען, וואָס האָבן דאָרט געארבעט אין דער וועשעריוו און ביים רייניקן אין די צימערן פון די קראַנקע.

די דאָזיקע פרוי איז געווען אַן אַלמנה. איר מאַן איז געשטאַרבן אין געטאַ בעת דער עפירעמיע פון טיפּוס. זי האָט געשטאַמט פון קאַליש און געהאַט אַ ווונדער שייַן מיידעלע פון אַ יאָר זעקס, דאָס קינד איז שטאַרק געווען צוגעבונדן צו איר מוטער. נישט האָבנדיק ביי קיינעם זי איבער-

צולאָזן, האָבן איר די דייטשן דערלויבט צו דער ארבעט מיטצונעמען דאָס קינד, וווּ זי פלעגט עם אוועקזעצן אין א ווארעמען ווינקל, וווּ זי האָט געארבעט. דאָס מיידעלע מיטן בלאַנדן קעפעלע איז אפילו געליבט געווען פון די דייטשן און זיי פלעגן שפאסן, אז דאָס קינד מוז זיכער שטאַמען פון די אריער צוליב איר בלאַנדן אויסזען. געווען אזעלכע פארווונדערטע דייטשן געקומענע פון פראַנט, וואָס האָבן זיך דערמאָנט אָן זייער היים, אָן זייערע קינדער און פלעגן גלעטן דאָס מיידעלע און געבן איר שאַקאַלאַד. דאָס קינד איז שוין געווען צוגעוויינט אזוי צו פארברענגען א גאנצן טאָג מיט דער מוטער ביי דער ארבעט, און אויף דער נאכט צוריקגיין אין געמאָ שלאַפן.

— ווי די מוטער פלעגט מיר דערציילן — זאָגט ער ווייטער — האָט דאָס קינד ביינאכט נישט איינמאָל געזאָגט: דאָרט אין שפיטאַל בייטאָג איז בעסער. אין געמאָ האָט מען מורא ביינאכט פאר די דייטשן, זיי זאָלן נישט קומען כאפן און שלאַגן, יענע דייטשן מיט די ארומגעבונדענע קעפ און פיס, מיט די שטעקנס אונטער די אָרעמס זענען בעסער. ער אליין — ניט ער צו — האָט אפילו אויך ליב געקראָגן דאָס קינד.

שפעטער, ווען מען האָט אָנגעהויבן צו רעדן, אז מען וועט די יידן נעמען קיין טרעבלינקע, איז געקומען צו אים די זעלבע יידישקע און האָט אים אזוי געזאָגט:

— הער, מיין גוטער פריינט. דו קענסט דאָך מיין קינד. זי איז שוין און קלוג, און איז ענלעך צו א פויליש מיידעלע. אויב עם וועט זיך טאקע ארויסווייזן פאר ריכטיק, אז די דייטשן ווילן אונדז הרגענען, איז אזוי: מיר אליין איז שוין אלץ איינס, איך האָב פארלוירן מיין מאן און א סך נאָענטע, וואָס זענען אויסגעשטאָרבן אין געמאָ, וווּ וועל איך זיך דאן אהינטון. איך וועל גלייך אריינפאלן אין די הענט פון די מערדער. אָבער דאָס קינד מיינס — ער געדענקט ווי די טרערן זענען איר דערביי גערונען פון די אויגן — פאר וואָס זאָל זי אומקומען? זי פארשטייט דאָך נאָך גאָר נישט פון דעם אלעם, זי וועט מען נאָך קענען ראטעווען. און זי פרעגט מיך — דערציילט ער ווייטער — צי איך וואָלט דאָס קינד נישט געוואָלט נעמען צו זיך, ווען עם וועט זיך מאכן שלעכט? איך האָב זיך מיט מיין פרוי אדורכגערעדט און זי איז אויך מסכים געווען צו דעם.

א צייט שפעטער, ווען מען האָט אָנגעהויבן די יידן פארניכטן, האָט מיר די יידישקע געבראכט דאָס מיידעלע און איך האָב מיינע קינדער און שכנים איינגערעדט, אז דאָס איז א קינד פון אונדזערס א קרוב פון ווארשע. דעם מיידעלע האָט די מוטער אָנגעזאָגט, אז זי זאָל נישט דערמאָנען קיין איין יידיש וואָרט, ווייל קיינער טאָר נישט וויסן, אז זי איז א יידיש קינד. טאָמער דערוויסט זיך ווער, וועלן זי די דייטשן דערהרגענען. דאָס קינד האָט שטארק מורא געקריגן אפילו פאר די דייטשן, וואָס זענען געווען פאר איר פריער גוט. דאָס קינד דערמאָנט זיך נאָך ווי די זעלביקע „גוטע דייטשן“ פלעגן צו איר זאָגן: דיין טאטע איז שולדיק אין דעם קריג, דער פאר דארף מען אייך אלע אויסשיסן, איצט האָט דאָס קינד מורא פאר אלע דייטשן און זי האָט פארזיכערט דער מוטער נישט ארויסצורעדן קיין איין יידיש וואָרט. באלד אין אָנפאנג, דערציילט ער, איז דאָס קינד געווען זייער אומעטיק, זי פלעגט זיך פארקלייבן אין א ווינקעלע און שטיל זיך צע-וויינען, אָבער קיין וואָרט נישט ארויסגערעדט, בלויז די מאמע פלעגט זי שטיל דערמאנען. שפעטער האָט זי זיך איינגעלעבט ביי אים אין שטוב.

— די מוטער — דערציילט ער ווייטער — פלעגט שטענדיק קומען זיך נאָכפּרעגן אויפן קינד, אָפּווארטנדיק מיך ביי דער וווינונג. איינמאָל האָט זיך דאָס קינד אין שלאָף צעוויינט און דערמאָנט איר מאמע. און פון דאן אָן האָט זי אָנגעהויבן שטארק בענקען און טיילמאָל ארויס-רעדן. פון דעם האָבן זיך דערוויסט די קינדער פון די שכנים. אין א קור-צער צייט ארום האָט מען שוין געוויסט, אז איך באהאלט אויס א יידיש קינד און אלע האָבן דערפון גערעדט. מורא האָבנדיק פאר זיך, האָב איר דער מוטער דאָס קינד צוריקגעגעבן.

מיט א פאָר טעג צוריק, ווען די דייטשן האָבן אוועקגענומען די יידישע מענער פון שפיטאָל קיין טרעבלינקע, און די יידישע פרויען נאָך איבערגעלאָזט, האָט מען דאָס קינד געוואָלט אוועקנעמען פון דער מוטער און מיטשיקן מיט די מענער, אָבער זי האָט זיך מיטן קינד נישט געוואָלט שידן. די וואָס האָבן דאָס צוגעזען, דערציילן — זאָגט ער — אז אויף דעם פולן אויטאָ מיט בלויז יידישע מענער האָט זיך געפונען די יידישקע, וואָס האָט געהאלטן דאָס קינד אויף די הענט און אזוי געפירט געוואָרן קיין טרעבלינקע.

א שאָד דאָס מיידעלע, זי איז אין גאנצן געווען ענלעך אויף א פּויר-ליש קינד — פארענדיקט ער.

אין קיך האָט געהערשט א שטיִלקייט נאָכן דערציילן די געשיכטע וועגן דער פּרוי און קינד, וועלכע איך האָב גוט געקענט פון זען, ווייל זי האָט געוווינט אויף דער זעלבער גאס אין געטאָ וווּ איך. אָט די דאָזיקע פּרוי, ווי מען פלעגט זי זען אין די נאכט שעהן זיך טראָגן מיטן קינד אויף דער האנט, קומענדיק צוריק פון שפיטאָל אין געטאָ אריין, אין דעם אָרימען קליינעם הילצערן שטיבעלע, וווּ עס האָט שטענדיק געהערשט אומעט און טרויער, אָט די דאָזיקע יידישע פּרוי, וואָס פלעגט איר גאנצן עלנט און איינזאמקייט פארטרייבן מיט דער ליבשאפט צו איר קינד — אָט זיי שטייען מיר איצט פאר די אויגן און איך זע ווי די מערדער רייסן דאָס קינד פון דער מוטער, וועלכע וויל זיך דערמיט נישט שיידן און קלאמערט זיך איין אין קינד מיט די הענט.

איך ווייס נישט ווי לאנג עס האָט געדויערט מיין פארגליווערט טראכטן אין דעם פינסטערן חדרל. מיך האָט וואָך געמאכט א געלעכטער, וואָס האָט זיך צעטראָגן אין שטיבל. דער גאסט האָט זיך געכאפט אז ער איז שוין צו לאנג געזעסן און איז ארויס.

אין שטוב הייבט מען אָן גרייטן צום אָונט־ברויט. די ראנאזשינסקא באהייצט די קיך, צוברומענדיק א קלויסטער ניגון. פאר דער שטוב דעהערט זיך פלאָריאנס אַנקומען אונטערפייפנדיק זיך א לידל. איך ווער אָנגעשטרענגט, מינע אויגן שטעל איך אָן גלייך אין די לעכלעך צו קענען דערווען פלאָריאנס אויסדרוק פון פנים. ער קומט אריין אויסטוענדיק דאָס הימל, און ווערט אביסל ערנסטער ווי שטענדיק און פרעגט, צי דער פאָטער איז נאָך נישטאָ פון דער ארבעט. ער זעצט זיך אוועק א מידער, אביסל שווער עטעמדיק. און בלייבט פארטראכט.

און איך שטיי מיט א קלאַפעדיק הארץ, איבערקלערנדיק פון זיין ערנסטקייט, וואָרום ווען ער זאָל שוין עפעס וויסן גוטס פאר מיר — הייבן מיך אָן מאַטערן די געדאנקען — וואָלט ער מיר דאָך זיכער גלייך געזאָגט. ער פארשטייט דאָך, אז איך ווארט אזוי אומגעדולדיק, צוליב די פאָר ווערן טער וואָס ער האָט בייטאָג געזאָגט „ביינאכט וועל איך שוין זיכער וויסן“.

פלאָריאן כאַפּט דערווייל אַ בלויז אין צייטונג, וואָס ער ציט אַרויס פֿון דער הויזן טאַש, ווי ער וואָלט מיטן לייענען געוואָלט פאַרזאָגן די געדאַנקען פֿון טאָג, וואָס האָבן אים ערנסט געמאַכט.

די מוטער זאָגט צו אים:

— פֿלאָריאַן, זיין נישט אזוי פאַרטראַכט, וואַש זיך אָפּ פֿון דער אַרבעט, וועסטו זיך בעסער פֿילן. אז דער פּאָטער וועט קומען, וועט מען באַלד אַלע אָוונטברויט עסן.

פֿלאָריאַן רייסט איבער דאָס לייענען, נאָך האַלטנדיק די צייטונג אין דער האַנט, זאָגט ער:

— די הינטישע זין, זיי ווילן אונדז אין גאַנצן אומברענגען. אָנ-געהויבן מיט די יידן און מיט אונדז ווילן זיי פאַרענדיקן. פֿון וואַרשע קומען אָן שלעכטע נייעס, די גערמאַנער מאָרדן און פאַרשלעפּן פּאָליאַקן. אַלע טאָג זענען פאַראַן אַבלאַוועס אויף די באַנען, אויך אין די גאַסן כאַפּן זיי מאַסנווייז קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. די נאַציס האָבן זיך שוין פאַרלייגט אויף אונדזער שטעטל אויך.

און ער דערציילט, וועמען אַלץ די געשטאַפּאָ האָט אַרעסטירט, פּאָר-וואַרפֿנדיק זיי אומלעגאַלע פּאַטריאָטישע טעטיקייט.

— אָבער — גיט ער צו מיט אַ סאַטיספאַקציע — די הינטישע זין, זיי שרעקן זיך פאַרן אָנקומענדיקן צווייטן ווינטער אויפֿן רוסישן פּראָנט, זיי פֿילן נאָך דעם טעם פֿון די פאַראַיאָריקע פרעסט, וווּ עס האָט זיי שטאַרק געברייט אין די פּינגער. זיי שרעקן זיך נישט בלויז אין רוסלאַנד פאַר דער קעלט. אויך פאַר די פרעמדע, איבער וועלכע זיי הערשן. זיי ווייסן גאַנץ גוט, אז די פּאָליאַקן האָבן זיי פּינט און וואַרפֿן אָן אויף אונדז אַ מוראַ-דיקן טעראָר.

ביי די ווערטער שטעלט ער זיך אויף, ווי ער וואָלט דערמיט כבוד אָפּגעגעבן זיין אָנקומענדיקן פּאָטער פֿון דער אַרבעט. אַ ביסל אַ פאַרשפּע-טיקטן ווי שטענדיק צום אָוונטברויט, פאַרענטפּערנדיק זיך, אז ער האָט דערווייל געכאַפט אַ שמועסל אויף דער גאַס, וווּ מען האָט אים שוין איר בערגעגעבן וועגן די אַרעסטן אין שטעטל.

די שטוביקע הייבן אָן גרייטן צום טיש, אויסלייגנדיק ברויט און אויסשטעלנדיק קלענערע טעלערלעך מיט אָנגעשניטענעם לעבער-וואַרשט

פאר יעדן באזונדער. אין מיטן, אויף א גרויסן טעלער, ליגן נאך צוויי האלבע לענגערע שטיקער טונקלער ווורשט, אָנגעפילט מיט ברוינער קאשע און שמאַלץ. און איך שטיי הינטערן ווענטל און עם רייצט מיך נישט דאָס עסן, איך בין איבערגענומען פון זייער פארגעסן אָן מיר. איך בין באַד זאָרגט, וואָס מען הערט קיין וואָרט נישט וועגן דאָקומענט פאר מיר. אלע מאכן זיך גרייט צום עסן און זעצן זיך אויס ביים טיש, בלויז אירענע העלפט מיט דער מוטער, וועלכע נעמט דאָס זעלבע נידעריקע ברייטע בענקל, אויף וועלכן זי האָט ארויפגעשטעלט אַ ברייטן בלעכענעם טעלער, ארומ געלייגט מיט געשניטן ברויט, באשמירט מיט שמאַלץ און ווורשט און ברענגט דאָס אריין צו מיר. אריינקומענדיק אין חדרל, שמייכלט זי צו זאָגנדיק:

— דו זיצסט אזוי שטיל ווי אַ הינדל. מען האָט שוין באַלד אָן דיר פארגעסן.

איך העלף איר באקוועם דאָס בענקל אוועקשטעלן, באדאנקענדיק

איר, און מיט אַ שמילן טאָן רייד איך ארויס:

— איך בין שוין נייגערדיק צו וויסן, וואָס פּלאַריאן האָט דערלייך

דיקט וועגן דאָקומענט פאר מיר.

— יא, — כאפט זי זיך — איך וועל אים שוין איבערפרעגן. טאקע

פארגעסן, און גייט ארויס.

אויף דער צווייטער זייט זענען איצט אלע פארטון אין עסן. יורעקל

זיצט אויף זיין בענקעלע און פראוועט די נאכטסעודה, האלטנדיק אין

מויל אַ רונד שטיק ברוינע קאשע-ווורשט מיט ביידע הענטלעך און זעט

אויס ווי ער וואָלט געבלאָזן אויף זיין קינדעריש ברוינעם פייפל.

זיצנדיק ביים עסן נעבן פּלאַריאנען, פרעגט זיך די מוטער אין דער

שטיל:

— וואָס איז געוואָרן וועגן דאָקומענט?

צו מיינע אָנגעשטרענגטע אויערן דערגייען אַ פּאָר אָפּגעהאקטע

ווערטער: „זי וועט באַלד אריינקומען, וועט מען שוין וויסן“. נישט וויסנ-

דיק, וועמען ער מיינט די „זי“, האָב איך גלייך פארשטאנען, אז עם האנדלט

זיך אין גוטע נייעם פאר מיר. זעט אויס, אז פּלאַריאן האָט אָן מיר נישט

פארגעסן, אומזיסט זיך איבערגענומען פון זיין צופיל ערנסטקייט. איך

זוער פריילעכער געשטימט אין אַפּווארטונג אויף דער „זי“.

אומקערנדיק זיך צו מיין בענקל, אויף וועלכן עס איז געשטאנען פאר מיר דאָס עסן, באַמערק איך, ווי די קאַץ האָט אויסגענוצט די צייט פון מיין אוועקקוקן און האָט הינטער מייע פֿלייצעס פון א העלפֿט ברויט אַרומגעלעקט דאָס שמאַלץ און אוועק אין קיך אַרײַן. איך וואַרף די אַרומ געלעקטע שטיקלעך ברויט אין פינסטערן ווינקל פֿאַר דער קאַץ. זאָל הנאה האָבן דאָס גרויע קעצל, וואָס מאַכט אז איך זאָל נישט אזוי פֿאַראַינזאַמט זיין אין מיין חדרל.

עס קומט ווידער אַרײַן צו מיר די ראַגאַזשינסקאַ, טראָגנדיק מיר קאווע צו פֿאַרמירנקען מיט נאָך צוויי שטיקלעך ווייס ברויט, ווי זי וואָלט געוואָלט, אז די קאַץ האָט מיך באַעוואַלט. און זאָגט צו מיר מיט אזאַ אָנ־געשטעלטן טאָן, מיר צו מאַכן גוטע האָפֿענונגען:

— באַלד וועט אַרײַנקומען א פֿרײַלֿן, זי וועט איבערגעבן וואָס עס הערט זיך מיט א דאָקומענט פֿאַר דיר.

זי דערקענט און מיר אן איבעראַשנדיקע נייגעריקייט און זאָגט ווייטער:

— זאָרג נישט, מיר האָבן היינט געבעטן פֿאַר דיר. און גאָט וועט צוהעלפֿן, אז אלץ זאָל גוט צוגיין, און גייט אַרויס.

איך ווער שנעל פֿאַרטיק מיט מיין נאַכט־עסן און כאַפֿ זיך ווידער צו דעם ווענטל, קוקנדיק מיט נייגעריקייט צו דער טיר. ווען עס וועט זיך שוין באַווײַזן די פֿרײַלֿן. אין קיך איז שוין נאָכן אָונט־ברויט. יונזע און פֿלאָריאַן זיצן נאָך ביים טישל און רייכערן סיגאַרעטן, פון וואָס עס צעגייט זיך א שמעקעדיקער ריח, די ווייבער ראַמען אוועק פון עסן און גרייטן צו פֿאַר די הזירים, וואָס לאָזן שוין הערן פון זיך, פֿילנדיק אז עס איז שוין צייט, עס זאָל זיך עמעצער באַווײַזן מיט דעם לאַמטערן און אן עמער געקאַכטע קאַרטאָפֿל.

מען קלאַפֿט אין טיר און עס קומען אַרײַן צוויי מיידלעך, וואָס ווײַנען אין שכנות פון די ראַגאַזשינסקיס. איינע פון די צוויי איז א ניר דעריקע, א רונדע, מיט א פּאָר רויטע בעקלעך וואָס גריבלען זיך ביים לאַכן, זי רעדט שנעל און איבעררעדט אלע, וועלנדיק דערמיט אינפֿאַר־מירן מער ווי די אַנדערע, וואָס זיצט און שווייגט. די באַרעדעוודיקע אַר־בעט אין מיליטערישן שפּיטאַל, פון וועלכן זי דערציילט אירע אינדריסן

ביי די פארווונדעטע סאָלדאטן, וואָס קומען פון רוסישן פראַנט באַקראַכן מיט לייז און באוואקסענע מיט בערד, קרעכנדיק פון די ווונדן אין לייב, וואָס די רוסן האָבן זיי געמאכט.

— אַנקוסנדיק זיי — דערציילט זי מיט א לאכנדיקן טאָן — הערן אויף צו לאַכן די סאָלדאטן, וואָס זענען שוין ביים געזונט-ווערן און ריכטן זיך ווידער צו גיין אויפן פראַנט. זי ארבעט אין שפיטאַל צוזאמען מיט די יידישקעס — דערציילט זי — פון וואָס זי גייט איבער אויף א יידישע טעמע.

מען קלאפט אין טיר, עס קומט אריין א נידעריקע שאטינע פרייליך, צו וועלכער פלאַריאן שטעלט זיך אויף באגריסנדיק זי העפלעך און בעט זי אריין אין צווייטן צימער. נאָך א וויילע שטיף שוויגן הייבט זי אָן וויי-טער צו רעדן. זי דערציילט ווי אזוי די דייטשן האָבן מיט א פאָר טעג צוריק פארבאפט קיין טרעבלינקע אלע יידישע מענער פון שפיטאַל, מיט וועלכע זי האָט געארבעט א לענגערע צייט, און זי הייבט אָן דערציילן מאכנדיק אלע נייגעריק:

— ווען אלע יידן זענען אנטלאָפן פון שטעטל, מורא האָבנדיק, אז מען גייט זיי אויסהרגענען, האָט א דייטש, וועלכן די יידן האָבן גערופן אין שפיטאַל „טשאַפּ“, זיי דערקלערט:

— אויב ווער פון אייך, יידישע ארבעטער, איבער וועלכע איך האָב די אויפזיכט, וועט אנטלויפן, וועט קיינער זיך נישט קענען אומקערן צוריק צו דער ארבעט און אזוי ארום פארלירן דאָס רעכט, וואָס שיצט אייך קעגן יעדן שלעכטס. איר, יידישע ארבעטער פון שפיטאַל, האָט נישט קיין שום געמיינזאמעם מיט טרעבלינקע. איך האָב די פארזיכערונגען, אז פאר אייך גילטן אלע געזעצן אלס ארבעטסנוצלעכע, אנטלויפט נישט, ווייל קיין שלעכטס וועט אייך נישט געשען. און אלע יידן, נישט האָבנדיק קיין אנדער אויסוועג, זענען געבליבן. שפעטער, ווען די יידן זענען געבליבן צוריק אין שטעטל, זענען זיי שוין געווען צופרידן, וואָס זיי זענען נישט אנטלאָפן פון שפיטאַל. אין צוויי וואָכן ארום, ווען מען האָט אלע יידן פון שטעטל געפירט קיין טרעבלינקע אָדער אויסגעשאַסן, האָט דער זעלבער „טשאַפּ“ — דערציילט זי ווייטער — געהאלטן אין איין פארזיכערן, אז זיי וועט גאָרנישט געשען, און עס איז טאקע אריבער איבער א מאָנאט און

מען האָט זיי גאַרנישט געטון. פאַרקערט, זיי פלעגן נאָך קריגן בעסער צו עסן — גיט זי צו — געווען אפילו איינצלנע פון זיי, וואָס זענען אנטלאָפן און צוריק געקומען צו די דראָטן, דורך וואנען די יידן פלעגן זיך צוריק אריינשמוגלען, אז קיינער זאָל נישט זען. געווען אזעלכע, וואָס זענען דער-שאַסן געוואָרן ביים אנטלויפן. נאכהער זענען די יידן געוואָרן גלייכגילטיק און האָבן אויפגעהערט צו טראכטן, וואָס עס וועט מיט זיי זיין שפעטער. מאכט זיך א מעשה — מיט א פאָר טעג צוריק קומט אין שפיטאָל צו פאָרן ד"ר הערמאן און פאַרשטענדיקט זיך עפעס מיט דעם „טשאַפן“, וועלכער האָט פאַראַרדנט אן אפעל אין מיטן טאָג פון אלע יידישע מענער וואָס ארבעטן אין שפיטאָל. די יידן האָבן דערפילט, אז עס איז עפעס נישט אין אַרדענונג און זיך אָנגעהויבן אויסבאהאַלטן. עס איז געוואָרן א גע-דודער צווישן זיי, אין דעם מאָמענט האָט זיך באוויזן דער „טשאַפן“ מיט באוואָפנטער זשאַנדאַרמערע און אוקראַינער. עס האָבן אפילו אויך מיט געהאַלטן די פאַרווונדעטע סאָלדאַטן אויסצוגעפינען זיי פון די באהעל-טענישן. געווען אזעלכע, וואָס מען האָט זיי ארויסגעשלעפט פון די קלאָ-זעטן, זייענדיק איינגעטונקען אין נאַנצן אין שמוץ — דערציילט זי מיט א געלעכטער. ווען זיי האָבן שוין געהאַט אלע ארויסגעשלעפט פון די בא-העלטענישן און ארויפגעשטופט זיי אויף די אויטאָס גרייט צום אָפּפאַרן. איז אָנגעקומען צו גיין דאָס קליינע יינגעלע, וואָס פלעגט פאַשען די גענו, אזוי אריינטרייבנדיק די גענו דורכן אָפענעם טויער, האָט אים „טשאַפן“ דערזען און מיט דעם צווייגל אין דעם הענטל, מיט וואָס ער פלעגט פאַר-טרייבן די גענו, האָט ער אים געכאַפט און ארויפגעשטופט אויפן אויטאָ קיין טרעבלינקע. זי גיט נאָך צו מיט א טאָגן פון מיטלייד, אז ווען „טשאַפן“ האָט דאָס יינגעלע אָנגעכאַפט, האָט דאָס נעבעך באלד דערפילט א שרעק און זיך אזוי געקאַרטשעט, וועלנדיק זיך אראָפּזעצן אויף דער ערד. עס האָט זיך צעוויינט און דאָס צווייגל אין הענטל נאָך געהאַלטן, ווי דאָס וואָלט זיך דערמיט געוואָלט שיצן — פאַרענדיקט זי.

איך בין געזעסן הינטערן ווענטל און געטראכט וועגן דעם יינגעלע, וואָס איך האָב אזוי גוט געקענט. דאָס יינגעלע איז אלט געווען א 12 יאָר, קליין, נישט דערוואקסן פון די צרות און געשטאַמט פון א קאַלישער ייד (די נעמען געדענק איך שוין נישט), וועלכער איז אנטלאָפן פון ווארשע-

ווער געטאָ און אָנגעקומען קיין סאָקאָלאָוו, ווו ער פלעגט לעבן אלס שוואַר-
 צער ארבעטער. זיין ווייב און איין קינד זענען געשטאָרבן אין וואַרשעווער
 געטאָ פון הונגער. דאָס יינגעלע האָט זיך ארויסגעגנבעט פון וואַרשעווער
 געטאָ וואַנדערנדיק איבער שמעט און דערפער, ביז ער איז דערגאנגען
 אין סאָקאָלאָווער געטאָ און האָט שוין אויך נישט געטראָפן קיין לעבעדיקן
 זיין פאָטער, וועלכער איז געשטאָרבן פון אַן עפידעמישער קראַנקהייט.
 דאָס יינגעלע פלעגט מען אָפט זען זיצן ביים איינגאנג פון דער שטוב, ווו
 זיין פאָטער האָט געווינט, מיינענדיק, אפשר איז נישט אמת, אז זיין פאָ-
 טער איז טויט און וועט זיך באווייזן צו אים. יידן האָבן מיטלייך באקומען
 מיט דעם יינגעלע און באזאָרגט עס מיט ארבעט אלס פאסטוכל פון די
 גענו אין שפיטאָל. אָט דאָס יינגעלע שטייט מיר איצט פאר די אויגן. איך
 זע אים מיטן צווייגל אין הענטל פארשטופן אים אין אויטאָ אויפן וועג
 קיין טרעבלינקע, ווו ער וועט דאָרט דאָס לעצטע מאָל אויסשרייען, „טאמע!“
 אזוי פארטראכט הינטערן ווענטל דערהער איך ווי עס קומט ארויס
 פון צווייטן צימער די פריילן אין באגלייטונג פון פלאָריאַן, וועלכער קוסט
 נאָך אויפן זייגער און דערמאָנט, אז עס איז שוין קורצע מינוטן צו די
 מיליטערישע שעהן און באגלייט ארויס די פריילן.
 די שכנותדיקע מיידלעך, נאָכן אויסרעדן וועגן אלץ און אלעס, גייען
 אויך אוועק. אין שטוב איז שטיל געוואָרן. די פרויען גענעצן פון די
 מעשיות און געשיכטעס וואָס האָבן זיי א ביסל מיר געמאכט. יורעקל זיצט
 אויפן טאַטנס שויס, וועלכער רייסט איבער זיין שווייגן און זאָגט:
 — זאָל פלאָריאַן זיך נאָר נישט פארשפעטיקן צו קומען פאר די
 מיליטערישע נאכט־שעהן.

אין גיבן קומט טאקע אריין פלאָריאַן א שמיכלדיקער, פון וואָס איך
 האָב פארשטאנען, אז די פריילן האָט עפעס גוטס איבערגעגעבן אים וועגן
 מיר. און איך בין געוואָרן באהערשט מיט א שטימונג פון אַן אומגעדול-
 דיק אָפּוואַרטן, א וואָרט צו הערן וועגן דעם. די מוטער הייבט אָן לאַכן
 צו אים זאָגנדיק:

— איך זע שוין, אז עס וועט גוט צוגיין.

פלאָריאַן אויף צו להכעים איז איצט רואיק און געלאסן. זעצט זיך
 פלענמאטיש אנידער. ארומקוקנדיק זיך, צי קיינער הערט נישט, זאָגט ער:

— אז עם וועט גוט גיין, וועט מאָרגן שוין זיין די וויכטיקסטע אר-
בעט אָפגעטון דערביי און אויפן דריטן טאָג קען אלץ שוין זיין פארטיק.
עס האנדלט זיך נאָר וועגן נאָך צוויי שטעמפלען און מען דארף אויך
האָבן א פאָטאָ.

איך שטיי הינטערן ווענטל און מיין נאָז קריכט שיעור נישט אריין
אין דער שפארע פון דעם געלעכערטן פאפיר. פארוואָס קלערט מיר פלאַך-
ריאָן נישט אויף וועגן דעם? פארוואָס שפילט ער זיך מיט מיין נייגעריקייט?
פלאַריאן האָט אָבער צייט, פאררויכערט זיך א סיגארעט און רעדט
זיך דורך מיטן פאָטער וועגן דער ארבעט פארן מאָרגנדיקן טאָג.

יוזעף גענעצנדיק פרעגט זיין פרוי:

— וואָס האָסטו דערליידיקט וועגן זיין שלאָפן?

זי ענטפערט:

— עס איז שוין גרייט, אין דעם זעלבן אָרט וואָס נעכטן, אָבער דער-

פאר באקוועמער.

ערשט איצט דערמאָנט זיך פלאַריאן אָן מיר און קומט צו מיר אריין.
ער טרעפט מיך זיצן האלב פארשלאָפן און מאכט מיך וואכעדיקער מיט
א סיגארעט. ער זעצט זיך אויף זיין פאָטערס בעט און זאָגט צו מיר שמייב-
לענדיק:

— דו האָסט מזל, מיטן דאָקומענט וועט גיין גלאַטיק.

איך זעץ זיך נענטער צו אים און בעט אים, אז ער זאָל מיר אויפ-
קלערן ווי עס האלט פאקטיש מיטן דאָקומענט און ווי אזוי ער קען אזא
וויכטיקע זאך באווייזן. פלאַריאן בלייבט זיצן א וויילע פארטראכט. פלוצ-
לינג פרעגט ער מיך:

— זאָג מיר נאָר, וואָס וואָלסטו געטון, אז מען וועט דיך כאפן מיטן
דאָזיקן פאלשן דאָקומענט? וואָס וועסטו ענטפערן, אז מען וועט דיך טע-
ראָרזירן אזוי ווי די געשטאפּאָ קען — פון וואנען האָסטו זיך פארשאפט
דעם דאָקומענט?

איך בלייב פארטראכט אויף א וויילע און ענטפער אים:

— ווייסט דאָך פלאַריאן, אז ביי אונדז אין געמאָ האָט געלעבט
א ייד אליהו וואקסשטיין. ער האָט געארבעט אין דער יידישער עווידענציע-
אפטיילונג פון מאניסטראט. אזוי ווי ער לעבט שוין נישט, וועל איך זאָגן,

אויב מען וועט מיך כאפן, אז דורך אים האָב איך באקומען דעם דאָקור מענט פאר פיל געלט.

פֿלאַריאַן צעלאַכט זיך און עס געפעלט אים דער ענטפער.

— הערזשע וואָס איך וויל דיר דערציילן. אנטקעגן אונדז אין דעם גרויסן הויז, וווּ גראַמס און ד"ר הערמאַן האָבן זייער אדמיניסטראַטיווע רעזידענץ, אַרבעט מיינס א באַקאַנטע ביים אַרויסגעבן די פאַספּאַרטן. צו איר האָב איך זיך היינט פרי געווענדט און איר דערציילט, אז עס געפינט זיך אונדזערס א פריינט באהאלטן און די געשטאַפּאַ איז אויף זיינע שפורן און מען דאַרף וואָס שנעלער פאַר אים מאַכן פאַלשע פאַפירן, אז ער זאָל קענען פון דאַנען אוועק. זי האָט מיר צוגעזאָגט ביינאַכט געבן אן ענטפער. איז זי טאַקע פריער געווען און מיר איבערגעגעבן, אז פון די פינף סטעמד פֿלען, וואָס מען דאַרף צום פאַס, קען זי האָבן א צוטריט בלויז צו דריי און די אנדערע צוויי זענען פונעם בירגערמייסטער. די איינמעלרונג גער הערט שוין צו אנדערע אינסטאַנצן, וווּ זי האָט קיין צוטריט. דאָך וועט זי זיך זען צו באַמיען אפּשר דורך די באַאַמטע, וואָס אַרבעטן דאָרט און מיט וועלכע זי קען זיך גוט. אויסער דעם וועסטו מוזן גיין מאַכן א פּאַטאַ, אָבער וועגן דעם דאַרף מען זיך אדורכרעדן, ווי אזוי דאָס צו אָרגאַניזירן, אז מען זאָל דיך נישט דערקענען. אז עס וועט זיך איינגעבן מיט דעם דאָ-קומענט, וועט דאָס זיין פאַר דיר א רעטונג, ווייל — גיט ער צו מיט אן אויפריכטיקן טאָן — לאַנג ביי אונדז קענסטו דאָך נישט זיין, צוליב די אַרעסטן אין שטעטל און אומרואַיקער לאַגע פון כאַפּן צו דער אַרבעט קיין דייטשלאַנד. אויסער אלעם קען זיך ווער דערוויסן, אז מיר באהאלטן אויס א ייד, זענען מיר דאן אלע אין דער זעלבער לאַגע ווי דו. אָבער — פאַר ענדיקט ער מיט א זיכערן טאָן — איך בין זיכער, אז עס וועט זיך אלץ גוט ענדיקן.

איך דאַנק אים זייער פאַר זיין הילף.

עס קומט אריין די מוטער א שמיובלדיקע. פֿלאַריאַן ווייזט אָן אויף דער מוטער און זאָגט, אז דער פֿלאַן וועגן דאָקומענט שטאַמט פון איר טאַקע. זי איז צופרידן דערפון און זאָגט:

— אז מיר וועלן העלפן אן אַרימען, וועט אונדז נאָט העלפן.

פֿלאַריאַן בעט מיך, איך זאָל אים דערציילן, וואָס איך האָב געזען

אין טרעבלינקע און ווי אזוי איך בין ארויס. וועלנדיק אנטקעגנקומען זייער נייגעריקייט, האָב איך אָנגעהויבן צו דערציילן. די ראגאזשינסקא באמערקט אין מיין רעדן, אז איך ענדער זיך אין מיין ביז איצטיקן אויסזען, זי בארואיקט מיך און לאָזט מיך מער נישט רעדן וועגן דעם, געבנדיק מיר די מלבושים, וואָס ליגן נעבן מיר, אז איך זאָל זיי אָנמעסטן.

ווען זיי גייען ארויס, הייב איך אָן צופאסן דעם אנצוג. די הויזן זענען גוט, אין דער מארינארקע איז מיר שווער אריינצוקריכן. זי איז צו ענג. אין דער מארינארקע דערפיל איך אלע ווייטיקן פון צעהאקטן לייב. ערשט איצט מוז מען פארקריצן די ציין, בכדי די ווייטיקן נישט ארויס-ווייזן. איך באקוק מיך אין דעם אנצוג און דערפיל זיך גאָר אנדערש. פלאָריאן כאפט דורכן פאָרהאנג א בליק צו מיר און באמערקט מיך שוין אן איבערגעטוענעם. ער צעשמייכלט זיך איבער מיין גוטן אויסזען, און זאָגט צו מיר:

— קום אריין אין קיר, נישטאָ קיין פרעמדער און קיינער וועט דיך נישט זען.

איך הייב אויף דעם פאָרהאנג מיט א געפיל פון צוריקגעהאלטנקייט און באווייזן זיך פאר די שטוביקע, וועלכע צעשמייכלען זיך צו מיר פריינדיג-לעך צוליב מיין געענדערטן אויסזען. די ראגאזשינסקא צעלאכט זיך אין דער שטיבל זאָגנדיק:

— א ריכטיקער פאָליאק.

די יינגערע שוועסטער, מיט דער שטריקעכץ אין די הענט, קוקט אויף מיר זאָגנדיק:

— ער וועט קענען אָנגיין...

פלאָריאן, א גוט געשטימטער, ברענגט זיינס א היטל פון צווייטן צימער און פארלייגט מיר אויפן קאָפּ. יוזעף בלייבט שטיין און קוקט מיך אָן א האלב ערנסטער און האלב שמיכלענדיק און זאָגט:

— א ריכטיקער סטאשיעק...

אלע כאפן דאָס אונטער און מען הייבט מיך אָן רופן סטאניסלאָוו. און איך, ווערנדיק באהערשט פון אלעמענס גוטער שטימונג, זאָג, אז איך וועל זיך נאָך פארלאָזן א פאָר פארדרייטע וואָנסעלעך, וועט מיך שוין קיינער נישט דערקענען. אלע צעלאכן זיך. יוזעף איז אָבער ערנסט און:

זאָגט, אז מען זאָל זיין פאָרזיכטיק, אז קיין שכן זאָל נישט באַמערקן. פּלאַרואַן, געבנדיק מיר א סיגארעט, קלאַפט מיר אין פּלייצע וווּילערניש און זאָגט:

— איך זע שוין, אז מען קען זיך אויף דיר פּאַרלאָזן. דו וועסט קענען אָפּשפּילן די ראָל, וואָס עס שטייט דיר פּאַר.

— יאָ, ער דארף נאָך האָבן א סך גליק, אז ער זאָל נישט אריינ- פּאַלן — רופט זיך אָפּ פּרוי ראַגאַזשינסקאַ.

אירע ווערטער טרעפן מיר אין פינטל און איך זאָג אן ערנסטער: פאַרן טויט האָב איך נישט מורא און דאָס לעבן מוז מען קענען הפּקר מאַכן, איבעריגנס האָב איך דאָך שוין איצט נישט וואָס צו פּאַרלירן, איך האָב שוין אלץ פּאַרלירן. נאָר א ביסל גליק, ווי עס ווייזט זיך ארויס, איז מיר נאָך פּאַרבליבן, און לעבנדיק מיטן געדאַנק, אז דאָס גליק באַגלייט מיך, וועט דאָס מיר צוגעבן מוט אין מיין וואַנדער־וועג. און איר וועט זען — פּאַרענדיק איך אין א גוטער שטימונג — אז סטאַניסלאָוו וועט נאָך לאָזן פון זיך וויסן און דער טיוול וועט אים נישט נעמען.

אלע בלייבן צופרידן צוליב מיין זיכערקייט אין זיך. יוזעף גייט אָבער צו פּראַקטישע ענינים און פּרעגט זיך, ווי אזוי מען וועט מאַכן דאָס בילד. איך ענטפער, אז איך קען דאָס אליין דורכפירן, נאָר עס זאָל ווער מיטגיין מיט מיר און פּריער נאָכקוקן, צי ביים פּאָטאַגראַפּיסט איז נישטאָ קיין פּאַרדעכטיקער. אלע זענען מסכים און עס ווערט אָפּגערעדט, אז מאָרגן פּאַרנאַכט, ווען עס וועט שוין זיין טונקל, גיי איך זיך מאַכן א בילד צום פּאַספּאָרט.

זיי מאַכן נאַכט. איך כאַפּ מיך אריין אין מיין חדרל, טו זיך צוריק איבער און לאָז זיך פירן פון דער ראַגאַזשינסקאַ, וועלכע וואָרנט מיך צו גיין שטיף, אז עס זאָל נישט באַמערקן דער באלעבאַס.

מיר גייען דורך די פּאַר טריט אויף די שפּיץ־פינגער. איך גיי נאָך איר אין דער פינסטער צווישן האַלץ. זי נעמט מיך אָן פאַר דער האַנט און פירט מיך צו צו א טירל, וווּ זי לאָזט מיך אריין זאָגנדיק: „מאָרגן פּאַרטאַג וועל איך דיך אויפוועקן. שלאָף גוט.“ און פאַרשווינדט.

איך בלייב שטיין אין א פינסטערער קליטקע און דערפיל גלייך דעם גערוך פון הזיר־שטעלכל. אונטער מייע פיס דערפיל איך פּונאַנדער־

געשפרייטע שטרוי, איך דערטאָפּ מיט די הענט א דעק פון פּעדערן און
א קליין זעקעלע אָנגעשטאַפּט מיט היי אונטערצולייגן זיך אונטערן קאַפּ.
איך כאַפּ א בליק דורך די שפּאַרעס פון ווענטל, וואָס גייט ארויס
אין דרויסן. קיין שפּור פון לַעבן. א שטילקייט. ווי אלץ וואָלט געווען אויס-
נעשטאַרבן, בלויז דער האַרבסטיקער קאַלטער ווינט צערייסט פון צייט צו
צייט די בית עולם־שטילקייט, און צעבלאָזט זיך פּיפּנדיק אין די אויערן.
דער הימל איז באַדעקט מיט כּמאַרעס, די לַבּנָה גיט פון צייט צו
צייט א לייכט און באַהאַלט זיך ווידער הינטער די כּמאַרעס, וואָס גליטשן
זיך דורך איר פּאַרביי.

איך נעם אוועק דעם קאַפּ פון דער וואַנט און אין דער פּינסטער
הער איך דאָס שווערע סאַפּען פון די שלאָפּנדיקע הזירים. עס נעמט מיך ארום
אַן אומהיימלעכקייט. איך לייג מיך אויפן בערגל שטרוי, צי זיך אויס מיטן
קאַפּ אויפן קישעלע, אַרונטערקריבנדיק אונטער דער דעקע, וואָס איז גע-
וואָרן אָנגעזאַפּט מיט דעם ריח פון שמעלכל. איך לייג מיך אַרויף מיט
דער פּלייצע, וואָס איז נאָך באַדעקט מיט די איינגעטריקטע ווונדן.
אין שלאָף הלומט זיך מיר מיין וואַנדער־וועג, וווּ איך שלעפּ זיך
ארום א פאַרוואָגלעטער און אן איינזאַמער, איך קען נישט געפּינען קיין
אַרט, וווּ איך זאָל א שטיקל פּלאַץ און רו געפּינען. אומעטום זע איך אן
אויסגעשטאַרבנקייט, נישטאָ קיין מענטשן, נישטאָ קיין יידן. איך זע ארום
זיך א בית עולם און קברים. און דאָרט לאָזן מיך די מתים אויך נישט צו...
איך וואַנדער ווייטער איבער פּעלדער און וועלדער. קיין שפּור פון
לַעבן איז נישטאָ, אומעטום הערשט טויטקייט.

אויפגעוועקט האָבן מיך טראָפּנס וואַסער. וואָס האָבן געקאַפּעט פון
דאָך אויף מיין צעהיצטן קאַפּ. איך בין געבליבן זיצן, אן איבערגעשראַקע-
נער פון רעגן און פון דעם שרעקלעכן חלום.
ווען איך בין צו זיך געקומען, האָב איך מיך פאַררוקט אין א ווינקל,
ווי עס קאַפּעט נישט אדורך און זיי אַזוי איינגעקאַרטשעט אונטער דער
דעק און הער זיך צו ווי אין דרויסן רייסט און פּיפּט דער ווינט און דער
רעגן פאַטשט אין דער וואַנט פון שמעלכל.
ווען איך האָב מיך שוין דערוואַרט, אז די ראַנאַזשינסקאַ זאָל צו מיר

קומען אינדערפרי, האָב איך פרייער אָפגעטעמט און זיך אריינגעכאפט אין דער וווינונג.

צומאָרגנס נאָך דער פיינפולער נאכט אין דער קלאַטקע, איז מיר שוין דאָס חדרל געוואָרן אייגן, איך האָב מיך איבערגעטון אין די בעסערע קלייידער, אַפראַזירט און אָנגעהויבן פארלאָזן וואָנצן, וואָס האָט מיר צוגעגעבן מער אויסזען אלס סטאניסלאָוו.

נאָכן פרישטיק קומט צו מיר אירענע און הייסט מיר אריינגיין אין צווייטן צימער, וווּ איך וועל זיך פרייער פילן. דורכן פענסטער פון צווייטן צימער וועל איך קענען זען, אויב עס וועט אָנקומען א פּרעמדער צום הויז און דאן דארף איך זיך צוריק אריינכאפן אין חדרל.

איך בעט אירענען, אז זי זאָל מיר געבן דאָס געבעטבוך, בכדי איך זאָל זיך אויסלערנען די תפילות. זיצנדיק אזוי איבערן געבעטבוך, נישט קענענדיק זיך פונאנדערקלייבן אין די תפילות, וואָס זענען אמנויטיקסטן פאר מיר אין מיין נייער ראָל אלס „אריער“, קומט אריין די יינגערע שוועסטער, וועלכע זעצט זיך נעבן מיר אוועק און ווייזט מיר אָן, וועלכע תפילות זענען אמנויטיקסטן זיך אויסצולערנען. זי לייענט מיר פארשידענע תפילות און די צען געבאָטן, זאָגט אז גאָט האָט מיטליידיג מיט אלע ליידנדיקע מענטשן אויף דער וועלט און הערט אויס דאָס געבעט פון די אלע, וועלכע פארלאנגען זיין הילף. און זי דערציילט מיר פארשידענע געווינהייטן פון זייער רעליגיעז לעבן, פון קלויסטער, פון די הגאָטעג. זי פארענדיקט איר „לעקציע“ זאָגנדיק:

— ווער עס גלויבט אויפריכטיק אין דעם וואָס דאָ איז געשריבן, וועט קיין שלעכטס קיינעם נישט טון.

* * *

אין שטאָט איז א שטארקע באוועגונג. פויערים און פויערטעס גייען צוריק מיט זייערע אויסגעליידיקטע קוישלעך פון מארק, וווּ זיי האָבן אויספארקויפט זייערע דאָרפישע פראָדוקטן. עס דרייען זיך מיר קענטיקע מיר לימער און פּאַליציי־לייט, וועלכע טאָרן אפילו מיין שאָטן נישט זען. אַנטקעגן, ביים אָפּענעם פענסטער פון דעם גרויסן הויז, שטייט דער מערדער

ד"ר הערמאן און קוקט ארויס אויף דער גאס מיט א צופרידענער מינע. ער ווייסט גאָרנישט, אז אנטקעגנאיבער אים, הינטערן פארהאנג, וואָס פארשטעלט מיך פון זיינע געשטאפּאָ-אויגן, שטייט א ייד, וועלכן ער האַלט שוין לאנג פאר א ליקווידירטן און שיקט אים ארויף צום פענסטער א קללה. צו א שכנותדיק הייזל פאָרט צו א שטאָטישער פאָליאק מיט א פול אָנגעלאָדעוועט פורל יידישע זאכן. זיין ווייב און קינדער פילן אָן די צייט מערן מיט די זעק מלבושים און מעבל.

היינט איז א טאָג פאר די שטאָטישע פאָליאקן אין אויסגעשאַכטער נעם געטאָ. מאָרגן וועלן די זעלבע קניען ביים גאָטעסבילד און תפילה טון שעפטשענדיק פרום: „איך וועל נישט רויבן און מאָרדן“, „איך האָב ליב א צווייטן פונקט ווי זיך“ — און באלד נאָך דעם געבעט וועלן זיי פארר וואשן די בלוט-פּלעקן אויף די מלבושים און גאנץ מאכן דאָס דורכגע-שאַסן מעבל.

אָונטצייט בין איך אוועק צום פאָטאָגראַפּיסט, איבערגעטון אין מינע נייע קליידער, בכדי צו האָבן א „פּוילישן אויכזען“. די פּוילישע איינוווינער באוועגן זיך אין דער טונקלקייט און קיינער זעט מיך נישט ניין צום פאָטאָ-אַנשטאלט פענדיך.

איך בלייב שטיין אויף דער גאס. די ראַגאָזשינסקא, וועלכע איז אריינגעגאנגען זיך איבערפרעגן, צי געפינט זיך נישט איר טאָכטער, וואָס האָט דאָ געזאָלט זיין אין דער צייט, קומט צוריק און זאָגט מיר: — דו קענסט אריינגיין, איך וועל צווארטן.

פון מיין אַנקלינגען אין דער טיר באווייזט זיך א פרוי. מיך אריינ-לאָזנדיק אין פאָדערצימער, פרעגט זי מיך וואָס איך פארלאנג.

— איך וויל זיך מאכן בילדער צו א דאָקומענט — ענטפער איך.

— פארוואָס אזוי שפעט — עס איז דאָך שוין נאָך דער ארבעטסצייט.

— אנטשולדיקט מיר זייער, פרוי — ענטפער איך — איך בין אן

ארבעטער ביי דער באן און האָב קיין צייט נישט פריער צו קומען.

זי קווענקלט זיך א ביסל און פירט מיך אריין אין פאָטאָ-אַנשטאלט.

— ווי איז אייער נאָמען?

— סטאַניסלאָוו גורסקי.

איך בעט, אז מען זאָל מיר די בילדער מאכן ווי אמשנעלסטן.

ווען איך בין געקומען צוריק צו ראנאזשינסקיס וווינונג, זענען דאָרט געווען פרעמדע מענטשן. די שטוביקע האָבן שוין אָבער געוויסט, אז מיר דארפן קומען און די געסט אריינגעכעטן אין צווייטן צימער. איך האָב זיך דערווייל אריינגעכאפט ווידער אין מיין חדרל.

פּלאָריאן, וועלכער איז געקומען גוט געשטימט פון וועג, נאָכן דער- ציילן זיינע איינדרוקן און א פּאָר וויצן, וואָס האָבן אלע געמאכט לאַכנר- דיק, דערציילט אזא געשיכטע:

—זייענדיק היינט אין שפיטאָל קלימאוויזנע אויפן וועג צווישן ווענר- גראָוו און סאָקאָלאָוו, האָב איך פארברענגט צוזאמען מיט באקאנטע פּאָר- ליאָקן, וואָס ארבעטן דאָרט ביי מאלעריי. צווישן זיי האָב איך באמערקט איינעם מיט א בלאָנדן אויסזען, אָבער לויט דעם אקצענט פון זיין רעדן און זיינע באוועגונגען האָב איך אים חושד געווען, אז ער איז א ייד. ביי איינעם זיינס א חבר, האָב איך זיך אויף אים געפרעגט און יענער האָט זיך א ביסל קרעמפירט צו רעדן וועגן אים. אָבער קענענדיק מיך גוט — דערציילט ער — האָט ער מיר על פי סוד אויסגעגעבן, אז ער איז א ייד און פיגור רירט אלס פּאָליאָק, אָבער ס'ווייסט נישט קיינער וועגן דעם, נאָר ער אליין. איך — דערציילט ער ווייטער — באמערקנדיק, אז ער האָט געוויסע גער- ווינהייטן אין רעדן, מיט וועלכע ער קען זיך נאָך פארראטן, האָב אים געזאָגט, אז ער זאָל דעם ייד מיר איבערגעבן, ווייל איך וויל זיך מיט אים פארשטענדיקן און איך האָב זיך טאקע מיט דעם ייד צונויפגערעדט און אים אויפגעקוזאם געמאכט, אז ער זאָל ווייניקער רעדן, בכדי נישט אריינ- צופאלן אין די גערמאנישע הענט. דער ייד איז פון אָנפאנג געווען דער- שראָקן, ער האָט געמיינט — גיט ער צו איראָניש — אז איך ניי אים אריינ- נארן — אָבער דערנאָך האָט ער זיך איבערצייגט אין מיין אויפריכטיק רעדן און אפילו מיר דאנקבאר געווען פאר דער גוטער באמערקונג.

ביינאכט פארלאָז איך די וווינונג און קענענדיק שוין דעם וועג אין דער פינסטער, כאָפּ איך מיך שוין אליין אריין אין דער קלאַטקע אויף דער שטרויענער נאָרע, וווּ איך גראָב מיך איין אונטער דער פייכטער דעק פון נעכטיקן רעגן און מאך מיך פארגעסן אָן דער אומהיימלעכקייט פון דער נאכט אין שטעלכל און ליג טראכטנדיק ביז איך שלאָף איין.

פארטאָג, ווען די ראנאזשינסקא איז מיך געקומען וועקן, בין איך

שוין לאנג געלעגן וואך נאך די נאכט קאשמארן, וועלכע האָבן אוועק גערויבט מיון שלאָף.

דעם זעלבן טאָג ביים עסן מיטאָג, קומט אריין די פרוילן, וועלכע ווערט אויפגענומען דורך פלאָריאן אין צווייטן צימער. ווען זי איז נאָך א קורצן שמועס מיט פלאָריאנען אוועק, האָט ער דערקלערט, אז די פרוילן האָט אים געברענגט א נישט אויסגעפולטן דאָקומענט, בלויז מיט דריי סטעמפלען, זאָגנדיק, אז צו די אנדערע צוויי האָט זי נישט קיין צוטריט, און קען נישט באווייזן דאָס דורכצופירן. דאָס האָט געשאפן א געדריקטע שטימונג פון אלע שטוביקע און מען האָט געמיינזאם גענומען נאָכקלערן וואָס ווייטער צו טון.

איך, פלאָריאן און יוזעף באראטן זיך אין מיון הדרל און מען קומט צום באַשלוס וועגן דריי אויסוועגן: איינס — אז איך זאָל זיך ווענדן צו די דריי יידישע דרוקער, וואָס לעבן נאָך ארבעטנדיק אין דער דרוקעריי, אז זיי זאָלן צוהילף קומען און נאָכמאכן די צוויי פעלנדיקע סטעמפלען. צוויי — פלאָריאן זאָל זיך פארשטענדיקן מיט זייער באקאנטן פוילישן וועכטער פון שטאָטישן אמט, אז ער זאָל אים אריינלאָזן זונטיק צייט אין דעם צימער, ווו עס זיצט דער בירגערמייסטער און דאָרט נעמען די סטעמ פלען. דריי — אויב דורך די וועגן וועט נישט געלינגען צו דערליידיקן די צוויי סטעמפלען, וועט זיך יוזעף פארשטענדיקן מיט זיין פריינט פיאט קאָוסקי, וועלכער אַריענטירט זיך גוט אין אמטלעכע אונטערשריפטן, אפשר וועט ער עפעס קענען מאכן.

ביידע זענען אוועק צוריק צו דער ארבעט, אָנזאָגנדיק מיר, אז איך זאָל זיין פאָרזיכטיק ביים גיין צו די דרוקער.

מיט אומגעדולד האָב איך זיך דערווארט, ביז עס האָט פאמעלעך אָנגעהויבן צופאלן די נאכט. איך לאָז מיך ארויס אויף דער לאנגער גאס צו דער דרוקעריי, וואָס האָט אמאָל געהערט צום סאָקאלאָווער ייד קאיעט. אין שטעטל איז נאָך אַ מארק טאָג. עס דרייען זיך נאָך ארום די דאָרפישע פויערים, וואָס זענען זיך אין שענק פארזעסן, און דער בראַנפן האָט זיי געמאכט פארגעסן אָן דער שפעטער צייט. אויפן מארקפלאַץ געפינען זיך נאָך איינצלנע באשעפטיקטע פוילישע הענדלער, וואָס נעמען צונויף זייערע סחורות פון די טישלעך אראָפּ. אין מיטן גאס שטייען גרופקעס פּאָליאקן

און קוקן זיך צו צו דעם געשלאג פון די שיכורים, וואָס שלאָגן זיך צוליב נישט קיין דורכגעקומען געשעפטל. אנדערע שטייען און קוקן זיך צו, ווי צוויי יונגע פויערים קושן זיך הינטער דער וואנט פון ליבשאפט צום בראַנפן. און איך גיי זיך דרייסט אויף דער גאס, וואָס איז נאָך פול מיט דער שטעטלדיקער באוועגונג.

ווען איך בין צוגעקומען צו דער דרוקעריי, האָב איך געמוזט צור ווארטן, ביז עס וועלן ארויס צוויי פרעמדע מענטשן, וואָס איך האָב זיי געזען דורך די שפארעס פון די פארטונקלטע גלעזערנע טירן. אריינקור מענדיק, דערקען איך גלייך אלע דריי טויטבלאסע יידישע דרוקער, וועלכע איך האָב געקענט בלויז פון זען.

די דרוקעריי איז געווען אין א לאנגן לאַקאל, העל באַלויכטן מיט עלעקטריש ליכט. איינער איז שטיין געבליבן מיט א פוס אויפן טרימל פון דער קליינער דרוק-מאשין, דער צווייטער ביי א קליינעם שופלאַד, פון וועלכן ער האָט אויסגעקליבן זאץ צום זעצן. די ביידע, וואָס קוקן מיר נאָך, לאָזן איך הינטער זיך און גיי צו דעם עלטסטן פון זיי, וואָס זיצט אינמיטן לאַקאל ביי א שרייבטיש און פרעג אים, צי איך קען מיט אים רעדן אויג אויף אויג. ער קוקט מיך אָן פארדעכטיקט און פרעגט מיך, ווער איך בין.

— איך בין אן איבערגעטוענער סאַקאלאָווער ייד — ענטפער איך אין יידיש.

די אנדערע צוויי, וואָס האָבן דערהערט רעדן יידיש, קומען צו און זאָגן צו אים, אז איך האָב טאקע אויסגעזען צו זיין קענטלעך. איינער פארשליסט די טיר און די אנדערע צוויי פירן מיך אריין אין א חדרל, וואָס האָט אמאָל געדינט אלס קאסע. זיי פרעגן מיך אויס, פון וואנען איך קום און ווי אזוי האָב איך זיך אויסבאהאלטן פון די נאציס. איך קען זיי קיין סך נישט דערציילן און גיי גלייך איבער צום עצם ענין, וואָס האָט מיך צו זיי געבראכט. זיי דערקלערן מיר אָבער, אז דאָס איז אן אוממעגלעכע זאך, ווייל אלע פאַר מינוט קומט מען אריין אין דער דרוקעריי און מען קאָנטראָלירט נאָך די ארבעט. נאָרוואָס זענען גראד ארויסגעגאנגען צוויי, איינער פון זיי א געשטאפּאָ-מאן.

די דריי יידישע דרוקער-ארבעטער קוקן מיך אָן מיט זייערע אויס-
 געלאָשענע אויגן. איך פרעג זיי:
 פארוואָס זיצט איר דאָ? מיינט איר, אז דאָ קען הערמאן פארגעסן,
 אז איר זענט יידן? ווי אזוי קענט איר נאָך איינשטיין ביי דער ארבעט?
 נאָך א קורצן שטילשווייגן ענטפערט מיר איינער פון זיי גלייכגילטיק:
 — מיר ווייסן אלץ, אָבער וואָס זאָלן מיר טון? גראַמס און ד"ר
 הערמאן האָבן אונדז געוואָרנט, אז קוים וועט איינער פון אונדז אנטלויפן,
 וועט ער אויסמיסן אונדזער נאנצע פאמיליע, וואָס ער האָט געלאָזט ביים
 לעבן. ער פארזיכערט אונדז, נישט אומצוברענגען, אויב מיר וועלן ארבעטן.
 ער באַזאָרנט אונדז אפילו מיט ווייס ברויט.
 — לעבט נאָך אייער פאמיליע? — פרעג איך מיט פארוונדערונג.
 — יא. מיר האָבן אין אונדזער וווינונג באהאלטן נאָך צוויי סאָך-
 קאָלאָווער פרויען, אונדזערע קרובים, וואָס זענען געשפרונגען פון צוג
 אויפן וועג קיין טרעבלינקע. און ווי אזוי קענען מיר אליין אנטלויפן און
 איבערלאָזן די משפחות. מיר וואָלטן אנטלאָפן אלע צוזאמען, אָבער וויהיין?
 אפילו דער וואָלד איז דאָס זעלבע פאר אונדז ווי טרעבלינקע. מיר האָבן
 נישט קיין אנדער אויסוועג ווי איבערצולאָזן ווייטער אונדזער גורל אין
 די הענט פון גראַמסן און ד"ר הערמאן. אונדז איז שוין קיין אונטערשיד
 נישט. מיר שרעקן זיך נישט פארן טויט, ווייל מיר ריכטן זיך אלע טאָג
 אויף אים. און דאָס לעבן איז אונדז שוין מיאום געוואָרן. א חוץ אונדז —
 גיט דער זעלבער צו — לעבן נאָך אין סאָקאלאָוו העכער צוואנציק יידן,
 וואָס מאכן ריין דאָס געטאָ. וואָס עס וועט זיין מיט זיי, וועט זיין מיט אונדז.
 איך בעט איינעם פון זיי, אז ער זאָל נאָכקוקן, צי מען קען ארויסגיין.
 איך געזעגן זיך מיט זיי און פארלאָזן די דריי יידן מיט די טויט-בלאסע
 פנימער און אויסגעלאָשענע אויגן.
 ווען איך האָב זיך אומגעקערט צום הויז, האָב איך זיך נישט גע-
 קענט אריינקריגן אין מיין הדרל צוליב די פרעמדע מענטשן, וואָס זענען
 דאָרט געזעסן און איך בין גלייך אריין אין דער קליאטקע אויף מיין שטרוי-
 ענער נאכטנעסט.
 זיי איך אזוי אין פינסטערן ווינקל אָנגעשפארט דעם קאָפּ אויפן
 ווינקל און טראכט וועגן די לעצטע פּאָר יידן פון מיין שטעטל, וועלכע די

מערדער האָבן אויף א ראפינירטן אופן בארויבט פון זייער ווילנס-
קראפט צום לעבן. אָנגעשמעקט זיי מיט אַפּאַטיע און גלויבגילטי-
קייט. אָט די דריי יידן מיט די אויסגעלאָשענע אויגן, וועלכע האָבן שלום
געמאכט מיטן געדאַנק פון א לעבן אויף דערווייל, יעדן טאַג דערווארטנ-
ריק דעם טויט, האָבן דאָך נישט פאַרלוירן זייערע מענטשלעכע אייגנשאפטן!
פון ליבע און איבערגעבנהייט צו זייערע נאָענטע. די היהשע מערדער האָבן
געוויסט אויף א ראפינירטן אופן אויסצונוצן די מענטשלעכע אייגנשאפטן
פון די פּאַר יידן און איבערגעלאָזט זיי די עלטערן, פרויען און קינדער,
מיט וועלכע זיי האָבן געוויסט, אז זיי קענען נישט אנטלויפן און אויך זיך
נישט שוידן פון זיי.

מיינע טראכטענישן זענען איבערגעריסן געוואָרן אין דעם פינסטערן
שמעלכץ, ווען פרוי ראגאזשינסקא איז געקומען מיט א לאמטערן מיך זוכן.
טרעפנדיק מיך אין דער קלאטקע, זאָגט זי צו מיר מיט א צופרידענער מינע:
מיר האָבן געמיינט, אז דו ביסט שוין פאַרפאלן געגאַנגען, נישט באווייזט-
דיק זיך צוריק. אָבער איך האָב פאַרשטאַנען, אז צוליב די פרעמדע ביסטו
אריין אין דער נאָרע. קום אריין אין דין חדרל, זאָגט זי שנעל זיך איילנ-
דיק — עס שטייט שוין דאָרט פאַר דיר דאָס עסן.

פּלאָריאן באווייזט זיך אין מיין חדרל. ער איז אין א גוטער שטימונג.
— איך זע שוין, אז דו האָסט גאָרנישט דערלידיקט. אָבער שוין
באלד איז זונטיק און איך וועל אויספּראָבירן, אפשר וועט מיר געלינגען.
א חוץ פאַר דיר — זאָגט ער צו מיר סודותפול — מוז איך זיך אויך
פאַרוואַרן מיט א פּאַלשן דאָקומענט, ווייל די הינטישע זין שיקן איצט
פונאַנדער דורכן ארבעטס־אַמט קוויטלעך אויף צוואנגס־אַרבעט אין דייטש-
לאַנד, און דו ווייסט דאָך — גיט ער צו — ווי ליב איך האָב די גערמאַנער,
אז איך זאָל פאָרן פאַר זיי ארבעטן אין זייער פאַרשאַלטן לאַנד. קום אריין
אין קיך, וועסטו אויסהערן א ביסל נייעס פון א געהיים בלעטל.

אין קיך טרעפן זיך אלע שטוביקע. דאָס פענסטער איז גוט פאַר-
שמעלט. פּלאָריאן, וועלכער פילט זיך זיכער, אז קיינער אין דרויסן וועט
אים איצט נישט אונטערהערן, נעמט ארויס פון זיין מאש א קליין 4-זייטיק
בלעטל, וואָס איז שוין א ביסל געלעכערט פון די פיל קנייטשן, און לייענט
פאַר אלע שטילערהייט די וועלט־נייעסן, וואָס עס שמעלט צו די אונט-

טערערד. ער לייענט וועגן דער לאגע אויפן איטאליענישן פראַנט, וווּ עס הערשט א שטילשטאנד פאר א שטורעם, וואָס דארף ברענגען מיט זיך דעם דערווארטן צווייטן פראַנט; וועגן די שווערע ענגלישע לופטאָנגרופן אויף דייטשלאַנד; וועגן דייטשן טעראָר און אויסמאָרדונג פון טוויזנטער פּאָליאקן אין די קאָנצענטראַציע-לאַגערן; א ווענדונג צו אלע פּאָליאקן אין לאַנד, אז זיי זאָלן זיך נישט לאָזן פארשיקן קיין דייטשלאַנד אויף צוואַנגס-ארבעט. פּלאָריאן לייענט אויך פּאָר די מיליטערישע לאַגע אויפן רוסישן פראַנט, וווּ עס רעדט זיך וועגן דייטשן דורכפאל אויף דער סאָוועטישער הויפטשטאָט; וועגן דער שלעכטער מאַטעריעלער באַזאָרגונג פון די דייטשע ארמיען אויף די מזרח-פראַנטן, וואָס זענען נישט צוגעפאסט פארן אַנקור מענדיקן ווינטער אין די רוסישע סטעפעס; וועגן דער קומענדיקער אָפּענר-סיווע פון דער רויטער ארמיי. אממיינסטן איז גערעדט געוואָרן וועגן פראַנט ביי סטאלינגראד, ביז וואנען די היטלעריסטישע ארמיען זענען געלאָפן און זענען שטיין געבליבן מיט א פארהאקטן אָטעם קעגן דעם אָנגריף פון דער רויטער ארמיי.

פּלאָריאן ענדיקט לייענען דאָס בלעטל, וואָס האָט פארשאפט א גוטע שטימונג און האָפענונג וועגן דער קומענדיקער מבלה פון די דייטשן. יוזעף, וועלכער איז שטענדיק ערנסט און שטילשווייגנד, איז איצט פון די גוטע נייעס קעגן די גערמאנער געוואָרן בארעדעוודיק און ער דערציילט מעשיות וועגן די דייטשן.

אלע לאַכן, און יוזעף, א צופרידענער פון די ידיעות, הייבט זיך אויף זאָגנדיק:

— לאַמיר גיין שלאָפן, אפשר דורך דער נאכט וועלן די גערמאנער אנטלאָפן...

זונטיק איז ביי די ראנאזשינסקעס אין שטוב געווען פריילעך. די געסט קלאפן צו צום טאקט, טאנצנדיק א הוילישע מאזורקע, געשפילט אויף א פאטעפאן. די געלעכטערס און פריילעכע שטימונג לאָזן זיך הערן ביי מיר אין דער קליאטקע, וווּ איך באהאלט זיך אויס פאר די פרעמדע זונטיק-געסט. די ראנאזשינסקא באווייזט זיך פאר מיר א גוט געשטימטע מיט א פריילעך פנים און דערלאַנגט מיר א גלאַז בראַנפן זאָגנדיק שטיל:

— ווייס אויך, אז היינט איז יום-טוב און פארטרייב דיר דוין איינ-

זאמע שטימונג מיטן ברעגןפן. פלאַריאן — זאָגט זי צו מיר מיט א נאָך שטילערן טאָן — פארלאָזט באלד די געזעלשאפט, גייט מיט דעם וועכטער ביים שטאטישן איינמעלדונגס-דאמט. ער האָט מיט זיך פיל שליסלען, צווישן וועלכע אייניקע וועלן זיך פאסן. זי פארענדיקט מיט די ווערטער: נאָט זאָל העלפן, אז עס זאָל אים געלינגען זיך צוצוקריגן צו די סטעמפלען.

איך בלייב ליגן אויף מיין שטרויענער נאָרע און מיר דאכט זיך, אז די קלאטקע דרייט זיך מיט מיר אין א קארוסעלע. פון די חזירים, וועלכע שמעקן צו מיר אריבער מיט זייערע נאָזלעכער, רוק איך זיך אָפּ, מיינענדיק, אז אָט אָט פאלן זיי אויף מיר ארויף. דאָס גלאַז ברעגןפן האָט זיך אין מיר צעשפילט.

פלוֹצלינג דערהער איך טריט אין דערנעבנדיקן שטעלכל און איך פיל, איבער מיר בלייבט עמעצער שטיין. איך הייב אויף דעם קאָפּ און טרעה זיך צונויף מיט א פאָר אויגן, וואָס קוקן אויף מיר פארדעכטיק.

— וואָס טוסטו אין דעם שטעלכל? — פרעגט מיך אן עלטערער גוי, אריבערקוקנדיק אויף מיין זייט. ווער ביסטו? זונטיק אין שטאל? ווילסטו אפשר א פאָר הינער פון דאנען ארויסנעמען אין אָוונט.

איך שטעל מיך אויף די קני און זאָג צו אים זיך שאָקלענדיק:
— הער נאָר צו, קענסטו אהער ברענגען א פלעשל ברעגןפן — איז גוט, ווען נישט — טראָג זיך שנעל אוועק פון דאנען.

דער גוי פארשווינדט און איך הער זיך צו, ווי ער גייט אריין צו די ראגאזשינסקעס און קומט שוין מער נישט ווידער. א ביסל שפעטער בא-ווויזט זיך די ראגאזשינסקא און פרעגט מיך:

פין וואנען איז דער באלעבאָס פארקראָכן צו דיר? ער איז ביי אונדז געווען און איבערגעגעבן, אז עס ליגט א שכורער אין שטעלכל. איך האָב אים באַרוואיקט — זאָגט זי מיר לאַכנדיק —, אז דאָס איז איינער פון אונדז דזערע געסט, וועלכער האָט זיך צופיל אָנגערונקען און אוודאי פארקראָכן אהער.

מיר צעלאַכן זיך ביידע אין דער שטייל.

אָוונט צייט קומט אין מיין חדרל פלאַריאן און גיט מיר איבער:
— דעם וועכטער, מיט וועלכן איך קען זיך, האָב איך דערציילט, אז איך דארף די סטעמפלען צו א דאָקומענט פאר מיינס א פריינט, וועל-

בער מוז אנטלויפן פון דאנען, און ער האָט מיך אין געהיים אריינגעלאָזט אין צימער פון בירגערמייסטער. דאָרט האָב איך צוגעפאסט א שליסל צו דער שופלאָד פון זיין טישל, אָבער דער הונטישער זון האלט זיכער די סטעמפלען ביי זיך. איך האָב זיי נישט געפונען. אָבער — גיט ער צו — עס איז דאָ נאָך איין אויסוועג. באלד דארף אריינקומען אונדזער פריינט פיאטרָאָוסקי, וועלכן מיר האָבן פארבעטן צו זיך. מיט אים וועלן מיר קענען אדורכרעדן קלאָר וועגן דעם.

מען קלאַפט אין טיר. עס קומט אריין א מאן, וועלכן די שטוביקע באגריסן זייער פריינטלעך. פלאָריאן דערקענט די שטים, אז דאָס איז פיאטרָאָוסקי, און גייט אריין צו אים. איך כאפ א בליק דורך די לעכלעך און זע אן אויסגעפוצטן מאן פון א יאָר פערציק. די שטוביקע פארבעטן אים אין צווייטן צימער און אלע גייען מיט אים דאָרט אריין.

אליין בלויבנדיק הינטערן ווענטל, האָב איך אָנגעהויבן נאָכקלערן, פון וואנען ער זעט מיר אויס באקאנט, און איך האָב זיך דערמאָנט אן אים פון ארבעטסלאַגער, ווו ער איז געווען אייניקע מאָל. ער איז געווען גוט בא-פריינדט מיט א יידישן בחור יאסטשאמב. נאָך א לענגערער צייט פארברענד-גען אין צווייטן צימער, באווייזט זיך דער זעלבער ביי מיר אין חדרל און באגריסט זיך ווארעם מיט מיר זאָגנדיק:

— איך האָב אויך געראטעוועט א ייד, וועלכער געפינט זיך ביי מיר און פארלאָזט שוין אין אייניקע טעג זיין באהעלטעניש מיט א פוילישן דאָקומענט, וואָס איך האָב אים פארשאפט.

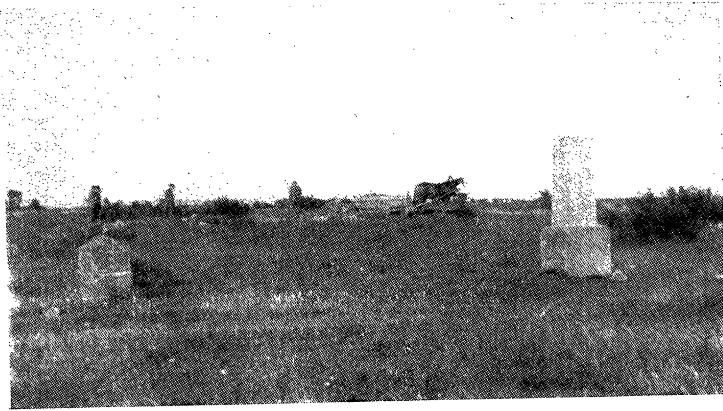
ווען ער האָט אָנגערופן זיין נאָמען, האָב איך אים גלייך געזאָגט, אז ער איז איינער פון די יידן, מיט וועלכע איך בין געווען צוזאמען אין ארבעטסלאַגער און געבעטן אים, אז ער זאָל אונדז ביידע צוזאמענברענגען, איידער ער פארלאָזט זיין באהעלטעניש. אוועקגייענדיק, זאָגט ער מיר צו אנטקעגנצוקומען מיין פארלאַנג.

שפעטער גיט מיר איבער יוזעף אָט וואָס:

— מאָרגן בינאכט קומט צו אונדז פיאטרָאָוסקי און ער וועט מיט כעמישע מיטלען איבערדרוקן די צוויי סטעמפלען וואָס פעלן צום דאָקור מענט. אָבער עס וואָלט געווען ווינטשנסווערט, אז דו זאָלסט די זעלבע נאכט

קענען בכלל פארלאָזן אונדזער וווינונג. יוזעף פרענט מיך: וואָלסטו געהאט
ערגעץ א נאכט איבערצונעכטיקן אויסערן שטאָט?
— יאָ, זאָג איך, דערמאָנענדיק זיך אָן דעם פויער פּאָסקע. איך
וועל גיין אויף א קאָלאָניע. איין נאכט וועל איך זיכער קענען דאָרט איי-
בערנעכטיקן.

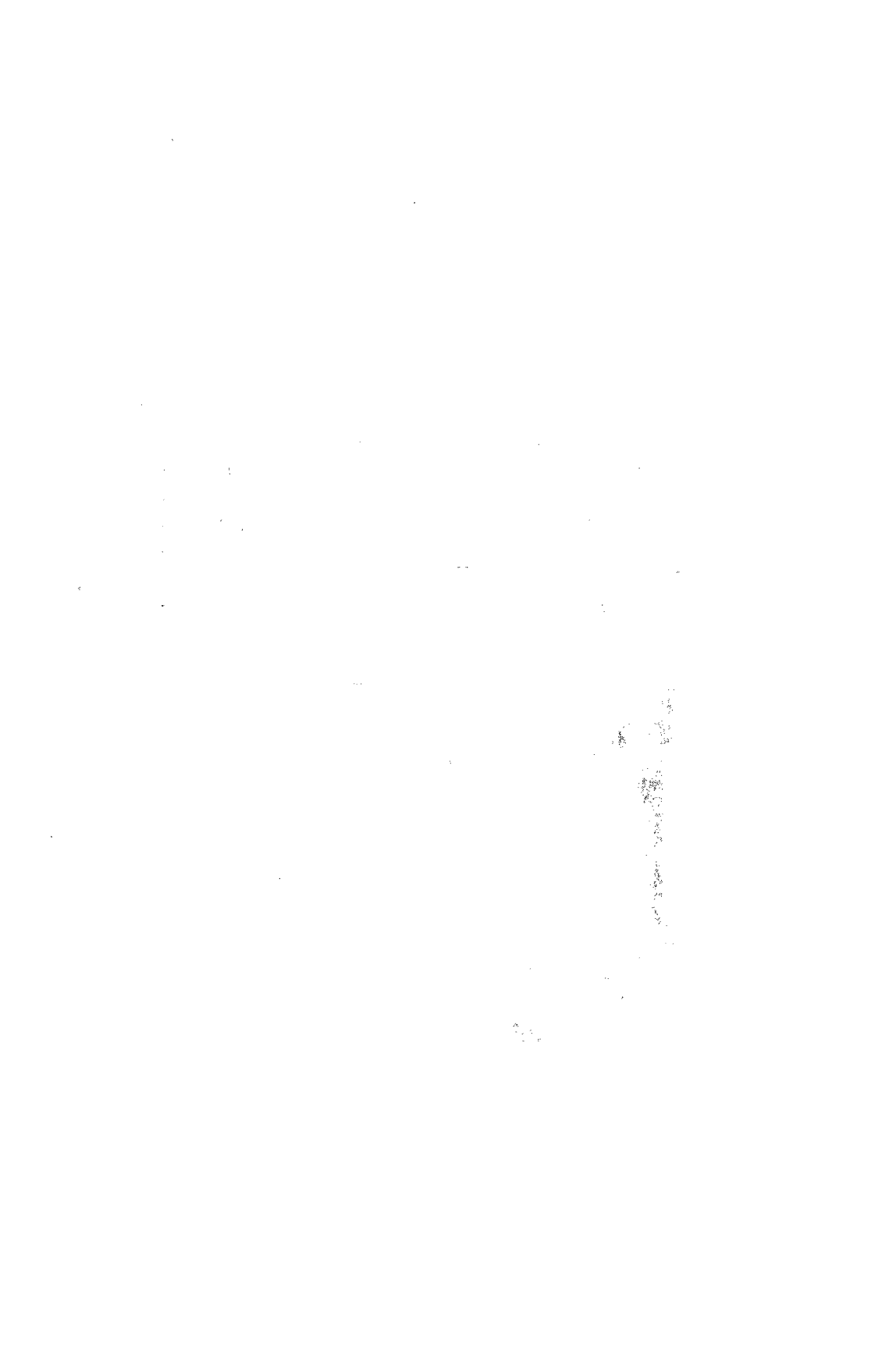
דער צעשמערמער נייער בית-עולם

רעכטס: דער מאָנומענט אויפן קבר פון די געפאלענע יידישע זעלנער
אין יאָר 1920. — לינקס: די איינציקע נישט־צעשטערטע מצבה

רעשטלעך פון יידישע מתים אין אויפגעבראָכענע קברים
פון נייעם בית-עולם

VIII

צו אַ נייער וואַנדערונג

אין פעלד איז ערשט פארנאכט, די זון הייבט זיך אָן באהאלטן און פארגייט אין איר נאכטבאהעלטעניש.

איך גיי דורכן פעלד אין דער ריכטונג צו דער באַן־ליניע, וואָס איז דער נאָענטסטער וועג צום פּויער. גייענדיק אזוי לענגאויס דער הויכקייט פון דער באַן־ליניע, דערזע איך פּלוצלינג אין דער נידער אויף דער לאַנקע ליגן אַן איינזאמע, האַלב־נאַקעטע פאַרבֿלוטיקטע פּרוי. איך בלייב שטיין און קען ווייטער נישט גיין. איך פאַרשטיי, אז דאָס איז זיכער אַ ייִדישע פּרוי. איך קוק זיך ארום — מען זעט נישט קיינעם. איך קריך אראָפּ פון דער הויכקייט. דערנענטערנדיק זיך צו איר, דערזע איך ליגן אַ יונגע פּרוי, אַ פאַרבֿלוטיקטע, אָן מלבושים, בלוז אין אונטערזעש. זי האָט דערפילט מיינע טריט און געעפנט אַ פּאָר פאַרגלייזטע אויגן, וואָס האָבן ארויסגע־קוקט פון האַלבֿטויט געלן פנים. איך פרעג זי אויף ייִדיש:

— ווער ביסטו? פון וואנען נעמסטו זיך אהער?

זי ליגט אומבאוועגלעך און ענטפערט מיר נישט. איך באמערק אין

איר נאָך סמנים פון לעבן און זאָג ווייטער:

— ענטפער מיר, איך בין א ייד.

ביי דעם וואָרט האָט זי מיך אָנגעהויבן שאַרפּער אָנקוקן און ענט־פערט מיר מאַכטלאָז, קוים צו דערהערן, אָנרופנדיק אַן אומבאַקאַנטע שטאַט. איך בייג מיך איבער איר און הער ווי זי רעדט שוין ארויס:

— איך בין געשפּרונגען פון צוג און מען האָט מיר נאָכגעשאָסן.

— ווער האָט דיך אויסגעטון נאקעט?

— איך געדענק נישט ווער. נאָר איך האָב געפילט, אז מען שלעפט

פון מיר אראָפּ די קליידער. ביסט טאקע א ייד? — פרעגט זי מיך, קוים ארויסרעדנדיק.

— יאָ, ענטפער איך.

— טאָ האָב רחמנות און דערהרגע מיך. איך ליג שוין אזוי דעם צווייטן טאָג און קען נישט שטארבן — בעט זי זיך קרעכצנדיק.

איך ציטער אויף פון אירע ווערטער און הייב זיך אויף, קוסנדיק אויף דער האלב־נאקעטער פרוי אין פארבלוטיקטן העמדל, וואָס פארדעקט די דורכגעשאַסענע זייט. איך קוק אויף אירע פארגלאַצטע אויגן, וואָס בעטן זיך:

— „דערהרגע מיך, ווייל איך קען נישט שטארבן“.

שטיי איך איבער איר א צוגעשמידטער צו דער ערד און ווארט, אז דער מלאך המות זאָל קומען און רחמנות האָבן אויף איר געבעט. איך שטיי און ווארט אויף איר לעצטן אָטעם, וואָס זאָל אָפּשמעלן אירע פאר־גלאַצטע אויגן, וואָס פארמאכט און עפענען זיך בעטנדיק: דערהרגע מיך. פאר איר איז קיין אנדער רעטונג נישטאָ ווי דער טויט, וואָס וועט קומען צו איר דאָ אין פעלד, וווּ קיינער וועט אפילו אויף איר קבר זיך נישט אומקוקן... זאָג איך מיין קדיש איבער איר.

א דורכלויפנדיקער צוג רייסט מיך אוועק פון מיין פארגלויוערט שטיין געבן איר און איך גיי אוועק, איבערלאָזנדיק זי אליין אין פעלד. אין דער ארומיקער פוסטקייט הייבט שוין אָן זיך טונקלען, און עס פאלט לאנגזאָם צו די נאכט. גייענדיק אליין אין וועג, דאכט זיך מיר, אז ביי יעדן טריט, וואָס איך מאך מיטן פוס, טרעט איך אָן אויף אזא נאָמענלאָזער יידישער פרוי. אין מיינע אויערן זענען שטעקן געבליבן די ווערטער: „האָב רחמנות, דערהרגע מיך“...

דערנענטערנדיק זיך אין דער ריכטונג צום פויערישן הייזל, וואָס איז געשטאנען צווישן די צעוואָרפענע קאָלאָניעס, וואָס האָבן זיך קוים געלאָזט אָנזען אין דער נאכטיקער פינכטערניש, האָט מיך באגעגנט דאָס בילן פון הונט, וואָס האָט ארויסגערופן די אלטע פויערטע, צו וועלכער איך האָב זיך באוויזן. די פויערטע פאָיקע האָט מיך גלייך דערקענט. זי האָט מיך אריינגענומען אין דער כאַטקע, וווּ עס האָט געהערשט א טרויעריקע איינ־זאמע שטימונג, און איך פרעג ביי איר:

— ווו איז דיין מאן? ווו זענען דינע זין?

זי ענטפערט מיר:

— מײן מאן איז נאָך נישט געקומען פון קאַנצענטראַציע־לאַגער טרעבלינקע, מײן זון, וואָס איז געגאנגען פארטיידיקן דעם פּאָטער מיט באווייזן, אז דער קאַנטינגענט תבואה איז שוין צוגעשטעלט — איז אויך אריינגעפאלן אין זייערע הענט. גאָט זאָל מיר העלפן — זאָגט די פויערטע פרום — אז די מענער זאָלן מיר צוריקקומען.

איך פרעג זי, צי איך קען איבערנעכטיקן די נאכט ביי איר.

— יאָ — ענטפערט זי מיר — אָבער איך האָב אַ ביסל שרעק צוליב דעם וואָס מען שמועסט אויף היינטיקער נאכט, אז מען קען כאפן אויף ארבעט קיין דייטשלאַנד. קריך ארויף אויפן בוידים — גיט זי צו — און אז דו וועסט דערהערן א שטארקן ביל פון הונט, זאָלסטו פארשטיין, אז עס קומט אָן אַ פּרעמדער... סטאָך, מײן יינגערער זון — זאָגט זי — אוועק זיך אויסבאהאלטן אין דאָרף אויף דער היינטיקער נאכט.

צומאָרגנס פרי, צוגלייך מיט דעם זון־אויפגאנג, נאָך דער שלאָפֿלאָזער נאכט, האָב איך זיך געלאָזט ווידער צו דער שטאָט.

ווען איך בין צוריקגעקומען צום הייזל אויף דער ליפּאָווע, האָב מיך באמערקט די ראגאזשינסקא, וועלכע איז צו מיר אנטקעגנגעקומען א שמויכלדיקע און א קנייטש געגעבן מיט איין אויג, איך זאָל פארשטיין אויף שטום־לשון, אז אלץ איז אין אָרדענונג. ווען איך בין אריין אין מײן חדרל, האָט זי נאָכקומענדיק מיטגעברענגט איר טאש, פון וועלכער זי האָט ארויסגענומען דעם דאָקומענט און מיר געגעבן זאָגנדיק:

— האָסט מזל, אלץ האָט זיך גוט איינגעגעבן, דאנקען גאָט. בלויז קלייניקייטן דארף מען נאָך אויספילן און דעם נאָמען פאר דיר, וועגן וואָס מיר וועלן שפעטער רעדן, ווען די מענער וועלן קומען אויף מיטאָג. זעענדיק מיך אן איבערראשטן און צופרידענעם מיטן דאָקומענט אין האנט, זאָגט זי צו מיר אן ערנסטע פארן ארויסגיין:

— פארטראכט זיך, וואָס דו וועסט ווייטער טון.

איך בלייב זיצן אין מײן חדרל, צעעפן דעם העל גרינעם טאָוולנעם דאָקומענט, וואָס איז איינגעלייגט אין דרייען, און קוק אָן איבעררייס אויף אלע דריי זייטלעך, וואָס זענען אויסגעפילט מיט פארשידענע רובריקן אין

דייטש און אין פויליש, מיט האקן־קרייז סטעמפלען, וואָס זענען צעטיילט אויף אלע זייטלעך. איך קוק און באוונדער ווי נאטירלעך עס זענען ארויס־געקומען די צוויי פאלשע אָפּגעדרוקטע סטעמפלען, וואָס איינער פון זיי שטייט רונדיק א העלפט אויף מיין בילד. איך פארמאך דעם דאָקומענט און פון דער ערשטער זייט אויפן אויסנווייניקסטן טאָול ליענט זיך אראָפּ אין דייטש מיט גרעסערע בוכשטאבן: „קען־קארטע“.

נאָכמיטאָג זיצט ביי מיר יוזעף און פּלאָריאָן אין מיין חדרל. יוזעף פרעגט מיך:

— וואָס האָסטו באשלאָסן?

— איך האָב בדעה צו פאָרן קיין ווארשע — ענטפער איך —, ווייל דאָרט האָב איך געוויינט א לענגערע צייט. איך קען די שמאָט און איך וועל אפּשר געפינען די מעגלעכקייט זיך איינצואַרדענען.

— ווי אזוי ווילסטו זיך איינאַרדענען? — פרעגט מיך יוזעף נייגערדיג. — דאָס קען איך נישט פאָראויסזען. עס איז אָפהענגיק אָן דעם גורל ווי מיר וועט געלינגען. ווארשע איז איצט פאר מיר פרעמד, אָבער דאָך גלויב איך, אז איך וועל אן אויסוועג געפינען.

— הער מיך אויס, זאָגט יוזעף. מיר וועלן דיר מיטגעבן עפעס געלט און אויף א פּאָר טעג עסן, ווייטער זע איך קען מען זיך אויף דיר פארלאָזן. איצט וועגן דיין נאָמען — זאָגט ער ווייטער — בין איך ביי דער מיינונג, אז דו זאָלסט זיך רופן סטאניסלאָוו פריבעל, דאָס איז א נאָמען נאָך מיינס אן ארבעטער, וועלכער איז נישט צוריקגעקומען פון פּראָנט. ער שטאמט פון פּוילזנער געגנט, און פאר דיר איז וויכטיק, אז דו זאָלסט פיגורירן אלס פּוילז, וועסטו גיכער געפינען ארבעט. ביים איינמעלדן זיך אין דער פרעמד, אז מען וועט פרעגן ווי דיין פאָטער הייסט, זאָלסטו געדענקען, אז זיין נאָמען איז קארל. דעם נאָמען פון דער מוטער געדענק איך נישט — זיט ער צו.

יוזעף גייט אוועק, אָנזאָגנדיק פּלאָריאָנען מיט אירענען, אז זיי זאָלן אויספילן דעם דאָקומענט מיטן נאָמען און דאטע לויט ווי עס פיגורירט אין דעם קראנק־קאסע ביכל, וואָס פארוואַלגערט זיך צופעליק ביי זיי פון דעם סטאניסלאָוו פריבעל.

פּלאָריאָן פארקייטלט די מיר און נעמט ארויס אליין, וואָס ער האָט

צוגענדייט צום אויספילן דעם דאָקומענט. איך שמעל מייענע פינגער אָפּדריקן און שרייב אונטער „מיין נאָמען“.

ווען אלץ איז שוין געווען פינקטלעך אויסגעפילט, גיט מיר אירענע דעם דאָקומענט, זאָגנדיק מיט א געלעכטער:
— מזל טוב דיר, סטאניסלאָוו.

פּלאָריאָן זאָגט צו מיר איראָניש:

— זאָלסט אָפהיטן סטאניסלאָוו, ער זאָל נישט אריינפאלן אין די הענט פון די הינטישע זין.

פארנאכט, אין מיין חדרל הינטערן ווענטל, זיץ איך א פארטראכטער מיטן דאָקומענט אין האנט, איינחזרנדיק זיך אין געדאנק דעם נאָמען, וואָס וועט מיך פירן ערגעץ אין וועלטן, פּרעמדע און פינסטערע פאר מיר.

איך קוק אריין אין דאָקומענט און טראכט: ניין, נישט קיין פאר-שמעלטן נאָמען פון א ייד ליען איך דאָ. איך ליען דאָ ארויס די געשיכטע פון א פינסטערער צייט און אן אייביקע נאכט, נאָך אן אונטערגיענדיקער וועלט. איך ליען דאָ א געשיכטע פון ווילדע אורמענטשן אין די נייע צייטן, וואָס לעבן נאָר פון מענטשן-פּרעסעריי. אָט אויף דער געשיכטע, וואָס איך ליען אין דעם דאָקומענט, שטייען די סטעמפלען מיטן האקן קרייץ.

זיענדיק נאָך אזוי אין דער טונקלקייט הינטערן ווענטל, קומט מיר זאָגן די ראַגאזשינסקא, וועלכע קומט פון גאס, אז איך קען זיך שפּעטער צוזאמענטרעפן מיט יאסמשאמבן, וואָס ליגט אויסבאהאלטן ביי פּיאַטראָווי-סקין. איך בלייב ווארטן מיט אומגעדולד אויף דער אָפּגערעדטער צייט.

אין שמעטל איז אָוונטצייט, אלץ באוועגט זיך אין טונקלקייט. אויף דער גאס, וווּ מיר דארפן זיך צוזאמענטרעפן, איז ווי שפּעט אין דער נאכט, מען זעט קיין מענטשן נישט אדורכגיין. ווארטנדיק אויף אים, האָב איך שוין דערהערט פון דערווייטנס זיינע שווערע טריט פון די הויכע שטיוול, וואָס ער פלעגט זיי נאָך טראָגן אין ארבעטסלאַגער. דערנענטערנדיק זיך האָב איך גלייך דערזען ארויסשיילן זיך פון דער נאכט-פינסטערניש זיין נידעריקע און באוועגלעכע פיגור.

— דאָס ביסטו, יאסמשאמב? — פּרעג איך שטיל.

ער קוקט מיך אָן אין דער פינסטער:

— דאָס ביסטו, שמחה? פון וואנען נעמסטו זיך? ביסט פון הימל
אראַפגעפאלן. ביסט דאָך צוזאמען מיט אנדערע געפירט געוואָרן קיין
טרעבלינקע?

— יאָ — ענטפער איך שמיל צו באַרואיקן זיין איבערראשונג —
איך קום פון יענער וועלט.

— ווי אזוי ביסטו ארויס פון דאָרט?

— צווישן מלבושים — ענטפער איך.

— ווי הייסטו פון דאָקומענט? — פרעג איך.

— יאן יאניצקי, געבוירן אין קאַלושין.

— פון היינט אָן האָב איך שוין אויך נישט מער מיין יידישן נאָמען.
מען וועט מיך רופן סטאַניסלאָוו פריבעל, געבוירן אין פּוילזנער געגנט.
איך האָב באשלאָסן צו פאָרן קיין וואַרשע, נישט וויסנדיק וואָס מיך דער-
וואַרט דאָרט.

— איך — זאָגט ער מיר — וועל אָנהייבן צו וואַנדערן אויף דער
צווייטער זייט בוג. דאָרט לעבן נאָך יידן, צווישן וועלכע עס דאַרפן זיך
נאָך געפינען מיינע פּריינט. אפשר אלס „פּאָליאַק“ וועל איך זיי קענען
ברענגען הייל.

— האַלט זיך פעסט און אַנטשלאָסן. גלויב אין דיין ווילן צו איר
בערלעבן די פינסטערע צייט — ענטפער איך אים.

פון דערווייטנס דערהערן זיך טריט. מיר כאַפן זיך שנעל ארום און
בלויבן אין דער נאַכט־פינסטערניש א ווילע שטויב ווי צוזאַמענגעוואַקסן
סענע. די אָנקומענדיקע טריט האָבן אונדז פּונאַנדערגעשיידט און מיר זענען
זיך צעגאַנגען נישט אויסרעדנדיק א וואָרט.

* * *

אויפן 8טן טאָג פאַרנאַכט אין מיין חדרל, אָפּוואַרטנדיק די שעה
פון אוועקפאָרן. די שטוביקע האָבן פאַר מיר שוין אלץ גרייט געמאַכט.
איך זיך שוין איבערגעטון אין א שוואַרצער קורטקע, געפרעסטע הויזן, א

גויאיש היטל, וואָס האָט נאָך מער פארענדערט מיין פנים מיט די פאר-
לאָזטע וואָנסעם.

זיין איך הינטערן ווענטל אין דער טונקלקייט, דורכגענומען פון מיין
בענקשאפט און טראכטן, וואָס האָט מיך געדריקט פון דער שלעכטער פיינ-
פולער שטימונג צו מיין וואנדער-וועג, וואָס וועט מיך אויף אייביק אוועק-
פירן פון מיין שמעטל, וווּ איך האָב מיין לעבן פארבראכט.

דו שמעטל מיינס, אויף דייע ברודר-שטיינער האָסטו אויסגעטראָגן
די טריט פון אזוי פיל יודישע דורות.

דייע גאסן זענען אמאָל פול געווען מיט א יודיש לעבן, וואָס האָט
געוועקט און געלויכטן אין די פינסטערע צייטן. אין דייע שטיבלעך זענען
געזונגען געוואָרן לידער פון ארבעט און קאמף, לידער פון לעבנס־פרייד
און יוגנט־טרוימען.

היינט ווייעט פון דייע גאסן טויט. דייע שטיינער, וואָס זענען פאר-
קלעפט געוואָרן מיט דעם בלוט פון די אויסגעשאַכטענע יידן, וועלן קיינמאָל
נישט פארטרוקנט ווערן. דייע הייזלעך זענען שטיין געבליבן ווי שווארצע
מצבהס אויף א בית עולם. יודיש שמעטל פון אמאָל, איצט ביסטו איין
גרויסער מאסן־קבר, וווּ איך שטיי געבויגן און זאָג איבער דיר :
יתגדל ויתקדש שמה רבא.

דעם פריערדיגן יאר

ביכער־סעריע פון דעם צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן
אין ארגענטינע
רעדאקטאָר: מאַרק טורקאָוו

בין איצט דערשינען :

- (1) מאַרק טורקאָוו: מלכה אָושיאני דערציילט ... (אויספארקויפט)
- (2) ה. ד. נאָמבערג: י. ל. פּרץ (אויספארקויפט)
- (3) וו. גרָאָטמאַן. וויערניק: טרעבלינקע (אויספארקויפט)
- (4) פּרץ גראַואַט־סטיין: מײן חרוב שטעטל סאַקאַלאָוו (אויספארקויפט)
- (5) ישראל טאַבאַקסבלאַט: חורבן לאָדזש (אויספארקויפט)
- (6) זרובבל: בארג חורבן (קאפיטלען פוילן) (אויספארקויפט)
- (7) אלחנן צייטלין: אין א ליטערארישער שטוב (אויספארקויפט)
- (8) דײַר ח. שאַשקעס: פוילן — 1946 (אויספארקויפט)
- (9) ז. סעגאַלאָוויטש: טלאָמאַצקע 13 (אויספארקויפט)
- (10) מ. נודעלמאַן: געלעכטער דורך טרערן
- (11) דײַר מאיר באלאַבאַן: די יידן־שטאָט לובלין
- (12) ישראל אפרת: היימלאָזע יידן
- (13) דײַר יעקב שאַצק: אין שאַטן פון עבר
- (14) דוד פלינקער: א הויז אויף גזשיבאָוו
- (15) דײַר הלל זיידמאַן: טאַגבוך פון וואַרשעווער געטאָ
- (16) קינדער־מאַרטיראָלאָגיע (זאַמלונג פון דאַקומענטן)
- (17) חיים גראַזע: פּליטים
- (18) ש. קאַטשער־גונסקי: פּאַרטיזאַנער נייען! ... (ווילנער געטאָ)
- (19) פּרידע זרובבל: נע ונד (פּאַרצייכנונגען פון א פּליטה)
- (20) מרדכי שטייגלער: מאידאַנעק
- (21) יעקב לעשצין־סקי: אויפן ראנד פון אָפּגורנט
- (22) ז. סעגאַלאָוויטש: געברענטע טריט
- (23) אברהם טייטלבוים: וואַרשעווער הייף
- (24) טאַניאַ פּוקס: א וואַנדערונג איבער אַקופּירטע געביטן
- (25) ש. ל. שניידערמאַן: צווישן שרעק און האָפּענונג
- (26) לעאָ פּינקלשטיין: מגילת פוילן
- (27) יאַנאַט טורקאָוו: אזוי איז עס געווען ... (חורבן וואַרשע)
- (28) ש. איזבאַן: „אומלעגאַלע“ יידן שפּאַלטן ימען
- (29) יעקב פּאַט: הענעך
- (30) דײַר י. קערמיש: דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ
- (31) שמחה פּאַליאַקעוויטש: א טאַג אין טרעבלינקע

עם דרוקמ זיך און דערשיינט בקרוב :

מרדכי שטריוגלער: אין די פאבריקן פון טויט
יחיאל לערער: מיין היים
א. נחתומי: אין שאטן פון דורות
יוסף ווולף: ליענענדיק פרצן
שלמה וואגא: חורבן טשענסטאָאָוו
הערשעלע: שבת אויפן טראקט
י. הירשהויט: פינסטערע נעכט אין פאוויאק
צפורה קאצענעלסאָר-נאכומאָוו: יצהק קאצענעלסאָן
רחל ח. קארן: היים און היימלאָזיקייט
יוסף אַקרוטני: אין קלעם
ג. שושנה קאהאן: אין פייער און פלאמען (טאָגבוך)
מנשה אונגער: פזיסיכע און קאָצק
א. אלמי: מאָמענטן פון א לעבן

עם גרייט זיך צום דרוק :

יוסף אַקרוטני: אין קלעם
ישראל אשענדאָרף: איינאקטערס
רחל אויערבאָד: מאטעריאלן פונעם דינגעלבלום-אַרכיוו
מיכאל באָרוויטש: אַרישע פאפירן (דאָקומענטן)
מיכאל בורשטיין: ביי די טייכן פון מאזאוויע
הרב אברהם ביק: צען דורות פוילישע גאונים
נח גריס: קינדער אינעם קאמף (דאָקומענטן)
עוזר ווארשאַווסקי: שמוגלארס
אברהם זאק: ווארשעווער געטאָ
ד"ר הלל זיידמאַן: געשטאלטן פונעם ווארשעווער געטאָ
ה. לייזיק: דער נס פון געטאָ
אברהם לעוו: א ליד נאָך אייך
מ. נודעלמאַן: אָפגעשפילט ...
יהושע פערלע: יידן פון א גאנץ יאָר
מיכאל און צבי ראַיאָק: חורבן גלובאק
י. ראפאפּאָרט: י. מ. ווייסנבערג
א. ל. שוסהייס: גאַליציע
ד"ר ח. שאַקטעס: א לעבן, וואָס איז פארבוי ...
ל. שפּיזמאַן: די חלוצישע באוועגונג אין פוילן
שמזאל צעסלער: זאבלודאָווע — די לעגענדע פון א שטעטל
בער י. ראָזען: טלאָמאַצקע 13

פרעסע שטימען וועגן דער ביכער סעריע

דאָס פּירלישע יידנטום

שמואל ראָזשאַנסקי שרייבט וועגן ש. קאטשערגינסקיס בוך „פאר-טיזאנער נייען!“... אן ארטיקל א"נ „א בוך ארום געטאָ, וואָס טרייסט און מוטיקט“ (די יידישע צייטונג „בוענאָס אירעס, יולי 1947):

ער ווייסט אויך, דער פארטיזאן, אז די וואָס זענען געשטאנען ווייט פון דער פארמעסטונג מיטן טויט, וועלן נישט אזוי לייכט אים פאר-שטיין. דער רוף פון נקמה איז אלע יידן פון דער וועלט נאָענט צום האַרצן, אָבער נישט אלע זענען כבוה צו באַגרייפן, מיט וואָס דאָס איז פאַרבונדן, און יעדער געוואלט-אקט פון פארטיזאנער קען אין זייערע אויגן שנעל פארטונקלען די הער-לעכקייט און העראַאישקייט פון דעם נקמה וועג... קאטשערגינסקי זאָגט דעריבער: „ס'וועלן זיך געפינען ליי-ענער, וועלכע וועלן נישט קענען פארטראָגן מין שפראַך, וואָס איז פול מיט בלוטדרושט“... ער שטאַל-צירט אָבער מיט דעם, וואָס „גרוי-זאם איז געווען די נקמה פון די ווילנער יידישע אַטריאדן „נקמה נע-מער“ און „א טויט דעם פאַשיזם“ אין די רודניצקער פושטשעס, ביי ווילנע“ און וואָס ס'פלעגן אָפּט זיך צעפלאַקערן אין די נעכט דערפער נאַנצע“ און „די ליטווישע ערד פלעגט באַמיסטיקט ווערן מיטן בלוט פון די מערדער“ (ז. 6).

מוטיק האָבן די פארטיזאנער גע-טראָגן זייער אייגן לעבן אויף די שפיץ פינגער. אָבער זיי האָבן אויך געקענט טראָגן דעם טויט מיט דער זעלביקער גרינגקייט. צו יעדער רגע גרייט געווען צו באַצאָלן מיט אַ לעבן פאַר אַ לעבן. די טראַגעדיע אין זייערע אייגענע היימען האָבן זיי נישט פאַראומערט, נאָר ערשט אָנ-

נאָך דער גרויסער צאָל ביכער, אין וועלכע עס ווערט פאַרפיקסירט אונדזער אומענדלעכער חורבן, צער-בלוט און טרערן, איז דאָס 18טע בוך פון „דאָס פּוילישע יידנטום“—טאַקע ח"י...

שמערקע קאטשערגינסקיס בוך „פארטיזאנער נייען!“... חיעט אָפּ, פרישט אָפּ, לעבט-אויף.

נאָך די אומציייליקע בילדער פון מאַסן-הריגות און פון מאַסן-הילפּס-לאַזיקייט, וואָס ווערן געשילדערט אין די מערסטע ביכער פון אונדזער חורבן, זעען מיר דאָ יידן, וועלכע ווערן אויך געהרגעט פון די נאַציס. זיי ווערן אָבער קיינמאָל נישט אויס-געשאַכטן. זיי זענען קיינמאָל נישט אומבאַהאַלפן, זיי זענען קיינמאָל נישט געפאלן ביי זיך, אפילו ווען דער שונא איז טויזנטער מאָל שטאַר-קער פון זיי.

און ווען קאטשערגינסקי שרייבט אין זיין פאָרוואָרט צום בוך: „גע-בענטשט זאָלן זיין יענע הענט, די קוילן און יענער מעסער, וואָס האָט געבראַכט די נאָך נישט דערצאָלטע באַצאָלונג די מערדער און געבענטשט זאָלן זיין יענע הענט וואָס רוען נאָך נישט און זענען נאָך אלץ אין טראַנס פון אויספילן די הייליקע צוואה פון אונדזער גע-שאַכטן פאַלק“ (ז. 7) — איז דאָס נישט גלאַט אזוי א רעטאַרישע פרא-זע. דאָס איז דער גייסט פון זיין לעבן און דער זין פון זיין טויט — צו ביידע איז ער צוגעגרייט.

„פינף העלדן“ געקענט שרייבן, גע-
פינענדיק זיך אין די נארמאלער
וועלדער?

נאָר אז מען לייענט זיך אריין,
ווי „פארטיזאנער גייען“, ווי אנט-
שלאָסן זיי זענען לעבן צו בלייבן און
ווי גרייט זיי זענען צו שטארבן, ווען

דער איינציקער אויסוועג איז אריינ-
צופאלן אין שונאם הענט, פאר-
שטייט מען אויך, ווי זיי האָבן זיך
„פארגונען“ צו באנוצן ליטערארישע
מאנירליכקייטן — אין שרייבן.

עס איז פשוט נשתומם-צרווערן;
פאר דער גייסטיקער דיסציפלין, וואָס
די פארטיזאנער האָבן ארויסגעוויזן.
ס'איז גענוג דאָס קאפיטל „מיין שעה
איז געווען אלפרעד ראָזענבערג“, (ז.
61-69), אין וועלכן קאמטשערגינסקי
שילדערט די ארבעט אין ווילנער
„איוואָ“ אונטער דער אויפזיכט פון
די נאציס און ווי אונטער די אויגן
פון די נאציס איז אריינגעשמוגלט
און ארויסגעשמוגלט געוואָרן א סך
געווער, כדי מ'זאל האָבן א פולע
פאָרשטעלונג פון דעם ווונדערלעכע
קאמף, וואָס די מארטירער האָבן
ארויסגעוויזן.

אַטרי, וועלכע זענען געפאלן, זע-

געצונדן אין זיי א פייער — נאָך
נקמה. די מיערע געשטאלטן זענען
נאָכגעגאנגען די פארברודיקטע אין
אויסגעהונגערטע יונגען, פארוויי-
דעטע אָפּטמאַל און ניט-אויסגע-
שלאָפענע ס'רוב, און אין זייערע
אויערן אריינגעשעפטשעט: נקמה,
נקמה, נקמה!

דער שונא האָט געלוערט פון
אלע זייטן און דאָך האָבן זיי דעם
מוט נישט פארלוירן. אפילו ווען זיי
זענען ארומגערינגלט געוואָרן פון
אלע זייטן דורך גרעסערע כוחות,
האָבן זיי דעם מוט נישט פארלוירן.
זיי האָבן דורכגעפירט פלענער, וואָס
האָבן אויסגעזען אומגלויבלעך. אונ-
טער דער נאָז פון שונא האָבן זיי
ארויסגערופן קרבנות און זיי אָפּ-
געראטעוועט. טאָ וואָס איז שוין
דער חידוש, וואָס קאמטשערגינסקי
האָט „אויסער עטלעכע די איבעריקע
פארצייכענונגען, וואָס קומען אריין
אין דעם בוך, כמעט אלע געשריבן
אין וואַלד, אויף אויפנאכעס, ווען
אין די הענט איז טאָג און נאכט
געהאלטן געוואָרן דאָס געווער אין
ווען, אויב די צייט האָט דערלויבט,
האָט דער בלייער געטון דאָס זייני-
קע“? דער מחבר רופט דערפאר ריכ-
טיק אָן זיינע דערציילונגען און
סקיצן ווי „פארצייכענונגען“, כאַמטש
אין אַ רייע איז דאָ דער אָטעם פון
דערציילונג מיט קינסטלערישע עלע-
מענטן.

אז קאמטשערגינסקי דערציילט
„וועגן פינף העלדן“, ווי פאָליציי
האָט געשלעפט די קערפערס פון די
דערהרגעטע פארטיזאנער און בא-
גראָבן „ס'זאל קיין סימן נישט
בלייבן“, גיט ער באלד צו: „אָבער
נישט באמערקט האָבן די באנדיטן
דעם הויכן דעמב, וואָס זיינע צווייגן
און בלעטער סודען טאָג איין טאָג
אויס די פארבייגייער איז שטילן גע-
מורמל“... (ז. 121). דאָס זענען שר-
רות פון ליטערארישער מאנירליכ-
קייט. ווער וואָלט געגלויבט, אז
אזעלכע שורות וואָלט אַ חבר פון די

האָבן נקמה גענומען אין די רוצחים פון די שטעט און שמעטלעך, שטייגן ארויף איבער די געמאָס ווי עדות פון יידישער העראַיאַשקייט, וואָס איז א טרייסט פאר דעם אומענדלעכן פּיין.

אז מען לייענט „פארטיוואנער גייען“, זעען מיר דעם געמאָ נישט בלויז אין אומקום, נאָר אויך אין אויפקום —

נען געווען די אמתע מאַטירער! די געשטאַלמן פון דעם דרוקער, וואָס האָט צוגעשמעלט פּלאַקאטן און פּלאַגבלעטלעך פאר דער אונטערער־דישער באַוועגונג, פון דער יונגפרוי וואָס איז געגאַנגען צווישן די פּויר־ערים און געצונדן רעוואָלט, פון די ווילנער בחורים וואָס זענען ארויס און אריין אין געמאָ, שמוגלענדיק געווער, פון די פארטיוואנער וואָס

מאַרקוס יאַקובאַוויטש

טעראַרישער שטוב" אין זיין אַרטיקל „א לעבעדיקע מצבה פאר

אַלחנן צייטלין“ („פּאַלקסבלאַט“, מאָנטעווידעאָ, 24סטער דעצעמ-

בער 1947):

באַזוכער פון זיין יוגנט היים, וועל־כער האָט פאר אונדז געעפנט א טיר, אז מיר זאָלן קענען צווען וואָס עס פּאַסירט זיך, און וואָס עס קומט פאר אין דער ליטעראַרישער שטוב פון זיין גרויסע פּאַטער ר' הלל צייטלין. ביז צום דערשיינען פון אַלחנן צייטלינס „אין א ליטעראַרישער שטוב“, האָבן מיר שוין געקענט אזא שטוב, און דאָס איז געווען אויף צעגלאַנע נאָס ביי פּרעץ אין שטוב. ווייניק האָבן מיר גע־וויסט, אז אין דער באַלעבטער וואַר־שע זאָל זיך האָבן געפינען נאָך א שטוב, וווּ יעדעס ווינקלעל, יעדעס פּיצל מעבל זאָל קענען עדות זאָגן וועגן חלומות פון יידישע ליטעראַ־רישע שעפּער, וועגן הכנות פאר גרויסע ליטעראַרישע שאַפּונגען, וועגן מסיבות פון פּאַרשידענע לי־טעראַרישע, געזעלשאַפּטלעכע און נאַציאָנאַל־רעליגיעזע אירייען. מיר האָבן געקענט דעם גרויסן יידישן פּילאָזאָף און אַנערקענטן שריפּט־שטעלער ר' הלל צייטלין. מיר האָבן זיך אויך שפּעטער באַקענט מיט זיין נע זין, אַלחנן און אהרן. מיר האָבן פּאַרשטאַנען, אז ביי די צייטלינס אין שטוב דאַרף זיין א ליטעראַרי־שער יריד, ווייל אין א שטוב, וווּ עס געפינען זיך דריי ליטעראַטן, דריי

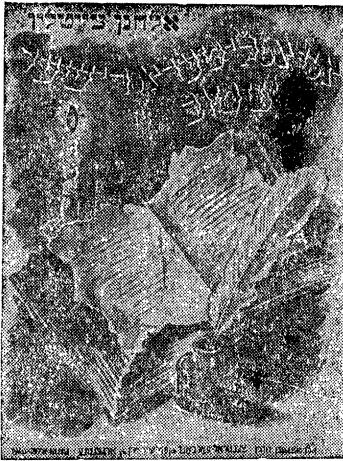
כּיחָב ליב דעם גרויען רעגן, דעם גרויען רעגן אויף אלטע דעכער. טרייסט די בענקעניש צו וואַלקנס— אויב נישט נאָך העכער. ווי שטומע קינדער וויינען צווייגן, אויף קאַלטע וועגן און ס'טרערט דאָס גוטע אויג פון גרויען רעגן...

מיט II יאָר פאר זיין טויט, האָט צייטלין — דער גליד פון דער גרוי־סער צייטלין־משפּחה — באַזונגען דעם רעגן אויף אלטע דעכער, און זיין בענקעניש צו „אויב נישט נאָך העכער“. און איצטער זענען מיר „ווי שטומע קינדער“, וואָס „וויינען ווי צווייגן אויף קאַלטע וועגן, און ס'טרערט דאָס אויג פון גרויען רעגן“...

גרויען רעגן... גרויער, בלוטיקער רעגן, פון זעקס מיליאָן אומשולדיקע יידן, צווישן וועלכע עס זענען אויך אומגעקומען די דריי דורות פון דער ליטעראַרישער שטוב פון דער אָנער־קענטער צייטלין־פּאַמיליע.

פיר יאָר טיילט אונדז אָפּ פון דעם גרויזאַמען טויט פון אַלחנן צייטלין, דער איינציקער שילדערער פון דער ליטעראַרישער שטוב. אָט דער קינמ־טלער, וועלכער האָט אזוי גלענצענד פּסיכאָלאָגירט די איינגייער און די

טערארישער פארזוך פון אונדזערע אמאָליקע שעפער, זענען ברייט ארומגערעדט געוואָרן צווישן דעם גרויסן לייענער קרייז, ווי אין א פילם-קאלידאסקאפ גייען פאר אונדז פארביי די נעמען פון די גרויסע יידישע שרייבער און דענקער, ליטע-ראטן, פאָטעטן און געזעלשאפטלעכע טוער. אָט, זעען מיר שניאורן; אָט — אנכי. און אָט דערשיינט שוין

פאר אונדז דער שעפער פון יידישן בעסערן טעאטער, פּרץ הירשביין. און עס פליען פארביי אונדזערע אויגן די נעמען פון בערשאדסקי, ספּונז, טשערנאָוויץ, גנעסין, ציטראָן, בערקאָוויטש. און אָט דערשיינט דער ליבלינג-שרייבער, סענאלאָוויטש, וועמען די יידישע מיידלעך און פרויען האָבן פארגעטערט פאר זיינע שאפונגען. איז ער דאָך געווען דער ערשטער עראַטישער שרייבער צוויי-שן דעם יונגווארג, און וואָס האָט זיינע ערשטע אויפטריטן צוגעגרייט אין דער ליטערארישער שטוב פון דער צייטלין-פאמיליע.

שוין פיר יאָר ווי עס איז פון אונדז אוועקגעריסן געוואָרן די

שרייבער — מעגן עס זיין א טאטע און זין — דארף דאָרט זיין א ליטע-רארישער יריד. אָבער זיך קאָנען פאָרשטעלן אויף אזוי פיל, ווי עס האט אונדז געשילדערט דער אומ-גליקלעכער קרבן פון נאַציזם איז פּוילן, דער זשורנאליסט און שרייב-בער-פאָטעט אלחנן צייטלין, האָבן מיר דאָס גארנישט געהאט אין דער מהשבה. אפילו די וואָס האָבן זיך פאראינטערעסירט מיט יידישער ליטעראטור אין יענע צייטן. אפילו די יעניקע, וועלכע זענען געווען וואך צו די אינטערעסן פון יידישן שרייב-בער, און וועלכע האָבן אויפגעפאסט אויף יעדער דערשיינונג אין יידישן ליטערארישן וועלט, און אפילו די וועלכע האָבן זיך מיטבאטייליקט אין דעם פרישמאד-צייטלין קאמף צווישן „היינט“, „מאָמענט“, אפילו די יעניקע האָבן נישט געוואוסט אז אין דער משפּחה-שטוב פון דעם רויטבערדיקן און מיט קינדישאוי-ניסן ר' הלל צייטלין, זאָל זיך געפיר-נען די היים פון פארשידענע פאר-בענקטע שרייבערישע פאנטאזיאָרן, און ווי עס זאָלן געבוירן ווערן פאר-שידענע איניציאטיוון פאר יידישער געזעלשאפטלעכער ארבעט, און פאר יידישע ליטערארישע שאפונגען.

אלחנן צייטלין האָט פאר אונדז אויפגעהויבן דעם פאָרהאנג. אלחנן צייטלין האָט פאר אונדז געשילדערט די „ליטערארישע שטוב“ אין איר גאנצער ווירקלעכקייט און ווי א דיכטער אויך נישט אויסגעמיטן פאָעטישע שילדערונגען, און ווי א ביאָגראַף פאר אונדז כראָנאָלאָגיש איבערגעגעבן פארשידענע, פאר אונדז אזוי פיל באקאנטע פערזענ-לעכקייטן — פון דער אמאָליקער און אויך ביז היינט נישט פארגעסענער יידישער ליטערארישער וועלט.

„אין א ליטערארישער שטוב“ איז פאר אונדז א גלענצענדע דערפרי-שונג פון די אמאָליקע צייטן אין אונדזערע אלטע היימען, ווי יעדע ליטערארישע דערשיינונג, יעדער לי-

אותיות; א מצבה, וואָס ער האָט נאָך צוגעגרייט ביי זיין לעבן, און ער, ווי מיר, האָבן זיכער זיך נישט געריכט, אז דער 40-יעריקער גלענ-צנדיקער שילדערער פון „אין א לי-טערארישער שטוב“, וועט האָבן איר בער זיך א מצבה — פון זיין איי-גענער שאפונג.

זאָל דערמיט געערט זיין דער אַנ-דענק פון דעם גליד פון דער גרוי-סער צייטלין-טרילאָגיע. זאָל דאָס איצטיקע ארויסגעגעבענע בוך דורך דעם פארלאַג „דאָס פּוילישע יידן-טוב“ זיין דער לעבעדיקער מאָנר-מענט אויף דעם קבר פון דריי דורות יידישע שייכער און שעפער און זעקס מיליאָן יידן.

צייטלין-פאמיליע. שוין פיר יאָר ווי צוזאמען מיטן נאנצן פארפייניקטן פּוילישן יידנטום זענען אויך אומ-געקומען די דריי דורות צייטלין. שוין 4 יאָר ווי אלחנן צייטלין איז פון גונגער אומגעקומען אין ווארשעווער געטאָ (מיט 3 חדשים שפעטער — זיין נאנצע פאמיליע, אין טרעבלינ-קע). צי האָט אלחנן צייטלין א מצבה אויף זיין קבר? צי געדענקען די איבערגעבליבענע קליינע צאָל יידן אין פּוילן דעם פּערטן יאָרצייט פון אלחנן צייטלין? ווער ווייסט? דער פארלאַג „דאָס פּוילישע יידן-טוב“ האָט אָבער נישט פארגעסן און האָט אים געשטעלט א ווירדיקע מצבה — א מצבה פון לעבעדיקע

גדליה ראטנער שרייבט אין צוזאמענהאנג מיט דער פייערונג לכבוד דעם דערשיינען פון די ערשטע 25 בענד פון דער ביכער-סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום“ („ניי וועלט“, מינכען, דעם 31סטן דעצעמ-בער 1947):

דורות. ס'איז געווען די אינערלעכע עמפינדונג, אז דאָס פּאָלק איז נישט אומגעקומען און וועט ווייטער לעבן, טאָר נישט אָפּגעריסן ווערן פון זיין עבר, נאָר, ווי עס זאָגט טרעפלעך דער דיכטער-פארטיוזאן אברהם סוצ-קעווער, דער „געבטן זאָל נתגלה ווערן אין דעם מאָרגן“, דער נייער דור זאָל וויסן זיין אייגענעם יחוס פון קריגן חשק אים היטן און שאפן זיין המשך.

איז דעם פארבאנד פון די פויר-לישע יידן אין ארגענטינע געקומען צום געדאנק, צו גרינדן א פארלאַג מיטן נאָמען „דאָס פּוילישע יידן-טוב“. דער נאָמען אליין זאָגט שוין, וואָס ס'איז די כוונה און דער ציל פון זאָ אונטערנעמונג: ארויס-ברענגען דעם פרצוף פון פּוילישן יידנטום. דאָס מיינט, אז דער פאר-לאַג האָט אלס זיין אויפגאבע צו פארעפנטלעכן אליין, וואָס האָט א שייכות צום קולטור און גייסטלי-לעבן פון פּוילישן יידנטום, ארויס-געבן ווערק, וואָס זענען שוין געווען

בוועגאָס איירעם פייערט אן איר-גנאָרטיקע פייערונג: דאָס דערשיי-נען פון 25סטן באַנד פון פארלאַג „דאָס פּוילישע יידנטום“. דער פארלאַג איז געגרינדעט גע-וואָרן נאָכן חורבן פון פּוילישן יידן-טוב, ווען ס'איז קלאָר געוואָרן, אז ס'איז נעשען מער ווי מען האָט זיך פאָרגעשטעלט אין דער שוואַרצסטער גענאָטיקע, אז עס איז פארשניטן געוואָרן דער שעפּערישסטער ישוב פון דער ווייט-פארצווייגטער יידי-שער צעשפרייטקייט, און אז מיט אים איז אוועק מיטן רויך אויך דער גאנצער קולטור-פארמען זיינער.

ס'איז דערוועקט געוואָרן דאָס באוועסטזיין, אז ס'איז א חוב פון די ערגעצווו געבליבענע יידן, קודם כל פון די אוירגערופענע פּוילישע יידן גופא, צונויפזאמלען די גייסט-קע ירושה, אויף וויפל עס לאָזט זיך אויפריכטן און רעסטאורירן דורך זכרונות אין אויסגעזוכטע דאָקו-מענטן דאָס אומגעקומענע, כדי עס זאָל איבערגיין צו די ווייטערדיקע

פארעפנטלעכט, אָבער זיי זענען פארלוירן געגאנגען אין פויער פון אומקום. ארויסגעבן בפרט ווערק, וואָס שילדערן די נאַרוואַס פארגאנג-גענע עפאָכע און ווי ווייט מעגלעך געבן איר כאראקטעריסטיק דורך די האנדלונגען אין דער אויפפירונג פון די פוילישע יידן אין די היטלער-יאָרן, לסוף באקענען די יידישע וועלט מיט די נייטיקע פערזענלעכ-קייטן, וואָס האָבן געווירקט און משפיע געווען אינעם יידישן ישוב אין פוילן.

א שלל פשוטע אינפארמאציע און אויסגעצייכנטע שילדערונגען. גוטע ליטעראטור און שטיקער ווירקלעכ-קייט, איינדרוקן, באטראכטונגען און אויספירן. ס'איז נישט קיין מצבה, נאָר א לעבעדיקער שפרודליקער קוואַל, פון וועלכן עס איז כדאי צו טרינקען און צו טרינקען. פאראן פארמעסט און פארנעם, ס'איז דאָ באציאונג און צוגאנג, פארוואַרצלעט-קייט און פערספעקטיוו.

אפילו אין נאָרמאלע צייטן ווייסן מיר נישט פון קיין יידישן פארלאג, וואָס זאָל איז משך פון בערך איין יאָר צייט ארויסגעבן פינף און צוואנציק בענדער יידישע ביכער, און נאָך ווי ארויסגעבן: — שוין אָפגעהויט, מיט פיעטעט, מיט א סך געשמאק פון דער אויסערלעכקייט און זאָרג פארן אינערלעכן תוכן. ס'איז א קולטור-אויפטו פון ער-שטע מדרגה.

איבעריק צוצוגעבן, אז ס'איז א גרויסער פארדינסט אויך פאר דער יידישער ליטעראטור און שפראך. ס'איז ליבע צום יידישן וואָרט און א קאָלאַסאלער ביישטייער צו דער יידישער ליטעראטור פון דערציע-רישן כאראקטער. אויף אַט די בענע-דער וועלן זיך דערציען דורות נייע יידישע ליענער, דורך זיי וועט מען זיך נענטער און הארציקער בא-העפטן מיטן אייגענעם יחוס און זיך אויסלערנען, ווי אזוי אים אָפצוהויטן און פארזעצן.

קומט א יושר-כוח דעם פארלאג, דעם דראקטאָר און ארויסגעבער! זאָל זיי די אָנערקענונג מצד די מאסן יידישע ליענער געבן מוט און חשק, ווייטער אָנצוגיין מיט זייער פרוכטבארער און נויטיקער ארבעט.

ס'האָט אָפגעגליקט און בראש פון דער אונטערנעמונג האָט זיך גע-שמעלט מאַרק טורקאָו אלס רעדאקט-טאָר און אברהם מיטלבערג אלס ארויסגעבער, ביידע שטאַמען פון פוילן, זענען אויסגעבונדן מיט איר אמאָליקן יידישן ישוב, האָבן א נאָ-ענטע, טיפע שייכות צום בראַך, וואָס האָט אונדז דאָרט געמראָפן, וואָס זיי האָבן זיך אָפגעגעבן דער ארבעט מיטן גאנצן ברען און התלהבות, מיטן פולן באוויסטיגן און אחריות געפיל, וואָס אַזא ארבעט פארלאנגט. אָנגעהויבן האָט טורקאָו מיט דעם, וואָס ער האָט פארצייכנט: „וואָס מלכה אַווישיאַני דערצייילט“, מלכה אַווישיאַני, די ערשטע אָפגע-ראטעוועטע פרוי, וואָס איז געקומען קיין ארגענטינע, און דאָס ערשטע בוך אָנגעשריבן מיט פשטות, פון וועלכער עס האָט געטריפט היים יידיש בלוט, האָט געגעבן דעם טאָן דעם פארלאנג. ס'האָט ארויסגערופן אינטערעסן אי ביי דעם ליענער אי ביי די שרייבער אי ביי די, וואָס האָבן זיך פון „דאָרט“ געראטעוועט. בוך האָט נאָכגעאַנגט בוך. יאנקל וויערניק פון טרעבלינקע, און סער גאלאָוויטש פון תל אביב, ישראל טאבאקסבלאט פון לאָדזשער געמאָ און רובבלס, בארג הורבן, אלחנן צייטלינס, „ליטערארישע שטוב“ און פראַפּ באַלאבאנס לובלין, דוד פלינקער, „א הויז אויף גושיבאָוו“ און מ. נודלמאנס, געלעכטער דורך מרעדן, ישראל אפרתס איינדרוקן פון זיין באַזוך ביי די היימלאַזע יידן

דאָס בוך האָט זיך געענדיקט דרוקן
דעם 28סטן אפריל 1948 אין דער
דרוקעריי „היימאן" — פאַסטעור 333
טעלעפאָן 7752-47 — בוענאָס איירעס

Este libro terminó de imprimir
el día 28 de Abril de 1948 en
los Talleres Gráficos H E U M A N
Pasteur 333 - T. A. 47-7752 - Bs. As.

